

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

2523/56

Harvard College Library
FROM THE
SUBSCRIPTION FUND,
BEGUN IN 1858.

30 March, 1895.

VAN SENTE BRANDANE.

⑥

VAN

SENTE BRANDANE

*naar het Comburgsche en het
Hulthemsche Handschrift*

opnieuw uitgegeven

DOOR

E. BONEBAKKER.

Eerste stuk:

DE TEKSTEN.

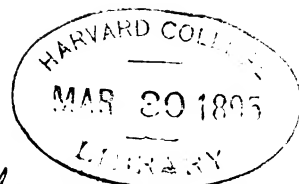

AMSTERDAM.

BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ V/H. GEBROEDERS BINGER.

1894.

2523/56

Subscription fund.

VAN SENTE BRANDANE.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- ^{vs}
1 Nu verneemt, hoe over lanc
Een heere was in Yerlant,
Die sach menich Gods teekijn.
Wildi dies gheloovende zijn,
5 So hoort wonder, ghi heeren!
Die Heleghe Gheest moet mi leeren,
Die welke der ezelinnen
Wijlen dede spreken beghinnen,
Daer up dat reet Balaam,
10 Dat was een heydin man,
Dat so meinschelike sprac,
Daer sij den inghel Gods sach
Commen in haer ghemoet:
Den wech hi haer wederstoet
15 Met eenen zwerde vierijn;
Si vloot van den inghel fijn
Ende dede haren heere cont.
Dese moete ontsluten minen mont:
Die ghene die haer gaf de macht,
20 Datsi wert redene acht.
Een helich man was sonder waen,
Gheheeten so was hi Brandaen,
Abdt was hi ende regement
Van IIIe moonken of daer omtrent,
25 Gheboren hute Yberne,
Gode diendi wel gherne.
Dese vant, int ondersoucken,
Bescreven in houden boucken
Van vele teekenens ons Heeren;

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

Het opschrift staat er tweemaal: eerst in roode letters, waarvan de bovenste deelen zijn weggesneden, dan in zwarte letters.

22. *Brandaen* is onderstreep.

SENTE BRANDANE I.

1

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 30 Hoort! hier moghedi leeren
Van den goeden Gods wijse,
Hoe dat twee paradijse
Boven der eerden waren;
Doe las hi voort te waren
- 35 Van vele wonders, datmer in vant
Ende menich groot eylant;
Ooc las de wijse heere,
Hoe dat eene weerelt weere
Hier onder dese eerde
- 40 Ende alst hier dach werde,
Dat daer dan nacht zye.
Hi las dat hemele waren drie;
Van visschen hi ghescreven vant,
Hoe dat een wout ende een lant
- 45 Ghewassen stont up zine zwaerde:
Dat wederseidi aerde,
Om datso onghelovich was.
Ooc las hi, hoe dat Judas
Gheniette Gods ontfaermichede
- 50 Ende hi ghenade hadde mede
Alle sondaghes nachte.
Hi en wilde no hi en mochte
Dies emmer niet gheloven,
Hi en saecht met zinen oghen.
- 55 Van toorne verberrendi den bouc
Ende gaf den scrivere eenen vlouc;
Dat becochti zint wel diere;
Daer hi stont bi den viere,
Daer die bouc in bernende lach,
- 60 Die inghel Gods hem toe sprac:
„O lieve vrient Brandaen,
Du heves evele mesdaen,
Dat over mids dinen toren
Die waerheit dus es verloren.
- 65 Nu laettene bernen daer inne:
Di wert noch wel in inne,
Wat waer ofte loghene es:
Di ontbiet Jhesus Kerst,
Dattu suls gaen varen
- 70 Up des zeewes baren
Al omme ende omme IX jaer;
Du sult bescauwen, wat es waer
Of wat loghene si mede.”

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- Dat wart hem grote pijnliche.
 75 Dus galt hi den bouc
 Ende leet omme dien vlouc
 Wel meneghen grooten noot
 Ende voer daert God gheboot.
 Doe Brandaen die heleghe man
 80 Also te rechte vernam,
 Wat hem God selve ontboot,
 Doe was sijn zorghe al te groot
 Ende hi bat onsen Heere,
 Dor zjnre moeder eere,
 85 So wat hem gheviele,
 Dat hi behilde zine siele,
 Ende hi hem wilde bewaren
 Ende tsiere ghenaden doen varen.
 Doe ghinc Brandaen te hant
 90 An des zewes kant
 Ende dede eenen kiel tauwen,
 Vaste ende ghetrauwen:
 Die mast was vuerijn hout;
 Dat zeil dede hi menichfout
 95 Besnijden ende bewinden;
 Den kyel dede hi binden
 Met ysere arde staerke,
 Na die houde aerke,
 Die Noe wijlen vrochte,
 100 Doe hi die dylovie vruchte.
 Den ancker maecte hi stalijn,
 Daers hem van noode soude zjn,
 Dat hi behilde dat lant.
 Doe dedi al zjn ghewant
 105 In den scepe draghen doe
 Ende LXXX manne ghingher in doe:
 Si waren daer in IX jaer.
 Ooc dede hi, dat was waer,
 Een cappelle, met wijsen zinne,
 110 Wel werken daer inne
 Ende daer in clocken ende helichdom,
 Dies hi mochte houden rom.
 Ooc voerde hi van Yberne
 Pestier ende querne,
 115 Smessen ende ander ghemac,
 Als die legende mi vertrac;
 Dit dedi al daer inne.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 118 Dus voer hi wech met sinne.
Wel verghinct hem in den kiel,
120 Dat hem niet en mesviel.
Met hem nam hi twee capellane:
Van den eenen quam hem zint ane,
Dat hine om eenen roof verloos.
Dies wart hem God so vriendeloos. —
125 So datten hem nam die viant
Omme eens breydels ghewant,
Dien hi nam sonder orlof.
Omme dat die duvele dien roof
Vant in sine ghewout —
130 Ay hoe zeere hi dat ontgout,
Dat hijt ye ghedochte! —
Dies deden wel onsochte
Die duvele ter hellen viere,
Daer hijt becochte wel diere,
135 Tote dattene die heleghe man
Met zijnre beden weder ghewan.
Doe hi te sceppe gaen began,
Vant hi thoofte van eenen doden man
Voor hem ligghende up tsant:
140 Die vloet dreeft an tlant.
Dat hooft was arde groot:
Nye en sach hi des ghenoot;
Dat voor hooft was hem breed
Wel vijf voete, God weet.
145 Doe bemaendijt wel diere
Bi Gode, vele sciene,
Dat hi hem dade verstaen,
Hoe zijn leven was ghedaen.
Thoofte jegen Brandane sprac
150 Ende seide: „al doet mi onghemac,
Ic wilt di segghen saen,
Hoe mijn leven was ghedaen:
Ic was een heydin man;
Om mijn ghewin quam ic daer an,
155 Dat ic arde dicwile woet
Over des zeewes vloet.
Ic was groot ende stranc
Ende ic was wel C voete lanc;
Dus woedic in die diepe zee
160 Ende dede den ghenen wee,
Die hier up die zee baren

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 162 Met scepen wilden varen:
Hem nam ic have ende goet.
Eens so wies zeere die vloet
- 165 Met eenen storme, die was stranc.
Al haddic ghesijn noch so lanc,
Ic en hadde niet vonden gront,
Daer ic teerst toter borst in stont.
Doe en conste ics niet ghenesen:
- 170 Dus moeste mijn sterfdach wesen,
Also van allen dinghen moet,
Sijn si quaet ofte goet,
Sonder die pine der hellen,
Daer die zielen in quellen,
- 175 Ende daer si sonder eenich hende
Dooghen wee ende allende,
Ende ooc dat paradijs,
Dat den saleghen es wijs,
Daer si hebben eewelike
- 180 Die bliscap arde rike."
Doe sprac Sente Brandaen
Weder arde saen:
„Of ic Gode verbidden can,
Dat hi hu weder hus lives jan" —
- 185 Sprac Sente Brandaen —
„Soutstu doopzel willen ontfanen
Ende pinen om die Gods hulde?
Ic verghave di dine sculde.
So mach di werden wijs
- 190 Dat eeweghe paradijs."
Doe sprac die heydin man:
„Moestic weder sterven dan?"
„Ja ghi" — sprac Sente Brandaen —
„Dies en moechti niet ontgaen."
- 195 Doe sprac die heydin man:
„Of ic mi doopte ende ic dan
Niet en conste wederstaen,
Ic en worde den viant onderdaen....
Hi pijnt hem nacht ende dach,
- 200 Hoe hi den meinsche bedrieghen mach.
Of hi mi maecte so lief
Den scat, dat ic ware een dief,
Ende ic dade al sulke werke,
Die onse sceppere verbiedet sterke,
- 205 Dan soudemen ter hellen

184. hs.: *hu slives*.

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 206 Mine ziele vele mee quellen,
 Dan so nu ghequellet es;
 Dies bem ic wel ghewes;
 Want die doopzel hebben ontfaen
- 210 Enter Gods wet af staen,
 Also scriftuere leert hier,
 Die ziele wert int helsche vier
 Vele meer ghepinet al te fel,
 Dan wi zijn, dat weet ic wel.
- 215 Want ons niemen en leert
 No te zijnre wet en keert.
 Dus vreesic, waert dat ic doopsel ontvinghe
 Ende mijnre wet dan af ghinge,
 Waert vrouch of spade,
- 220 Bi des viants quade rade,
 Omme have ofte om goet,
 Also menich meinsche doet,
 Dat men mi dan ter hellen
 Vele mee soude quellen,
- 225 Dan ic nu ghepijnt bin;
 Want mine ghelike pijntnen min,
 Dan die doopsel hebben ontfaen
 Ende harer wet af zijn ghegaen.
 Nochtan so vreesic mee die noot,
- 230 Die mi weder soude doen die doot,
 Wanneer so weder tote mi quame,
 Ende soe mi bename
 Beede sitten ende staen
 Ende loopen ende gaen
- 235 Ende heten ende drincken
 Ende spreken ende ghedincken
 Horen ende spreken,
 Ende mine aderen soud en breken,
 Ende mine ziele soude varen
- 240 Weder ter aerner scaren.
 Al ware al de weerelt dijn,
 Ende soe ooc ware root ghuldijn,
 Ende ghise mi mocht gheven
 Ende daer toe met blischepen soude leven
- 245 Noch II^m der jaren,
 Ic en naemse niet te waren —
 Dies ghelooft — dor den noot;
 So sterc es die pijn der doot.
 Dies willic weder varen

230. Men zou ook nu kunnen lezen.

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 250 Te mijnre aermer scaren
In die deemsternesne."
„So vare dan ghewesse,
Daert di God jonne, saen" —
Sprac de goede Sente Brandaen.
- 255 Dus voer die heydin man,
Aldaer hem God ghejan,
Ter stede daer God woude.
Sente Brandaen keerde houde
Te scepe om sinen noot,
- 260 Also hem God selve gheboot.
Doe si te scepe quamen
Ende orlof ghenamen
An vrienden ende maghen mede,
Gode bevalen sise ter stede.
- 265 Tseyl si an den mast keerden,
Also hem die winde leerden;
Haer riemers si hute stoten;
Met ghemake datsi vloten.
Ay, hoe scone dat tscip vloot!
- 270 Cort quamen si in groter noot,
Want een dier al te wonderlijc,
Eenen lind drake ghelijc,
Wilde verzwelghen haren kiel;
Hem was sine mule ende sijn giel
- 275 Menich ghelachte wijt.
No eer no na dier tijt
En quamen si in meerren noot.
Een wolke boven hem ontsloot;
Daer hute quam een dier wonderlijc
- 280 Vlieghende, eenen hert ghelijc;
Dat jaghede met ghemake
Den groten zee lind drake,
So datten al verdreef,
Datsi ne wisten waer hi bleef.
- 285 Doe hi dat hadde ghedaen,
Keerdi weder saen
In die wolken, danen hi quam.
Doe Sente Brandaen dat vernam,
Was hi blide ende vro
- 290 Ende danckets onsen Heere also.
Doe hi van den drake was verloost,
Te Gode meerderde sijn troost.
Doe voeresi met ghemake

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 294 Up des zeewes vlake.
 295 Doe versach Sente Brandaen
 Eenē sconen werf staen:
 Hi dochte den wijsen heere
 Wel VI milen lanc of meere;
 Die stont up den rugghe van eenen vissch(e);
 300 Die bouc maect ons ghewisse,
 Dat daer een soete water ant meere gaet:
 Daer hadde die visch sinen haet
 Ghenomen wel menich jaer,
 So die bouc seit, over waer.
 305 Daer up dien werf stont een wout.
 Die Gods helden bout
 Trocken haer scip in een havene
 Ende ghinghen alle doe ave
 Ghenen sconen werf scauwen;
 310 Si ghinghen ooc hout houwen,
 Omme te ziedene haer heten;
 Die hongher liets hem niet vergheten.
 Haren ketel si up hinghen;
 Om hout datsi ghinghen,
 315 Eenē drooghen boom si vonden;
 Doe sine te houwene begonden,
 Doe so scoot al dat eylant
 Onder twater al te hant,
 So dat diē heleghe man
 320 Te tijde cume sijn scip ghewan;
 Met haesten si int scip [s]pronghen;
 Den lof Gods datsi zonghen,
 Dat hise bi der ghenaden zine
 Verloost hadde van dier pine.
 325 Die werf die ghinc al onder.
 Dit was dat derde wonder,
 Dat die heeren saghen.
 Die wint die ghincse jaghen
 Bi den zeyle vaste;
 330 Doe leden si meneghe onraste
 Ende menich onghemac.
 Die heleghe abdt doe sprac:
 „Dit mochte wel een visch zijn,
 Die desen werf dus trac in;
 335 Seker hi was wel hout,
 Eer ghewies al dat hout
 Up sinen rugghe braden.”

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

299. Bij het inbinden is de *e* van *vissche* verloren gegaan.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 338 Gode si dicken baden
Met ghestaden moede
340 Dor sine grote goede,
Dat hise saen ghesande
Tote eenen ghestadeghen lande.
Doe si den vissche ontvaren
Ende wech zeylende waren,
345 Om te ziene meer wonder
Saghen si een eyselic commer
Up dwater voor hem gaen;
Het wilde haer scip vaen
Ende verderven mettien.
350 „Wij en dorvent niet ontsien” —
Sprac Sente Brandaen —
„Wij en hebben hem niet mesdaen;
Laet ons scip in Gods hant varen!
God sal ons van hem bewaren.”
355 Half waest visch ende half wijf;
Al ru so was hem dat lijf;
Dicken omme ghinct den kiel.
Sente Brandaen neder viel
Up sine bloote knien
360 Ende bat Gode om zijn ontflien;
Sine moonke baden alle gader;
Dus verbaden si Gode onsen vader,
Dat dat vreeselike wonder
Bezijden haren scepe ghinc onder,
365 Dat zijt hoorden borlen ende wallen
Dien langhen dach al met allen
In dier dieper zee gronde.
Doe voeren si voort langhe stonde;
Doe quamen si zeylende an een eylant,
370 Daer Sente Brandaen vant
Eene pijn wonderlike;
Sielen als in meinschen ghelike
Ghinghen ende liepen daer up die zee;
Hem was leyder arde wee
375 Van couden ende van groter hitte.
„O wy! wat mach wesen ditte” —
Sprac die goede Sente Brandaen —
„Dat dus up die zee can gaen?”
Si spraken: „wij zijn aerme zielen;
380 Dus moeten wij hier gaen ende zielen
Ende aldus eewelike leven;

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 323 Hoe dicke si Gode baden ghemene
Met goeden ghestaden moede
325 Dore sine grote ootmoede,
Dat hise gheleide iet saen,
Daer si raste mochten ontfien.
Doen si den visch ontronnen
Ende goeden wint ghewonnen,
330 Die daer sochten wonder
Saghen een vreselijc commer
Op dwater jeghen hem ghaen;
Het wilde haer scip emmer vaen.
„Wine dorven ons nie ontsien” —
335 Sprac Sente Brandaen mettien —
„Laten wij in Gods gheleide varen!
God sal ons van hem bewaren.”
Half wijf, half visch waest, soo ic kinne;
Het sceen ghelijc een merminne;
340 Om trent scip het dicke liep;
Sente Brandaen niet en sliep,
Maer op sine blote knien,
Bat hi Gode, dat hi moest ontflien;
Sine moonke holpen hem te gader,
345 Dat hi verbat Gode onsen vader,
Dat dat vreselijc wonder
Biden scepe ghinghe onder,
Dat sijt horden criten ende wallen
Dien langhen dach met allen
350 Ane des zees gronde.
Doe voeren si langhe stonde
Ende quamen aen een eylant,
Daer Sente Brandaen vant
Ene pine wonderlijc;
355 Gheeste den mensche ghelijc
Die ronnen op die zee;
Heme gheschiede dicke wee:
Si hadden coude ende hitte.
„O wij! wat wonder es ditte” —
360 Sprac Sente Brandaen —
„Dat dus can op die zee ghaen?”
Doen seiden die arme ghesellen:
„Dus moeten wij emmer quellen
Ende ewelike leven;

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 382 Hadden wi om Gode ghegheven
Den aermen drincken water scone,
So waren wi van betren lone.
385 Wij waren drossaten ende scijncten;
Om dat wij dat heten ende drincken,
Dat ons onse heeren hieten gheven
Den aermen, doe wi hadden ons leven,
Ende dat wi dat onthilden den aermen,
390 So en wil God onser niet ontfaermen.
Van couden zijn wi in grooter noot
Ende van hitten in pijnen groot;
Van dorste lijden wi bitter wee:
Al es ons so na die zee,
395 Wij segghen hu te waren:
Wij en moghen in C jaren
Een dropel niet ghewinnen.
Helpt ons bi dijnre minnen,
Brandaen, wel lieve heere!
400 Bidt Gode voor ons zeere."
Sente Brandaen alleene
Bat Gode met herten reene,
Dat hi hem lavenesse wilde senden.
Doe wart dien zielen in haerre allenden
405 Van Gode een drincken gheorlooft
Ende datsi metten watre haer hoofd
Netten mochten metter hant.
Doe neghen si alle den zant,
Den helegghen Sente Brandane,
410 Die doe keerde van dane
Met weenenden hoghen
Ende screef dat Gods vertoghen.
Doe hiet Sente Brandaen
Sinen kiele wel ghedaen
415 Van dier steden wenden;
Die aarme zielen in hare allenden,
Die daer liepen up die zee,
Riepen ,wach ende wee!'
Doe de kiel danen vloot,
420 Want si bleven in groter noot.
Doe voeren si met ghemake
Up die wilde zeewes vlake;
Doe horden si saen booten
Menegghen wint grooten;
425 Een storem hem an viel;

vs. 385. De lezing is ontwijfelbaar. vgl. *ct.* in 947/8.
401—3. Zie bij vs. 444.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 365 Hadden wij om Gode ghegheven
Den armen lieden dat water,
Onsen loon ware nu te beter.
Wij waren drossaten ende scincken;
Dies wij dat eten ende dat drincken,
370 Dat onse here ons hieten gheven,
Doe wij hadden onse leven,
Onthielden wij doe den armen:
Nu en wilt ons God onser niet ontfarmen.
Van couden hebben wij groten noot,
375 Van hitten si wi wel na doot,
Van dorste es ons wee:
Hoe na ons loopt die zee,
Dit segghen wij te waren:
Wine connen in C jaren
380 Enen dropel niet ghewinnen.
Helpt ons, vrient, van minnen,
Brandaen lieve here!
Helpt ons door dine ere."
Sente Brandaen doen allene
385 Beghan Gode sere te vlene;
Doe en woude God niet laten
Hem en wert bi caritaten
Een drincken gheorlovet
Ende dat si haer hove
390 Ghenetten met hare hant.
Doen neghen si alte hant
Den heileghen Gods manne.
Doe keerde hi heme danne
Met wenenden oghen
395 Ende screef dat Gods vertoghen.
Doen hiet Sente Brandaen
Sijn scip wel ghedaen
Van dier stat wenden
Ende liet die arme in ellenden,
400 Die daer liepen op die zee
Ende riepen ,O wij, O wach, O wee!' —
Doen dat scip danen vloot,
Liet hise in groter noot.
Doe voeren si met goeden moede
405 Op der zee vloede;
Doen hoorden si sere stoten
Menegghen wint groten;
Enen storm viel hem doe an

371. In het hs. staat *+hadden +wij.*

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 426 Die verdreef haren kiel
Noort waert an dat Lever meere,
Daer dat cleene Gods heere
Wel na verzeylt was in groter noot:
430 Si waerre wel na bleven doot.
Dit verzach Sente Brandaen:
Menich scip aldaer staen
Ende meneghen mast boom waghen,
Huter lever zee daer raghen:
435 Het dochte hem zijnde een wout.
Hoe dicke hem God sine doghet gout!
Daer sprac van Gods weggen ane
Eene stemme aldus Brandane:
„Vare oost waert metten baren,
440 Hier moghedi niet voordér varen;
Daer ligghen steene in die zee,
Die meneghen scepe doen wee;
Wat scepe met ysere bi hem quame,
Tote hem hijt trocke ende name
445 Ende het moeste daer al bliven.”
Doe begonstese een wint driven
Van daer int oost hende
Jeghen eene steenwende.
Doe sach Sente Brandaen
450 Eenen sconen monster staen;
Daer woonden moonken inne,
Die Gode dienden met zinne
Ende hadden ghedaen menich jaer.
Snachts so bleef sijn kiel daer
455 Onder dien hoghen steene.
Sente Brandaen alleene
Ghinc boven up dien hoghen berch;
Daer vant hi een eerlic werc
Van dien Gods kinden;
460 Niet en conste hi ondervinden,
Watse daer hadde bracht,
Sonder alleene die Gods cracht.
Haer leven was claer ende reene.
Sulke moonken hebben wi gheene! —
465 Si riepen alle saen:
„Sijt willecome, heere Brandaen!”
Deser rijcker Gods deghene
Diere en was maer zevens;
Hem quam daghelike hare spijs

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 409 Ende dreef haer scip van dan
410 Nort wert in die Lever zee,
Daer si alle hadden groot wee
Ende wel na alle bleven doot
Van honger ende van breken groot.
Doen sach Sente Brandaen
415 Menech scip daer staen
Ende meneghen maest waghen
Ende uter zee raghen:
Het dochte hem sine een wout.
Hoe dicke hem God sine doget gout!
420 Doen sprac hem ane ene stinime,
Daer hi voer met sinne
Oost wert metten baren:
Hine mocht daer wert niet vorder varen:
Daer lach een steen in die zee,
425 Die dede meneghen man wee:
Soo wat ysere daer ane quame,
Dat hi al dat te heme name;
Dat moeste daer al bliven.
Doen begonde een wint driven
430 Van daer ten oosteren wert
— — — — —
Doe sach op Sente Brandaen
Ene scone kerke staen;
Daer woonden moncken inne,
435 Die Gode met goeden sinne
Hadden ghedient menech jaer.
Overnacht lach sine scip daer.
Op dien selven stene
Stont die kerke allene:
440 Sente Brandaen ghinc op dien berch:
Daer vant hi kerstenlijc werc
Van dien Gods kinden;
Niet en condi ondervinden,
Wiese daer hadde bracht,
445 Hen ware die Gods cracht.
Haer leven was claer ende licht. —
Selker monke hebben wij nicht! —
Si riepen alle alsoo saen:
„Willecome, here Brandaen!”
450 Diere riker Gods deghen
En wasser mare sevens;
Hem quam doe hare spise

444. *hem hijt* } Op deze plaats is het blad beschadigd:
445. *moes te* } eenige gaatjes, en rondom geschaafd. Er
heeft stellig niets meer gestaan dan te
lezen is, dus is het gat ouder dan het
schrift. De kop van de *t* is verongelukt.
Aan de keerzijde der bladz. is een stukje
perkament of papier geplakt midden door
vss. 401/3, die echter geschreven zijn met
dezelfde hand als al 't andere.

419. Vóór *doget* een doorgeschrapte *g*.
430. *hs.*: *Oest'en*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 470 Van den eerdschen paradijse:
Te middaghe brocht hem ghedraghen
Een duve ende een raven
Drie broode ende een half ende eenen visch
Up der goeder lieder disch;
475 Die visch quam al ghebraden.
Wel zeere si doe baden
Den helegghen Brandane
Den Gods onderdane,
Dat hi met hem wilde heten gaen.
480 Doe sprac Sente Brandaen
Harde wijselike:
„Mijn Heere God es so rijke
God van den paradijse,
Hi hadde mi mine spijs
485 Harde wel ghesent hare,
Wiste hi dat ics werdich ware.
Hoe gherne ic sine ghenaden doghe!
Ende dat es mine ghelove:
Hine wildes niet zenden
490 Mi aermen ende allenden,
Die hu bi ziere ghenaden versach
Ende tferde broot ontwee brach,
Dat hu sijn bode hevet bracht.
Doe haddi mijns wel ghedacht
495 Met sijnre lijfneere God de vader.
Nu suldi alle gader
In sinen name heten
Ende sult ooc alle weten,
Dat ict late sonder nijt.
500 God voedt hu talre tijt
Up desen dorren steene;
Ic hebbe van Gode te leene
Van visschen, vruchten ende brode:
Alles, dies ic bem van noode,
505 Hebbic in minen kiele.
Over mine aarme ziele
Bidt Gode van hemelrike,
Dat hi haer gheve sijn rike.”
Dus so bat hi Gode;
510 Doe quam die hemelsche bode
Ende brochte hem sine spijs
Van den Gods pardijse.
Doe de heeren hadden gheten,

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 453 Vanden sconen paradise:
Te middaghe brochtse ghedreghen
455 Ene duve ende ene raven
Met broot ende met enen visch
Opder goeder lieden disch;
Die visch was ghebraden.
Hoe sere si doe baden
460 Den goeden Sente Brandaen
Den Gods onderdaen,
Met hem te nemen spise.
Doen sprac die here van prise
Herde sere wiselike:
465 „Mijn Here es soo rike,
God van den paradise
Hadde mi mine spise
Herde wel ghesonden hare,
Wijste hi dat ics werdich ware.
470 Hoe gheerne ic sine ghenade doghe!
Dat es wel mire ghelove:
Hine wilde mi niet senden
Mi, arme knecht ellenden;
Doe u sine ghenade versach
475 Ende dat IIII broot ontwee brach,
Dat u sine bode heeft bracht,
Doe en hadde hi mijns niet ghedacht
Met sijnre goeder spise.
Nu seldi alle, als die wise,
480 In sinen name gaen eten
Ende selt alle wel weten,
Dat ic sonder nijt laten.
God doet u sine caritaten
Op desen droghen stene;
485 Ic hebbe van Gode te lene
Meneghe scone brede hoeve:
Alles, dies ic behoeve,
Hebbic in minen scepe wale.
Over mine ziele altemale
490 Bidt Gode van hemelrike,
Dat hi haer gheve sine rike.”
Dus badt hi ghenade Gode;
Doen quam die hemelsche bode;
Die brochtem sine spise
495 Vanden sconen paradise.
Doen die here hadde gheten,

471. De *r* doet zeer aan een *n* denken, zoo ook b. v. de *r* in *gheract* vs. 705.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 514 So laet ons die bouc weten,
 515 Dat Brandaen die heleghe man
 An die heeren orlof nam;
 Entie heleghe Brandaen
 Ghinc weder te scepe saen.
 Daer quam een zuut westen wint;
 520 Die dreef hem, also hi kint,
 Weder noort oost te dale
 Up die wilde zee scale.
 Daer leden si menich wee:
 Doe vonden si in die zee
 525 Eenen steen so hooghe —
 Sinen consten niet ver hooghen.
 Up dien selven hoghen steene
 So sat een man alleene,
 Die ru was als een beere;
 530 Hi en sach niet dan lucht ende meere;
 Dat was een clusenare.
 Hoe dat hi daer commen ware,
 Vraechde hem Sente Brandaen;
 „Ic bem den moonken onderdaen” —
 535 Seide hi weder — „gheloves mi! —
 Daer du dese weke waers bi.
 Ic hebbe gheseten alleene
 Up dezen hooghen steene
 Een jaer min dan C jare;
 540 God heeft mi tote hare
 Daghelics sine spijsse ghegheven,
 Bi sinen trooste moetic leven,
 So dat God wel weet,
 Dat ic sint anders niet ontbeet,
 545 Van dat ic eerst hier quam,
 Ende ic nye zint en vernam
 Levenden meinsche nemmermeere
 Dan hu, wel lieve heere.”
 Doe vraechde hem Sente Brandaen,
 550 Hoe sijn leven was ghedaen,
 Eer hi daer commen ware.
 Doe sprac die clusenare:
 „Ic secht di, ghewaerlike,
 Ic was een coninc rike:
 555 Pantifilia hiet mijn lant;
 In Capidocia een ander ghenamt
 Daer nam ic een scone wijf;

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 497 Doet ons die boec weten,
 Dat doe die heileghe man
 Ane die heren orlof nam.
 500 Doe ghinc Sente Brandaen
 Te sinen scep weder saen.
 Een suutwesten wint quam hem an
 Ende dreffen wech ende sine man
 Verre nort oost op ende neder
 505 In die wilde zee recht neder.
 Daer dogheden si menich wee:
 Daer vonden si indie zee
 Ene steenroke herde hoghe;
 Sine condense niet veroghén.
 510 Op dien selven stene
 Sat een man allene:
 Hi was ru als een bere;
 Hine sach maer lucht ende meere;
 Dat was een clusenare.
 515 Hoe hi daer comen ware,
 Vraghedem Sente Brandaen.
 „Ic ben der moncken onderdaen” —
 Seide die man — „gheloves mi! —
 Daer ghi dese weke waert bi.
 520 Ic hebbe gheseten allene
 Op desen hoghen stene
 Een min dan C jaer;
 God heeft mi tote haer
 Dese pine ghegheven;
 525 Bi sinen trooste moetic leven,
 Soo dat God wale weet,
 Dat ic anders nie en ontbeet,
 Sint dat ic hier quam,
 Ende ic ooc noit en vernam
 530 Levender liede niet mere,
 Dan u, lieve here.”
 Doen vraghedem Sente Brandaen,
 Hoe sijn leven waer ghedaen,
 Eer hi daer comen ware.
 535 Doen sprac die clusenare:
 „Ic segt, here, waerlike,
 Ic was een coninc rike:
 Panphilia hiet mijn een lant,
 Capadocia was dat ander ghenant;
 540 Daer namic een scoon wijf;

540. *mi.* Men zou ook *nu* kunnen lezen, vgl. vs. 230.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT

558 Dies lijdēt groote pijnē mijn lijf,
Want het was de suster mine;
560 Dies dooghic groote pine.
Daer bi so haddic sonen twee:
Dies lijdic menich wee.
Doe dhoudste te sinen scilde quam,
Sijn lijf dat ic hem nam
565 Dor minen grammen moet;
Daer dandre bi eenen scepe stoet,
Nam hem een donder slach zijn lijf.
Ooc versloughic mijn scone wijf.
Doe alle die zonden up mi laghen,
570 Doe vreesdic die Gods plaghen
Ende ic ghinc haestelike
Ende liet al mijn rike
Beede vrienden ende maghen
Ende ghinc te scepe in dien daghe
575 Ende wilde mine groote zonden
Varen den paeus orconden.
Doe rees een storem up die zee,
Die mi dede harde wee,
Also ic hu mach vertellen;
580 Daer bedorven alle mijn ghesellen,
Maer ic ontclam alleene
Up desen hooghen steene
Ende claechde mine mesdaet
Hem, die mi gescepen haet.
585 Hier wachte ic zijnre ghenaden
Van minen grooten mesdaden.
Ic sechdi ooc vorware:
Ic hore hier openbare
Elker daghelike
590 Den sanc van hemelrike."
Doe seide Sente Brandaen:
„Secht mi, lieve heere, saen:
Als hu dat coude ane gheet,
Hoe moghedi sonder cleet,
595 Van couden hier ghewesen?
Van lieden hebbic ghelesen
(Dat waren eenzedelen
Ende dienden Gode den edelen)
Die alles ghemacx vergaten:
600 Niet dan tcrut si en haten;
Maer in bosschen ende in velde,

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

541 Dies doghet grote pine mijn lijf:
Dat was die suster mine;
Dies doghic wel grote pine.
Daer af haddic sonen twee;
545 Dies es mi dicke worden wee.
Doe doutste te sinen scilde quam,
Sijn leven ic hem doe nam
Om minen tornen moet;
Dander bi enen spele stoet;
550 Daer nam hem een donderslach zijn lijf;
Ooc doodde hi mijn scone wijf.
Doe al die soude op mi lach,
Duchtic den Gods slach
Ende ic dede die ghelike
555 Ende liet al mijn rike
Ende mijn goet ende lant
Ende ghinc ten scepe alte hant
Ende woude alle mine sonen
Den paus varen orconden.
560 Doen quam een storm op die zee,
Die mi dede herde wee;
Ic wille u die waerheit tellen:
Daer bedorven mine ghesellen.
Doen clam ic hier allene
565 Op desen hoghen stene
Ende claghede mine mesdaet
Den ghenen, die mi ghescepen haet.
Hier wachtic sine ghenaden
Van mine groten mesdaden.
570 Ic segt u over waer:
Hier horic openbaer
Alle daghelike
Den sanc van hemelrike."
Doen seide Sente Brandaen:
575 „Segt mi, lieve here, saen:
Als u dat coude ane gaet,
Hoe moghedi alsoo naect
Van couden haer ghenesen?
Van lieden hebbic ghelesen,
580 Die waren een sedelen
Ende dienden Gode den edelen
Ende alles ghemakes vergaten
Ende niet dan crut en aten;
Doch cnthielden si hem wole,

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 602 Daer hem elc te sine stelde,
Of in duwieren of in riede
Behilden hem die goede liede,
605 Dat hem tcoude niet mochte deeren." —
„Mach ic die siele gheneeren" —
Sprac die ruwe clusenare —
„So hebbic arde ommare,
Wat noode dat mijn vleesch heeft,
610 Die wijle dat hier leeft.
Als ic hier sitte sonder waen
Ende mi die coude te seere bestaen,
Slupe ic in eenen hole sciene
Onder eenen tempel hiere;
615 Daer verbeide ic dat ghestille.
Ic wane, het es Gods wille,
Dat mijn lichame ende mijn beene
Up desen hoghen steene
Den domsdach moeten verbeiden. —
620 God moete hu gheleiden!
Ic en spreke jeghen hu nemmeere.
God onse lieve heere
Die gheve hier na ewelike
Ons allen zijn hemelike." —
625 Sente Brandaen voer van dannen
Met sinen Gods mannen
Up des zeewes vloede;
Daer worden si arde moede
Van den winde metten baren,
630 Daer si in moesten varen.
Daer dreven si metten winde
Weder int allinde
An eene vreeselike stat:
Die bouc die seit ons dat,
635 Dat hi eere hellen pit verzach,
Daermen in riep ,o wy, o wach!
An eenen donckeren berghe.
Daer waren in zwaren erghe
Arde vele aermer zielen,
640 Die daer branden ende wielen.
Dien berch bernet emmermeere.
Daer es meneghe ziele in zeere.
Daer en hordi anders niet mee,
Dan ,o wyl' ende ,wach!' ende ,wee!
645 Daer hoordi crijsel tanden;

608. hs.: *omare*.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 585 Waest in bome of in hole,
Waest in crude, waest in riede,
Daer heme die Gods liede
Dat coude nochtan verwerden." —
„Maghic die ziele beverden" —
590 Sprac die ruwe here snel —
„Soe eest mi comen wel,
Wat node dat vleesch heeft,
Alsoo langhe alst hier leeft.
Al sittic hier al naect:
595 Als mi dat coude ane gaet,
Slupic in een hol clene
Hier onder enen ghespletenen stene;
Daer wachtic dat ghestille.
Eest alsoo Gods wille,
600 Soo selen minen bene
Op desen hoghen stene
Des doemsdaghes ontbeiden. —
God moet u gheleiden!
In spreke nu nemmere.
605 God onse lieve here
Hi gheve ons ewelike
Sijn soete hemelrike." —
Sente Brandaen voer van daer
Met sinen ghesellen vore waer;
610 Opder wilder zee vloede
Worden si herde moede;
Jeghen wint ende baren
En mochten si niet wel varen.
Doe voerensi metten winden
615 Verre in groten ellenden
Ane ene vruchtelijker stat:
Die boec orcont ons dat,
Dat hi enen helle putte sach;
Daer hoordi roepen ,O wij, O wach!
620 Aen enen donckeren berch vele zielen,

Die daer herde sere mesvielen.
Die berch bernt emmermeer,
Daer es meneghe zielen seer.
Daer en horde hi niet mee,
625 Dan ,O wij, O wach, O wee!
Daer hoorde hi criselen tande

606. *Hi*. Na de *H* staat een tweede kleine onduidelijke

620. Tusschen *enen* en *donckeren* staat nog een *d*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 646 Daer sach hi vlieghe die branden
In die wolken hooghe up waert.
Sente Brandaen sprac ter vaert
Ten proofst, die der hellen plach:
650 „Segghe mi, oft wesen mach:
Wat es die grote omminne,
Die ic nu daer hore inne?”
Doe seide een der pijn heeren:
„Hier zijn vooghe ende onrechte heeren —
655 Dat moochdi ghetrauwen —
Ende ooc ongherechte vrouwen;
Loose meyeren ende loose schepenen
Die moetent nu hier berekenen.
Ic sechdi noch meerre wonder:
660 Die wroughers sijn hier onder
Ende alle die verraderen;
Die moeten wi hier vergaderen
In dit diepe afgronde,
Die alle met haren monde
665 Dat alle weghe ontfæen,
Dat van hem quam ghegaen
Van alre bozer dinghe;
Dits haer loon in waerliker dinghe.
Om datsi dies ghedochten,
670 Datsi hare heeren brochten,
Datsi om cleene mieden
Mesvoerden die aerme lieden,
Daer omme so moeten si hier
Bernen in dit heete vier.
675 Ooc sijn hier ander zielen,
Die in sonden vielen:
In overden in ghiericheit,
In alrande boosheit,
Entie met booser scaldede
680 Haren evenkerstin mede
Dicken hebben verordeelt.
Dies werden si eewelic hier verzeelt,
Om datsi niet wilden afstaen
No rechte boete ontfæen.”
685 Doe riepen die aerme zielen:
„Brandaen heere, wi zwielen
In wel bittre carijne
In dese groote pijn.
Brandaen wel lieve heere,

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 627 Ende sac daer vlieghe brande
In die wolken hoghe sere.
Sente Brandaen sprac die here
630 Ten prinsche, die daer ter hellen plach:
„Segt mi, of wesen mach:
Wat es dese grote onminne,
Die ic hore hier inne?
Doen seide die prinsce vandien here:
635 „Hier es menich onrecht here —
Dies moghedi mi ghetrowen;
Hier sijn ongherechte vrouwen
Meyeren ende lose scepenen —
Dat maghic u wel rekenen. —

640 Ende alle die verraderen,
Die ic mach ghegaderen
In dese diepe afgronden,
Ende die quaet peinsen tallen stonden

Ende die dat ie ghedochten,
645 Dat si haer heren daertoe ghebrochten,
Dat si om clene miede
Mesvorden die arme liede.
Daer omme soo moeten si hier
Wesen in dit heete vier.
650 Ooc sijn hier ander zielen,
Die in sonden bevielen:
In hoverden, in ghiericheit
Ende in alretieren quaetheit
Ende met quaden daden
655 Haren evenkersten hebben verladen,

Dies niet en woude avestaen
Noch rechte boete ontfæen.”
Doen riepen die arme ghesellen:
„Brandaen here, wij swellen!

660 Helpt ons, Brandaen lieve here,

634. Tusschen de *s* en de *e* in *p's e* staat een letter, is 't een gevlaakte *c* of is 't een doorgeschrapte letter?

636—7. *ghetrowen*, *vrúwen*. De bovengeschreven *o* is niet geheel zeker. Daarentegen wel in 873 b. v.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 690 Bidt Gode voor ons zeere!"
Die duvel hieten wech varen;
„Ic segghe hu" — sprac hi te waren —
„Ghi en wert niet zjnre hulpen vro;
Hi en mach hu helpen niet een stro;
695 Gh[i] roupt al jeghen spoet;
Ghi en hadt nye wille no moet,
Om Gods wille te doene:
Dus en hebdi nemmermeer zoene."
Een evel stanc hem ane viel;
700 Doe keardi danen sinen kiel
Ende si quamen an een eylant;
Daer ghinc die zorge in hant,
Want arde doncker waest daer;
Daer en waest newers claer,
705 Maer die gront der zee was goudijn,
Daer dat slijc soude zjn.
Ooc waren daer edele steene
Om dien kiel al ghemeene:
Wel menich edel carbonckel,
710 Al waest daer arde doncker,
Hadde daer God verborghen.
Daer laghen si in groter zorghen
Drie nachte ende drie daghen,
So datsi niet en saghen
715 Sonne mane no sterren licht;
Des saghen si twint nicht,
Maer al donckernesse sonder dach.
Die kiel daer al stille lach.
Doe hiet Sente Brandaen
720 Eene barke wel ghedaen
Huten kiele trecken;
Daer in spronghen die recken
Ende voeren met zinne,
Datsi quamen daer inne.
725 Doe voeren si in een eylant,
Daer die Gods wygant
Liet sinen kyel staen,
Also wij vernomen haen.
Daer ghinghen si up te hant,
730 Ende doe si quamen up dat sant,
Waren si blijde ende vroom.
Met Sente Brandane ghinghen si doe
Neven een water te dale

HULTREMSCH E HANDSCHRIFT.

- 661 Dore uwes selves ere!"
Die duvel hieten wech varen
Ende sprac: „Ic segt u twaren:
Ghine wert sine hulpen niet vroom;
665 Hine mach u helpen niet een stroo;
Ghi roepet al in onspoet;
Ghine hadt noit den moet,
Gods wille iet te doene. —
Dies benic over hem dus coene."
670 Een groot stanc viel hem an;
Haer scip kerden si van dan
Ende quamen doe aen een eylant;
Daer ghinghen die sorghen in hant:
Herde doncker waest daer;
675 Daer en waest newer claer;
Doch was die gront guldiijn.
Daer dat gras soude zjn,
Daer waren vele edelre stene.
Omtrent den scepe allene
680 Waest herde sere doncker.
Meneghen groten carbonkel
Hadde daer God gheborghen.
Daer laghen si in sorghen;
Drie nacht dat si daer laghen,
685 Dat si niet en saghen:
No mane no sterre licht —
Dies en saghen si nicht —
No die sonne no dien dach.
Dat scip daer stille lach.
690 Doen hiet Sente Brandaen
Een bootken wel ghedaen
Ute dien scepe trecken;
Daer in spronghen die recken.

Doe voeren si aen een eylant,
695 Daer die Gods wigant
Liet zjn scip staen,
Eest als ic vernomen haen.
Daer ghinghen si uut te hant;
Doen si quamen op tsant,
700 Waren si blide ende vroom
Ende ghinghen met Sente Brandaen doe
Al een water op te dale

695. De *i* is door een beschadiging v. h. perkament zoo goed als geheel verloren. De *r* is beschadigd doch nog duidelijc.

707: De *e* in *daer*, 708: de *a* in *al*, 709: de *c* in *menich* zjn onduidelijk ten gevolge van een beschadiging van 't perkament. Aan de keerzijde is een nieuw stukje opgeplakt, zie bij vs. 831.

663. Er stond eerst: *Brandaen*; dat is doorgeschrapt, en met een teeken naar den rand verwezen, leest men daar: *spw*.

675. De *i* is twijfelachtig.

679. Tusschen *den* en *sc* zjn 2 letters weggekrabd, waarvan de eerste een *s* was.

694. Voor *si* is iets doorgeschrapt.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 734 Tote eene der soonster zale,
Die nye kerstin man sach,
Alsic hu mach doen ghewach.
Die zale was buten ghuldijn;
Dat die stijle soudén zjén,
Dat was al karbonkel:
740 Daer en was gheen so doncker,
Hi en lichte also tsonne scijn.
Voor die zale spranc een water fijn;
Daer was so vele goets in,
Dat vulprijsen mochte gheen zin;
745 Balseme ende tyroop
Dies was daer goeden coop;
Olyve honich ende zeem
Dat vloyde daer over een:
In IIII aderen het vloot;
750 Dat dochte hem wonder groot.
Om dien selven borne scone
Daer was meneghe wone;
Daer stonden vele bome scone
Al omme als eene crone:
755 Daer stonden menich cedrus
Ende menich platanus
Ende furijn ende wijngaerde
Ende bome van meneghen aerde.
Specien stonden daer so vele,
760 Dat dat ic hu segghen wele:
Haddict ghescreven al te male,
Dat daer stont voor die zale,
Het soude eer lijden een jaer,
Eer ict ghescreve over waer,
765 In hoe menegher manieren
Daer bome stonden ende crude diere
Ende meneghe wonderlike dinc.
Ay, hoe in twifele ghinc
Alle dier moonken moet!
770 Dwesen dochte hem daer so goet,
Datsi noode keerden wedere.
Het schenen scone paeus vederen
Van der zalen boven dat dac.
Daer was alle dat ghemac,
775 Dat een keyser hebben soude,
Ende hi feeste houden woude.
Den moonken quam in haren zin,

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 703 Tote eenre der soonster sale,
Die noit wert ghemaect;
705 Daer waren si wel gheraect.
Die sale was buten guldijn;
Dat die stile soudén sijn,
Dat was al carbonkel:
Neghene en was daer soo doncker,
710 Hine lichte als dat sonneschijn.
Vore die zale spranc een borne fijn;
Daer was soo vele goets in —
Hen mochte niet beter sijn;
Balseme ende cyroop
715 Was daer goeden coop;
Olive honich ende zeem
Datne vloide niet in een:
In vier aderen het vloot;
Dat doctem wonder groot.
720 Om dien selven borne
Daer was meneghe worme;
Daer stonden bome scone
Al om al ene crone;
Daer stont menich credrus
725 Ende menech plathanus.

Specien stonden daer soo vele —
Dat deric u segghen wele —
Haddic ghescreven alte male,
Dat daer stont vore die sale,
730 Eer soude liden een jaer,
Eer ic seide voor waer,

Hoe meneghe wonderlijk dinc.
Ay, hoe in twifele doen ghinc
Alle die moncken moet!
735 Dwoonen doctem daer soo goet
Dat si node keerden van daer.
Scone, paus vederen voor waer
Was boven al dat dac.
Daer was al dat ghemac,
740 Dat een keyser hebben soude,
Of hi brulocht houden woude.
Dien heren quam in haren sijn,

738. hs.: dat dat.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 778 Datsi alle gaen daer in,
Om te siene die scone zale;
780 Een der moonken stal daer tien male
Eenen breydel wel ghedaen;
Dat sal hi becoopen saen
Wel zeere sonder twifel;
Daer stont bi een duvel,
785 Diet hem riet met liste.
Ic wane hijs niet en wiste,
Waer omme dat hine hem boot. —
Dies leet hi pijn groot.
Hi riet hem, dat hine name,
790 Want hi hem wel ware betame,
Met te ridene in zinen lande;
Dies leet hi groote scande.
Hi roerdene dat hi waghede;
Hoe wel dien moonc behaghede,
795 Dat hine claer sach scinen!
Dies waren sine pinen
Ter hellen vele groot,
Want der duvele conroot
Pijndene, doe hi daer quam,
800 Om datti daer den breidel nam
In die zale metter hant
Ende baerchen onder zijn ghewant.
Doe sijt besien hadden wale,
Te hant ruumden si die zale
805 Ende ghinghen wech te zamen.
Doe si een lettelt bet voort quamen,
Doe so sach Sente Brandaen
Al te scone eene borch daer staen,
Die soonre was dan die zale al,
810 Daer die moonc den breydel stal.
Doe saghen si tien tijden
Al omme, verre ende wijde,
Dat lant in allen zijden claer;
Ne gheenen nacht en was daer;
815 Daer en was no rijm no snee;
Daer en dede hem de wint niet wee;
Van reghene en waest daer niet nat.
Een houd man aldaer zat
Voor die poorte vrome:
820 Hi was arde scone
Ende wel ghehaert;

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 743 Dat si alle ghinghen daer in
Besiene die scone sale al;
745 Een moonc daer stal
Enen breidel wel ghedaen;
Dat becoochti herde saen
Wel sere sonder twifel;
Daer stont bi een duvel:
750 Hi wijsdem met liste.
Ic wane hijt niet en wiste
Waer omme dat hine hem boot. —
Dies wert sine pine groot.
Hi riet hem, dat hine name,
755 Want hi heme wel betame,
Te ridene daer te lande;
Dies ghewan hi grote scande.
Hi roerden dat hi waghede;
Hoe wel den monc dat behaghede,
760 Dat hine claer sach schinen!
Dies worden groot sine pinen:
Doene de duvel ter hellen trac,

Dede hi hem groot onghemac,
Om dat hi hem dien breidel nam,
765 Doen hi in die sale quam.

Te hant rumeden si die sale
Ende ghinghen wech alte male.

Doen sach Sente Brandaen
Ene borch daer bi staen;
770 Die was soonre dan de stede,
Daer de monc de diefte dede.
Doe saghen si danen vaste
Over meneghe grote raste
Dat lant alom altoos claer,
775 Nacht ende dach — dats waer.
Daer en was rijm no snee;
Daer en dede hem die wint niet wee;
Van reghen wert daer niet nat.
Een out man voorde porte sat:

780 Hi was wel ghehaert;

755. In *betame* aarzelt men tusschen *t* en *c*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 822 Graeu was hem zijn baert; —
Enter selver borch voren
Ghinghen jonghelinghen dore
- 825 Arde vele ende ghenouch,
Also vertellet die bouc
Ende seit al openbaren,
Dat het inghele waren.
In die poorte stont een jonghelinc;
- 830 Die maecte eenen wijden rinc
Met eenen zwerde vierijn;
Dat mochte wel die inghel zijn,
Diemen hiet Cherubin,
Die daer niemen liet commen in,
- 835 No stille no openbare,
Dan der inghele scare.
Doe quam Sente Michael —
Die moet ons gheleeden wel! —
Metten anderen jonghelinghen;
- 840 Aldaer die moonken ghinghen,
Nam hi eenen moonc bi den rocke:
Bi den aerme ende bi den toppe
Ende leeddene in die borch dore,
Daer doe die inghel stont vore
- 845 Met sinen zwerde vierijn.
„Hier mochten wi wel te langhe zijn” —
Sprac Sente Brandaen doe
Tote sinen ghesellen toe —
„Hier hebben wi ghenomen
- 850 Meer scaden dan vromen.
God heeft ons wonderlike
Ghemindert in zijn rike;
Onsen moonc moeten wi hier laten,
Weder dat ons mach scaden of baten;
- 855 Dese muere sijn so hoghe:
Onser ne gheen canse verhoghen
No die lanchede verkiesen.
Hier en willic niet meer verliesen” —
Sprac die heleghe Brandaen —
- 860 „Ic wille weder te scepe gaen.”
Als ons die bouc maect wijs,
So was dit deertsche paradijs.
Doe si te scepe quamen
Ende orlof ghenamen
- 865 Van dier doncker zee ende lande,

Op de plaats van 831/4 is een stukje perkament geplakt van lichter kleur dan de rest. Het schrift loopt er geregeld over voort met dezelfde inkt en hand, evenals bij vs. 401/3 het geval was. Bij vs. 707/9 hebben wij sporen van opplakken aangetroffen.

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 781 Al grau was hem sijn baert. —
Daer ter selver borch dore
Ghinghen jonghelinghe dore
Herde vele ende ghenoech.
- 785 Niet en vertellet die boec,
Doch seit hi openbare,
Dat het ynghele waren.
In die porte stont een jonghelinc;
Hi maecte enen widen rinc
- 790 Met enen swerde vierijn;
Dat mochte wel die ynghel sijn,
Diemen heet Cherubin;
Hine laet daer niemen in,
No stille no openbaer,
- 795 Die andere en bringhene daer.
Doen quam daer Sente Michael —
Hi moet ons gheleiden wel! —
Metten anderen jonghelinghen;
Aldaer die moncke ghinghen,
- 800 Nam hi enen biden rocke
Biden haer ende biden coppe
Ende tracken in die borch dore.
Doe stont die ynghel daer vore,
Met sinen swerde vierijn.
- 805 „Hier moghen wij licht te langhe sijn” —
Sprac Sente Brandaen doe
Sinen ghesellen toe —
„Hier hebben wij ghenomen
Meer scaden dan vromen.
- 810 Dese mure sijn soo hoghe:
Niemen canse veroghen
No die lancheit verkiesen.
Hier en willic niet mere verliesen” —
Sprac doe Sente Brandaen —
- 815 „Ic wille weder te scepe gaen.”

Doen si te scepe quamen
Ende orlof doen namen
Toten donkeren lande,

811. *Veroghen*. Op de o een '. Wat beduidt dat?

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 866 Een der moonken doe verkande,
Dat die gront goudin was.
Ay, hoe blide waren si das!
Doe ghinghen si hute met spele
870 Ende droughens in den scepe vele,
Elkerlijc in sine hande,
Daer si zint mede in haren lande
Eerden menich gods huus,
Mettien so hoorden si een gheruusch
875 Metten windes vlaken
Ende een weder also craken
Ende een vier also blecken,
Dat die goede Gods recken
Ontzaghen des hemels vallen.
880 Doe quamen die duvele met allen
Ende heesscheden met rechte
Den breydel dief, die si zochten;
Om dat hi den breydel stal,
Voerden sine in den afgront al.
885 Daer moeste hi in der pinen dooten
Met anderen sine ghenooten.
Doene begreep die viant,
Metten breydele hine bant;
Diefs recht maecte hi hem cont:
890 Hi voerdene wers dan een hont;
Hi sleepten met vleesch ende met beene
Over struuc ende over steene
Te zijns heeren aensichte.
Daer was een groot gheruchte,
895 Daer hine voerde te zijnre scolē.
Die sint meer hebben verstolen,
Willent al voor niet slaen,
Maer en sal also niet gaen,
En si dat zijns af staen
900 Ende daer af penitencie ontfaen;
Anders sullen si moeten quellen
Metten duvelen in der hellen. —
Sente Brandaen hads toren,
Dat hi zondelike verloren
905 Sinen moonc aldus heeft.
Met tranen hi aldus claghende zeecht:
„Waric niet een droghenare,
God en hadde mi niet so zware
Ghegheven dese meswende

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 819 Een moonc doe bekende,
820 Dat die gront al gout was;
Ay hoe blide waren si das!
Doen ghinghen si ute spele
Ende droeghen in den scepe vele,
Elkerlijc in sine hande,
825 Dat si sint in haren lande
Vercierde menich gods huus.
Doe horden si een groot ghieruusc:
Enen wint soo sere braken
Ende een weder alsoo craken
830 Ende een vier soo blicken daer,
Dat die Gods recken hadden vaer
Ende vruchten des hemels valle.
Die duvele quamen daer alle
Ende eischen met rechte groot
835 Den breidel dief, dien goot;
Om dat hi den breidel stal,
Voerden sine inden afgront al.
Daer moesti sere quellen
Met anderen sinen ghesellen.
849 Doen nen greep die viant,
Metten breidel hine bant

Ende sleepte sine bene
Overstoc ende over stene
Voor sijns heren ansichte.
845 Daer was een groot gheruchte;
Alsoo vorden sine te hare scolē.
Die sint mere hebben ghestolen
Willent over niet slaen;
Hen mach alsoo niet gaen,
850 Het en si dat sijns ave staen
Ende hare boete ontfaen;
Anders selen si quellen
Metten duvelen inder hellen. —
Sente Brandaen hadde toren,
855 Dat hi soo scandleec hadde verloren
Sinen monc goet.
Met tranen hi claghen bestoet:
„Waric” — seit hi — „een droghenere,
God en hadde mi niet mere
860 Ghegheven mere meswende

822. Die *t* is onduidelijk.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 910 Hier in deser allende.
 Dat God des ghehinghet,
 So es mine vaert ghelinet;
 Ic en sceede henen nemmermeere,
 Mi en doe hebben onse Heere
- 915 Minen moonc wedere.
 Eer willic hier nedere
 Soucken ons Heeren oomoet,
 Tote mi die duvele doet
 Minen moonc weder zenden
- 920 Hute der zwaerre allenden."
 Si weenden vele tranen;
 Gode riepen si ane
 Met herten, vele zeere,
 Dor zijne moeder eere.
- 925 Doe saghen si een sittijn:
 Met II hornen vierijn,
 Datso lichte daer inne.
 Daer sprac een stemme hute van binnen:
 „Wat wijstu mi Brandaen?
- 930 Des en hebbic niet ghedaen:
 Die duvel voerdene te zijne scolen,
 Omme dat hi heeft ghestolen.
 Waer omme belghestu up mi?
 Onsculdich bem ic jeghen di.
- 935 Du wetes wel, dat Adaem
 Om eenen appel, dien hi nam,
 Was in die helle vorwaer
 Daer omme V^a jaer;
 Also eist huwen moonc vergaen:
- 940 Met diefs rechte es hi ghevaen
 Ende es der hellen ghegheven."
 „Ne scende, Heere, niet zijn leven!" —
 Sprac weder Sente Brandaen —
 „Heeft mijn moonc hiet mesdaen,
- 945 Dies willicken voort bringhen
 Voor hu in allen ghedinghen."
 In cruce si hem stretten,
 Biddende met tranen si wecten
 Gode onsen sceppare.
- 950 Ter herten wart hem zware.
 Haer bede wilden si niet begheven,
 Altoos si daer an bleven,
 Tote die almachteghe God

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 861 In desen donkeren ellende.
 Om dies God hevet ghehinght
 Ende mine vaert ghelingt,
 In come van hier nemmermere,
- 865 Ghine helpt mi beteren mijn seer
 Ende minen moonc ghecrighen weder.
 Eer willic vallen hier neder
 Soeken ons Heren ootmoet,
 Tote mi die duvel weder comen doet
- 870 Minen monc, die hi wilt scenden
 In desen donkeren ellenden."
 Si weenden ende riepen Gode an,
 Onser Vrouwen ende Sente Jan;
 Doen ghehorese onse Here
- 875 Dore siere liever moeder ere.
 Wel saen saghen si enen schijn:
 Als twee hórne vierijn
 Dat brende ende lichte daer inne.
 Daer uut sprac ene stemme:
- 880 „Wat witti mi, Brandaen?
 Dies en hebbic niet ghedaen,
 Die duvel voerden te siere scolen,
 Om dat hi hadde ghestolen.
 Waer om belghedi u op mi?
- 885 Onsculdich benic jeghen di.
 Ghi wit wel, dat Adaem
 Om enen appel, dien hi nam,
 Was inde helle over waer
 Wel V dusedt jaer;
- 890 Alsoo eest met hem vergaen:
 Met dieften es hi bevaen
 Ende es der hellen ghegheven."
 „Ende scent niet, Here, mijn leven!" —
 Sprac die goede Sente Brandaen —
- 895 „Hevet mijn monc yet mesdaen,
 Dies wiltene weder bringhen,
 Ic wilne altoos verdinghen."
 In cruuswijs si hem stretten,
 Met tranen si Gode wecten;
- 900 Haer beden wilden si niet begheven;
 Altoos si daer ane bleven,
 Tote die aelmaechteghe God

871. Voor *ellende* een letter, waarschijnlijk *a*, doorgeschrap.

874. Tusschen *ghe* en *horese* 2 letters doorgeschrap: de eerste *h*, de tweede denkelijk *o*.

897. Het *hs.* heeft *wil'ne*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 954 Den duvele gaf een ghebod,
 955 Dat hi Brandane tsinen ghevoughe
 Sinen moonc weder droughe
 Toten kiele in der vloeden.
 Onlanghe si daer mede stoeden,
 Hi en ghincker omme loopen.
 960 Den breydel moest i becoopen!
 Dat hi up sulc een ors zat
 Quam, om dat hi Gods vergat.
 Daer hi dien breydel tien male
 Hier voren stal in die zale.
 965 Der heetter hellen heere
 Torende vele zeere,
 Dat hi dien moonc moeste draghen
 Toten kiele up sine craghen.
 Doe hine brochte up dat boort,
 970 Doe sprac hi lude, zeere gescoort:
 „Weetstu niet” — sprac hi — „Brandaen,
 Dattu mi leede hebs ghedaen?
 Du en laets mi niet behouden,
 Dat wi met rechte hebben soud en;
 975 Du mesdoet jeghen ons, dats waer.”
 Die moonc dochte hem arde zwaer
 Ende den wech arde lanc,
 Daer hi die letaniere zanc,
 Sittende up sinen hals beene.
 980 Over stoc ende over steene,
 Daer hi den moonc drouch,
 Drouchine ten kiele ende louch
 Ende warpene in de stevene weder:
 Onsachte sette hine neder.
 985 Daer was hem sine verwe van eere
 Verwandelde also seere
 Dat sine cume verkanden:
 Pec hadden hem die helsche vianden
 Ghewreven an lijf ende an baert;
 990 Die huut was hem ter vaert
 Swart bemasschert ende berompen;
 Van stocken ende van tsonpen
 Haddi ghehad t meneghen stoot.
 Die duvel scree, daer hi wech scoot,
 995 Ende vloot van den goeden lieden saen
 Ende die goede Sente Brandaen
 Weende van grooten lieve

970. *c* is zeer duidelijk, van *t* is hier geen sprake.
 978. *hs.*: *ni'e*.

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 903 Den duvel dede dat ghebod,
 Dat hi Sente Brandaen eerde
 905 Ende sinen monc weder keerde.
 Doen nam hine op sinen hals
 Ende dedem vele onghevals;

 Den breidel moeste hi becopen; —
 Ende quam sere ghelopen

 910 Uut der heter hellen onwarde;
 Hi tornde hem vele harde,
 Dat hi den monc moeste draghen
 Toten scele op sinen craghen.
 Doen hine brochte op den borde,
 915 Ay, hoe lude sine kele scorde!
 „Weedi” — sprac Sente Brandaen —
 „Wat hebdi mi leets ghedaen!
 Ghine laet mi niet behouden
 Dies, dat wij hebben soud en;
 920 Ghi mesdoet, dats waer.” —
 Die monc dochte hem herde swaer
 Ende die wech herde lanc,
 Daer hi die letanien sanc
 Op sinen hals bene; —
 925 Over stoc ende over stene,
 Daer hi den monc draghen moeste,
 Stac hi ant scip een joeste
 Ende werpen in die corden
 Onsachte, dat sijt alle horden.
 930 Doen was hem sine varwe ont kert,
 Ver wandelt ende bleec,
 Dat sine cume ghecanden:
 Dat pec was hem ghe standen
 Ane haer ende ane baerde;
 935 Die huut was hem haerde
 Swert ende verrompen;
 Van stocken ende van tronken
 Haddi meneghen swaren stoot.
 Die duvel onder water dooc
 940 Ende vloot der goeder liede seggen.
 Sente Brandaen die Gods deggen
 Hi weende van groter lieve

925. *Stoc* 3 maal geschreven: Eerst doorgeschraapt, dan
 gevikt, dan met gevlaakte *o*.

930. De *k* is onduidelijk, gevlaakt. Een *b* kan 't even wel
 wezen, maar de vergelijking met *kele* 979 toont de
 mogelijkheid aan het teeken voor *k* te houden.

939. *Vóór dooc* stond *scoot*, doch dat is doorgeschraapt.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 998 Ende sprac toten breydel dieve:
 „Haddi des breydels vermeden
 1000 Ende met eere aelteren ghereden,
 So en ware hu crune met huwen baerde
 Ende huwen hals niet so aerde
 Swart bepekert no bezinghet;
 Nu hebdi arde zeere ghelinget
 1005 Up die zee mine vaert.” —
 „Mi es leet dat hi ye ghesmeect wart” —
 Sprac die beziynchde capelaen;
 Doe louch zeere Sente Brandaen.
 Doe aldus Sente Brandaen
 1010 Weder sinen capelaen
 Ghewan van der hellen,
 So mach ic hu voort tellen,
 Dat hi voer langhe wijle
 Up die zee ende meneghe mile.
 1015 Doe vernam Sente Brandaen
 Die goede vele saen
 Een dier, dat hiet Cyrene,
 Die slapen doet die ghene,
 Diet horen zinghen ofte sien;
 1020 Van zijne bliscap moet gescien
 Ter zee groot ongheweder.
 Doe viel sciene neder
 Sente Brandaen up sine knien
 Ende bat Gode, dat hi moeste ontvlien
 1025 Dien diere, so hi best can.
 In slape wart die stierman;
 Haer selves si al vergaten,
 Datsi en wisten, waer si saten;
 Elc moonc wel vaste sliep;
 1030 Die kiel sonder stierman liep
 Tote eenen bernenden berghe dan,
 Daerhute quam loopende een laerczwart nan;
 Hi riep toten kiele
 Hute zinen grooten ghiele,
 1035 So hi luuts mochte,
 Ende wecketse arde onsochte;
 Hi hietse tote hem keeren;
 Hi seide, hi soude hem leeren,
 Den meester stierman boude,
 1040 Waer hi best henen soude.
 Doe hiet Sente Brandaen

1032. Hs.: *La'c.*

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 943 Ende sprac den breidel dieve:
 „Haddi den breidel vermeden
 945 Ende met enen haellechter ghereden,
 Sone waer u crune met uwen baerde
 Ende u hals niet soo haerde
 Swart noch ooc besinghelt;
 Nu hebdi ooc ghelinghet
 950 Herde sere mine vaert.” —
 „Mi es leet dat ghi noit ghesmeect waert” —
 Sprac die besinghelde cappelaen;
 Doe loech Sente Brandaen.
 Doe dus Sente Brandaen
 955 Weder sinen cappelaen
 Ghewan vander hellen —
 Dat maghic u tellen —
 Doen voer hi langhe wile
 Ende leet meneghe mile.
 960 Doen horde herde saen
 Die goede Sente Brandaen,
 Een dier, heet Serenee;
 Die slaept doet den ghenen wee
 Die dat horen of sien;
 965 Van siere bliscap moet gheschien
 Ter zee groot onghewedere.
 Doe vielen sciene nedere
 Sente Brandaen op sine knien
 Ende bat Gode, dat hi moeste ontvlien,
 970 Soo hi alder best can.
 Doe sliep die stierman;
 Hars selfs si vergaten,
 Dat sine wisten waer si saten;
 Elc monc daer ontsliep;
 975 Dat scip sonder stierman liep
 Tote ene borghe, die bernde sere,
 Daer uut liep een swert here;
 Hi riep tote den stierman vele
 Uut siere groter kele,
 980 Soo hi luudste mochte;
 Hi weckese wel onsochte
 Ende hietse daer na keren;
 Hi seide, dat hi leren
 Den mester stierman woude,
 985 Waer hi henen soude.
 Doen hiet Sente Brandaen

960—1. In *Suen* en *Brandaen* is en gevlekt en slechts te
 gi:sen.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1042 Sinen kiel wel saen
Toten berghe keeren,
Omme dat hi hem soude leeren;
- 1045 Maer des duvels cose
Die was arde boze;
Doe seide des duvels bode:
„Mochte ic wel, dor Gode!
Dinen kiel, heere Brandaen,
1050 Die soude eene quade vaert angaen.
Du soudes ontghelden metter spoet,
Dattu ons so leede doet.
In can jeghen hu niet ghehebben;
God en wille hu niet ontsegghen,
1055 So wat dat dijn wille es,
(Want dine bede so moghende es)
Du souts dat wel ghenieten.
Lietstu di dat verdrieten,
Dat hu mijn vernoy niet ware lief!
1060 Du naems mi den breydel dief,
Die achter di sit al daer:
Hi zweet van anxte — dat es waer —
Ende van zorghen, die hi heeft ontfaen.”
Doe sprac Sente Brandaen:
1065 „Dat es sine boete,
Dat hi hem wasschen moete;
Mi ne dinct niet so goet —
Hier es so scone eene vloet,
Dat hi hem wel ghewasschen mach.”
1070 Die moonc scamelike lach:
Met vele groter zorghen
So haddi hem gheborghen
Onder eene scip banc;
Die tijt dochte hem arde lanc.
1075 Die duvel louch zeere omme das,
Dat hi so zeere vervaert was.
Doe hi sijn spot hadde ghedreven,
Bat hi hem, dat hi hem wilde gheven
Weder sinen capelaen;
1080 Hi soudene arde scone dwaen:
Hi roke up hem te zeere.
Doe seide die milde heere,
Die goede Sente Brandaen:

SENTE BRANDANE I.

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 987 Sijn scep wel ghedaen
Tote dien berghe keren,
Om dat hi hem soude leren.
- 990 Doen si soo na quamen,
Dat si sijn werc vernamen
Ende si verstonden duvels tale,
Docht hem allen quaet te male.
Doe sprac des duvels bode:
995 „Dorstic wel, door Gode!
U scep, her Brandaen,
Hadde quade vaert ghedaen.
Ic wane, dat ghijt becopen moet,
Dat ghi ons soo lede doet.
- 1000 In can vore u niet ghehebben;
God en wilt u niet ontsegghen,
Om dat ghi soo vele leest altoos,
Want u ghebet es sonder loos,
Dusoudes sane ghenieten.
- 1005 Laettijs u niet verdrieten,
Dat u mijn vernoy es lief?
Ghi naemt mi den breideldief,
Die achter u sittet daer:
Hi sweet van anxte — dat es waer;
1010 Van zorghen es hi ontdaen.”
Doen sprac Sente Brandaen:
„Dat es sine boete,
Dat hi hem wasschen moete;
Mine dunct niet soo goet,
1015 Dan men worpe indie vloet,
Dat hi hem wel wasschen mach.”
Die monc scamelike lach:
Met wel groter zorghen
Hadde hi hem gheborghen
1020 Onder een scip banc;
Die tijt doctem wel lanc;
Ay, hoe loech de duvel das,
Dat die monc ververt was!
Doe hi sijn spot hadde ghedreven,
1025 Bat hi, dat sijn hem weder gheven
Wilden haren cappelaen;
Hi souden herde scone dwaen:
Hi stonke op hem te sere.
Doe seide die milde here,
1030 Die goede Sente Brandaen:

4

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1084 „In gheve hu niet den capelaen;
1085 Mi dincke dine cozen
Onnutte ende ghebozen;
Dijns sprekens bem ic zat.”
Den stierman hi doe bat,
Dat hi weder keerde upt meere.
1090 Doe quam des duvels heere
Huten berghe ende daden hem wee
Ende volchden up die zee
Ende droughen in haer hande
Groote gloyende brande
1095 Ende groote gloyende schichten,
Als of si wilden vechten;
Si worpen neder ende stooten
Up die in den kiel vlooten
Met groten torne moede;
1100 Maer God onse Heere, die goede,
Behocdese jeghen al mesweghen.
Ic wane, van boven die reghen
So dicke nye en viel,
Alse daer omtrent den kiel
1105 Die brandere entie schichte vloghen;
Die moonken met riemers toghen,
Omme saen te sine huter noot;
Dus jaghetse thelsche conroot; —
Si zeylden watsi mochten;
1110 Die duvele worpen onsochte
Na den vluchtegghen kiel;
Den heeren saen gheviel,
Datsi bi Gods hulpe waren
Der vreesen al ontvaren.
1115 Brandaen voer voort, met trauwen;
Doe liet hem God bescauwen
Van inghelen vele scaren,
Die boven hem quamen ghevaren;
Die voerden meneghe ziele
1120 Boven sinen kiele;
Den lof Gods si daer boven zonghen,
Datmen de lucht mochte horen clonghen;
Dat dede hem God te minnen,
Dat hi hem liet verkinnen,
1125 Wat die gheeste wouden
Ende waer si henen souden.
Doe sach Sente Brandaen

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1031 „In gheve u niet minen cappelaen;
Mi dunct u grote tale
Onnutte sijn alte male;
Dijns sprekens benic sat.”
1035 Den stierman hi doe bat,
Dat hi voere op dat meere.
Doe quam des sduvels heere
Uten berghe ende dedem wee
Ende volghede hem op die zee
1040 Ende droeghen in haer hande
Grote gheloyende brande
Ende ooc bernende scichte,
Als of si wouden vichten;
Si worpen ende scoten
1045 Op die inden scepe vloten
Met groten tornen moede;
Doen quam God, die goede:
Hine lietse niet ontwegghen.
Ic wane, vanden hemel die reghen
1050 Soo dicke noit en vloghen,
Als die branders vielen van hoghen
In dat scip ende die scichte.

Dus jagheden des duvels knechte
Die heren, danen si vloten.
1055 Die duvele worpen ende scoten
Op die vluchteghe liede.
Dien heren doe gheschiede,
Dat si bi ghelucke waren
Deser vresen ontfaeren.
1060 Die here voer wech, met trouwen.
God liet hem doe bescouwen
Meneghe ynghelsce scare,
Die boven hem quamen ghevaren;
Die voerden inden trone
1065 Meneghe ziele scone.
Si songhen dien Gods lof,
Soo dat si verblijdden daer of;
Dat dedem God te minnen,
Dat hi hem liet bekinnen,
1070 Wat die geeste wouden
Ende waer si henen souden.
Doen sach Sente Brandaen

1089. De hoek der bladzijde ontbrak. Een stuk perkament werd er tegen aan geplakt, en daarna de tekst er op geschreven. Op 't nieuwe stuk staat *hier* het onderste tipje der einder van *kerde*, en: *upt meere*. Aan de andere zijde staat op 't nieuwe stuk: *met*, en dan met groote spatie op 't oude stuk de volgende woorden (vs. 1130-1):

Die nye ma, doch van deze *a* slechts de onderste helft.
Sonder God, weder met veel spatie voor het volgende woord.

1032. Voor *tale* stond *talle* dat doorgeschrapt is.

1042. Voor *sc* stond *schic* dnt doorgeschrapt is.

1062. hs.: *ynghelste*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1128 Eenen sconen tempel staen
Met tiene scone choren,
1120 Die nye man conste testoren,
Sonder God, diet vermochte;
Die chierheit te segghene en vermochte
Ne gheen erdsche man.
Doe screef Sente Brandaen
1135 Alle dwonder, dat hi sach,
Daer hi in zinen kiele lach.
Doe Brandaen, die Gods degghen,
Te rechte hadde al bescreven
Die twee scone paradise,
1140 Doe waende die goede wise,
Die Gods dienare,
Dat hi al quite ware
Van des waters aerme scaren
Ende hi te lande soude varen.
1145 Doe bat die heere goede
Met eenen neerensten moede
Onsen eeweliken troost,
Diene dicken hadde verloost,
Dat hine saen ghesande
1150 Weder te sinen lande. —
Doe quam een vreeselic wint anschijne,
Die hem verdreef entie zine
Verre danen up die zee;
Daer wart hem arde wee:
1155 Die storem wart arde groot,
Die zee borlende ende scoot,
Mids dat hem so verhief die wint.
Doe saghen die Gods kint
So vele visschen daer in die zee,
1160 Dat hem die zorghen daden wee;
Si sagher van so vele manieren
Ghelijc beesten ende wilde stieren
So vele onder dat water gaen.
Doe seide Sente Brandaen:
1165 „Dit es seker de Lever zee,
Daer ic af wijlen eer
Las so menich teekijn —
Dat es dat ghelove mijn;
Maer ic hebbe groot wonder
1170 Van den gronde hier onder,
Hoe hise wel ghevoeden moghe,

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1073 Ene scone kerke staen
Met X sconen coren,
1075 Die noit man te storen
Sonder God en mochte.
Teseppen het en dochte
Ne ghenen eertschen man.
Doen screef dit Sente Brandaen:
1080 Al dat wonder, dat hi sach,
Daer hi inden scepe lach.
Doen ons Heren Gods degghen
Terechte hadde bescreven
Die twee paradise,
1085 Doen waende die Gods wise,
Die ghetrouwe dienare,
Dat hi al quite ware
Van dien groten zee baren
Ende hi te lande soude varen.
1090 Doen bat die here goede
Met bitterliken moede
Onsen euweliken troost,
Dien dicke hadde verloost,
Dat hine iet saen sande
1095 Weder te sinen lande.
Doen quam een anxtelijc wint,
Diene dreef ende sijn kint
Danen verre op die zee;
Daer wert hem herde wee:
1100 Die storm wert herde groot,
De zee borlede ende doot,
Als hem verhief die wint.
Doe saghen die Gods kint
Soo vele vissche in die zee,
1105 Dat hem die sorghen daden wee;
Si saghen daer olficiëren
Ghelijc wilden stieren
Vele onder dat water gaen.
Doe sprac Sente Brandaen:
1110 „Dit es die Lever zee,
Daer ic wil en af eer
Las menech tekijn —
Dies seldi ghelovich sijn;
Maer doch hebbic wonder
1115 Van dien gronde haer onder,
Hoe hise ghevoeden moghe,

1145. De *e* in *doe* is zoo onzuiver dat men er even wel een *o* ken lezen. In 1146 is de *re e* van *neerensten* ook bijna *o*, doch daar is het onderste haaltje nog flauw zichtbaar.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1172 Dat hem allen ghenouch doghe;
Maer God onse Heere es so rike,
Dat hi hem daghelike
1175 Haer voetsel gheven mach."
Tote eenen capelaen hi sprac,
Dat hi sochte paerkement:
Hine wilde laten twint,
Die waerheit hi scriven began
1180 Ende hi beval den stierman,
Dat hi den kiel hilde stille
Om zijne hulden wille,
Tote hi die waerheit hadde gescreven
Van den visschen, die daer dreven.
1185 Die moonken hadden groten vaer
Van den visschen, die waren daer,
Datsi haer scip bederven mochten;
Brandaen troostese, dat hi mochte,
Ende seide: „lieve broeders mijn,
1190 Wilt in Gode betrouwende zijn!
Dor hem sijn wi hute ghevaren;
Hi sal ons wel bewaren;
Hi heeft alles dinc ghebod
Ende es die almachtighe God
1195 Ende Sente Marie, die goede,
Die si hier in onser hoede
Jeghen dat ons evele zij; —
Dies jonne ons Filii Dei!
Ende alle dat hemelsche heere
1200 Helpe ons huut desen meere!
„Amen!“ segghet alle gader
Ende vleeuwet den hemelschen vader."
Doe quam hem an een sachte wint;
Doe saghen si, waer een Gods kint
1205 Up die zee voor hem zwevede;
Het sceen, dat onsachte levede:
Het vlotede up eenen rusch eerden;
Wat mochte zijns gheweerden,
Als verstoremden der zee vloeden,
1210 Maer dat God zijns nam hoede? —
Van den kiele vloot hi doe;
Sente Brandaen sprac hem toe,
Dat hi van God weghe jeghen hem sprake;
Die rusch verbeidde met ghemake
1215 Ende wart gheorsam saen

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1117 Dat hem allen doghe;
Maer God es soo rike,
Dat hi heme daghelike
1120 Die spise wel ghegheven mach."
Tote sine cappelaen hi sprach,
Dat hi sochte parkement:
Hine lette niet en twint,
Die waerheit hi scriven began.
1125 Doen hiet hi den stierman,
Dat scip houden stille
Om siere beden wille,
Dat si die waerheit ghescreven,
Van dien visschen, diere dreven.

1130 Doen dat scip begonde gaen
Doen sprac Sente Brandaen:
„Soete broedere mijn,
In Gode seldi ghelovich sijn;
Dore hem si wij uutghevaren;
1135 Hi mach ons wel bewaren;
Hi es aelmachtich God,
Hi heeft alles dinghes ghebod;
Sente Marie, die goede,
Wese hier onse hoede
1140 Jeghen alle dat ons quaet si; —
Des hulpe ons Filius Dei!
Ende al dat hemelsche heere
Helpe ons hier op dit meere!
„Amen!“ segt allegader
1145 Ende bevelet den hemelschen vader."
Doen quam een sachte wint;
Doen saghen si, waer een Gods kint
Op de zee swevede;
Onsachte het levede
1150 Op enen resch eerden.
Wat soude sijns ghewerden
Als die zee verwoedde,
Maer dat God sijns hoedde? —
Van dien scele vloot hi doe;
1155 Sente Brandaen sprac hem toe,
Dat hi met hem sprake;
Die resche vlote doe met ghemake;
Doen wert hi ghehorsam saen;

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1216 Ende doe hi bi hem quam Brandaen
Toter creatueren hi dus sprac:
Doghedi om Gode dit onghemac
Up dese wilde zee?
1220 Of doghestu dit wee
Dor dijns selves mesdaet?
So mach dijns werden raet:
Ic bem een abd ghewyhet
Ende metter stolen ghevryhet,
1225 Die ic van Gode hebbe ontfæen,
Dat ic mach in baten staen
Ende haer pine hem corten mach
Beede jaer ende dach.
Hebdi al sulke dinc ghedaen,
1230 Dor God so willic di ontfæen."
Doe sprac die eenzedele:
„Met mi so wart di evele
Vergouden dijn capelaen,
Dien du verlores, Brandaen,
1235 Vore den sconen paradise.
God heeft mi mine spise,
Ende alle mine lijfnare
Een jaer min dan C jare
Up dese zee ghegheven;
1240 Bi zijnre ghenaden moetic leven
Ende wachten na zine leere.
Mijnre broeders es noch meere;
God onse vader es so goet,
Dat sine ghenade ons voedt
1245 Metten hemelschen brode.
Hi halp ons te onser node,
Daer dijn moonc weder quam,
Dien hu die duvel nam
Voor die rikelike zale,
1250 Daer hi stal den breydel so wale.
Si wachten ooc haren hende
Up die hoghe steenwende.
Die ruwe heere alleene,
Dien ghi saecht sitten up den steene,
1255 Die halp di ter stede
An Gode met zijnre be(de),
Dattu vercreghes dinen capelaen."
Doe seide Sente Brandaen:
„Dore die Gods eere —

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1159 Met trouwen Sente Brandaen
1160 Tote dien goeden man sprac:
„Doghedi om Gode dit onghemac
Op deser wilder zee?
Of doghedi dit grote wee
Om uwe grote mesdaet?
1165 Soo mach uwes wesen raet:
Ic ben abdt ghewiet
Ende metter stolen ghevriet,
Dat ic van Gode hebbe ontfæen,
Dat ic, die in boeten staen,
1170 Hare pine corten mach
Beide jare ende dach.
Hebdi iet quaets ghedaen,
Om Gode willic u ontfæen."
Doe sprac die een sedele:
1175 „Met mi waer u evele
Vergouden u cappelaen,
Die ghi verloret, her Brandaen,
Vore den sconen paradise.
God hevet mi mine spise
1180 Ende mine lijfnare
Een meer dan C jare
Op dese zee ghegheven;
Sire ghenaden moetic leven
Ende wachten siere leere.
1185 Mire broedere es noch mere
God onse vader es soo goet,
Dat ons sine ghenade voet
Metten hemelschen brode.
Helpt hi ons te node,
1190 Daer u monc weder quam,
Dien u dien duvel nam
In die zale rikelijc,
Daer hi stal den breidel lovelijc.

Ende die ruwe here allene,
1195 Die sat op dien hoghen stene,
Hi halp u ter stede,
Dat God om u dede
Om dinen cappelaen."
Doen seide Sente Brandaen:
1200 „Om die Gods ere

1256. *de* ontbreekt doordat een stukje van deze zijde des perkaments weggenomen is. Ook *Capellaen* is eenigszins door beschadigd, doch nog veel meer door het uitvlakken der inkt. Toch is het woord ontwijfelbaar.

1167. *hs.: scolen.*

1180. *Vóór lijfnare* is *hu* doorgeschrapt.

1194. *w* is gevlakt en onleesbaar.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1260 Nu segghe mi noch meere
Van dien heeren, hoe si leven
Ende hoe si daer verdreven;
Sij leven so heleghelike
Ende verdienen Gods rike."
1265 Doe sprac die heere goede
Met grooten oomoede:
„Een stat was, hiet Vaserijn,
Danen dat wij gheboren zijn;
Die stont in eenen lande,
1270 Daermen Gode niet en kande;
Dor des volcs grote zonden
So zant al in afgronden;
Alle dat groote lant
Ende alle dat boze volc te hant
1275 Dat nam daer quaden hende;
Maer up die hoghe steenwende
So heefter God een deel gheset
Van onsen broeders — dat wet;
Daer voetse die Gods cracht,
1280 Die mi hare hevet bracht,
God onse lieve Heere.
Onse broeders es noch meere,
Die ghelijc mi leven
Ende up dese russche zweven
1285 Boven der zeeves gronden;
Dat quam van minen zonden,
Dat wi ghesceeden waren;
Dus moetic alleene varen.
Doe dat lant verdranc
1290 Ende meneghe borch versanc,
Also Sodoma dede ende Gomorre,
Die groote stercke torre,
Daer scorde alle die eer(de)
Ende alle die groene zwaerde
1295 Van dien erderijke;
Desen rusch houdic vastelike
Tote minen hutersten hende.
God moete ons allen zenden
In hemelrike met eeren.
1300 Noort waert saltu keeren;
Daer saltu sien groot wonder."
Een wint hief daer van onder,
Diese sonder orlof dede sceeden;

1293. Van -de, dat niet meer leesbaar is, zijn noch slechts flauwe sporen over.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1201 Segt mi noch mere
Van dien heren, hoe si leven
Of hoe si daer worden verdreven;
Si leven" — seit hi — „kerstenlike
1205 Ende winnen dat Gods rike."
Doen sprac die here goede
Met enen eenvoldeghen moede:
„ — — — — — — — — — —;
Daer waren wi gheboren in;
Die staet in enen lande,
1210 Daer men Gode niet en cande;
Om der lieder sonden
Sanc neder in afgronde
Al dat grote lant
Ende al dat quade volc te hant;
1215 Si namen quaden ende alsoo; —
Ende opden groten stene hoghe
Heeft een deel God gheset
Onser broedere, als ghi wet;
Daer voetse die Gods cracht,
1220 Die mi hier heeft bracht,
Dats God onse lieve Here;
Noch es onser broedere mere,
Die des selfs lives leven
Ende op die rissche zweven
1225 In deser zee gronden;
Dat quam van minen sonden,
Dat wi ghescheden waren;
Dies moetic allene varen.
Doen dat lant al verdranc
1230 Ende meneghe borch versanc:
Sodoma ende Gomorra
Ende die grote stat Borgia,
Doen schoolde al dese eerde
Ende al dese groen sweerde
1235 Vanden armen eertrike;
Dus houdickene vastelike
Te minen jonxsten erde.
God moet ons ghesenden
In hemelrike met eren.
1240 Nortwert seldi keren;
Daer seldi sien groot wonder."
Een wint hief daer onder,
Diese sonder orlof wech droech.

1207. hs.: eenholdeghen.

1221. Op God volgt een onleesbare, doorgeschrapte letter.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1304 Elc voer daerne God wilde gheleeden.
 1305 Daer voer die kiel in corter wijle
 Over meneghe mile;
 Dat quam van eenen bedruussche
 Ende van eens wints gheruussche,
 Dat die kyel also verspranc
 1310 So meneghe dachvaerde lanc.

- Daer wart hi wel gheware,
 Dat hi den bouc ontgalt dare,
 Dien hi bernede in den viere;
 Dat becochte hi wel diere,
 1315 Daer die kiel so verre spranc,
 Meer dan M milen lanc
 In grooter ongheweltheit.
 En hadde ghedaen Gods ghenadicheit,
 Hi en hads niet moghen ghenesen. —
 1320 Daer voer hi voort, so wi lesen;
 Doe versach Sente Brandaen
 Eenen naecten man saen
 Al ru sittende alleene
 Up eenen heeten (s)teene;
 1325 Hi leet wel groote nozen:
 An deen zijde was hi ver vrosen
 Dor vleesch ende beene;
 Up dander zijde van den steene
 Verbrande hi van hitten dan;
 1330 Na sine werken hi loon ghewan;

- Voor hem hinc blayende een dwale;
 Die halp hem arde wale:
 Die slouch die hitte dane;
 Dies quam hem baten vele ane
 1335 Beede van hitten ende van couden.
 Sine pine was menichfoude. —
 Des zondaeghs stont hem also;
 Dies was hi arde vro:
 Hem dochte openbare,
 1340 Dat hi in werschepen ware.
 Des maendaeghs arde vroe

1324. Een bruine vlek heeft *u* en *t* onduidelijk, en daar-
 tuschen ; onleesbaar gemaakt.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1244 Dat scip danen sloech
 1245 In wel corter wile
 Over meneghe mile.
 Doe quam van enen bedrusche
 Van eens wijnts gheruusche
 Dat dat scip soo verre spranc:
 1250 Meneghe dachvaert lanc,
 Mettien starken wedere.
 Doe haelp hem God vandaer wedere. —
 Dat hi den scrivere gaf enen vloec
 Ende hi mede den boec
 1255 Verberde inden viere,
 Dat becohti nu wel diere,
 Daer sijn scip soo verre spranc,
 Mere dan dusent milen lanc,
 In groter ongheweldicheit.
 1260 Waer Gode sine vaert leit,
 Sone mochte hijs niet sijn ghenesen. —
 Doen voer hi van daer, soo wie lesen;
 Doen sac Sente Brandaen
 Enen naecten man staen,
 1265 Verre sitten allene
 Op enen heten stene;
 Hi doghede leet ende toren:
 Besiden was hi vervrosen
 Dore vleesch ende bene;
 1270 Banderside op den stene
 Was hi soo heet, dat hi verbran;
 Na sine werke hi loon ghewan;
 Hem vlogen an I dwalen
 Berrende hete stralen
 1275 Vaste in allen siden toe;
 Gheen bescerm en haddi doe
 Anders dan die clene dwale;
 Die halp hem herde wale:
 Die sloech die hitte danen.
 1280 Hem quam met groten bonen
 Beide heet ende ooc cout;
 Sine pine was menichfout. —
 Des sondaghes snachts stont hem soo,
 Dat hi was blide ende vroe:
 1285 Hem dochte wel openbare,
 Dat hi ter werscap ware.
 Des manendaghes vroe

1248. hs.: *wijnes*.

1256. Na de eerste *c* een doorgeschrapte letter.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1342 Quam hem groote pijn toe:
Doe voerdene in der hellen
Die duvele met sinen ghesellen. —
- 1345 Doe si hem so bi quamen,
Datsi sine pine vernamen,
Begans hem ontfarmen.
Doe vraeghde Brandaen dien aermen
Van wat volcke dat hi ware. —
- 1350 Doe sprac die sondare:
„Ic bem die aarme Judas.
Om dat ic so onghetrouwe was,
Dat ic vercochte sonder noot,
Die mi ghesciep ende gheboot....
- 1355 Dat hebbic zwaer ontgouden.
Doet mi berauwen soude,
- Doe quam die leede duvel
Ende gaf mi eenen twifel
Ende riet, dat ic mi hinc
- 1360 Ende ne gheene boete ontfinc;
Aldus nam ic die doot;
Dies moetic lijden desen noot.
Haddic ghenade begheert met rauwen —
God es also ghetrouwe —
- 1365 Het ware mi wel vergaen:
God hadde mi ontfacen,
Also hi den Jode ontfinc,
Die hem, daer hi an cruce hinc,
Metten speere stac therte ontwee.
- 1370 Noch dede God ghenaden mee:
Hi ontfinc den scaker dan,
Om dat hi berauwen ghewan,
Daer hi an den cruce hinc
Entie bitter doot ontfinc.
- 1375 Also hadde hi mi ontfacen,
Waers mi berauwen saen. —
Mijns en wert nemmermeer raet;
Maer mi dinct dat mi nu wel staet;
Maer over morghin vele vroe
- 1380 Sal mi den noot gaen toe;
Dan werdet mi al benomen
Tgoet, daer ic nu in ben comen;
Dor das zondaeghs heere

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1288 Quam hem grote pine toe:
Doe vorden inder hellen
- 1290 Die duvel met sinen ghesellen. —
Doe die here soo na quam,
Dat hi sine pine vernam,
Begonsti hem ontfarmen;
Doen vraghede hi den armen
- 1295 Van wat volke hi ware. —
Doen sprac die sondare:
„Ic ben die arme Judas.
Om dat ic onghetrouwe was
Ende ic vercocht sonder noot,
- 1300 Die mi sciep ende gheboot...
Dies hebbic sere ontgouden.
Doe si mi berouwen souden
Die scoudelike sonde groot,
Doen began hi mi ooc
- 1305 Die quade valsche duvel
Ende gaf mi den twifel
Ende riet, dat ic mi verhinghe
Ende ics ghene boete ontfinghe;
Alsoo namic die doot;
- 1310 Dies moetic liden desen noot.
Haddics ghehadt berouwe —
God es soo goet ende ghetrouwe —
Soo waert mi wel vergaen:
God had mi ontfacen,
- 1315 Als hi den Jode ontfinc,
Daer hi anden cruce hinc,
Die hem dat herte stac ontwee.
Nochtan soo dehi mee:
Hi ontfinc den scaecman,
- 1320 Om dat hi berouwe ghewan,
Daer hi anden cruce hinc
Ende die bitter doot ontfinc.
Alsoo hadde hi mi ghedaen,
Waers mi berouwen saen. —
- 1325 Mijns en wert nemmermere raet;
Mi dunct dat mi wel staet;
Overmorghen herde vroe
Sal mi gane die pine toe;
Dan werdet mi al benomen
- 1330 Tgoet, daer ic ben in comen;
Omdes sondaghes snachs ere

1331. Voor *snachs* stond *ere* dat doorgeschraapt werd.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1384 Hebbic dese remedye, heere;
 1385 Stont mi dus tallen daghen,
 So en soudic niet claghen;
 Nochtan en hebbict borgoet
 Maer dat mi vele wers doet
 Die grondeloze helle,
 1390 Daer ic altoos in quelle
 Ende eeweliken in walle;
 Die duvele met haren gescalle
 Doen mi wel meneghen noot.
 O wy, heere, waric doot
 1395 Of mochtic versterven!
 So en soudic niet bederven
 In dus meneghen aerbeit,
 Die ic lijde in eewicheit
- Van rauwen ende van leede.
 1400 Dese noode alle beede
 Van couden ende van hitten,
 Daer ic hier in moet sitten,
 En houdic voor gheen verdriet:
 Ter hellen hebbic licht niet;
 1405 Daer eist doncker emmermeere;
 Daer es dat eewelike zeer;
 Ter quader tijt wert hi gheboren,
 Die daer toe wert vercoren;
 Een hitte quelt mi daer —
 1410 Eer ghi ghetastet wel een haer,
 Daer smolte wel een berch staliijn,
 Diene worpe daer in.
 Mochte ic hier langhe wesen —
 Mi dochte, ic ware ghenesen;
 1415 Mi doen meê wee die zorghen
 Jeghen den over morghe
 Dan die pijn, die ic hier moet ontfaen."
 Doe sprac Sente Brandaen:
 „Of yemen over di bade,
 1420 Soude hu God doen eeneghe ghenade?"
 „Neen hi" — sprac Judaes die aerme —
- „Want ic up Gode hadde gheen ontfaermen;
 Alle hulpe hebbic verloren
 Maer dit dwaelkin hier voren

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1332 Doghic dese bliscap, here;
 Stont mi dus in allen daghen,
 Sone woudic niet claghen;
 1335 Doch saen eest niet herde goet
 Maer dat mi herde wee doet
 Die grondelose bitter helle,
 Daer ic altoos in quelle
- Ende die duvele doen mi groten noot.
- 1340 O wi, here, waer ic doot
 Of mochtic sterven!
 Sone soudic niet bederven
 In dus meneghen arbeit.
 Mi sal altoos wesen leit,
 1345 Dat ic noyt gheboren wert.
 Ic vare ene jamerlike vaert
 Van jamere ende van leede;
 Dese grote anxten beede:
 Die vorste ende hitte,
 1350 Daer ic altoos in sitte,
 Houdic al over nicht:
 Ter hellen en hebbic lucht no licht;
 Daer eest doncker emmermeer;
 Daer es dat ewelike seer;
 1355 Ter armer tijt wert hi gheboren
 Die daer comt es verloren;
 Ene hitte comt mi daer —
 Eer ghi gheroeret een haer,
 Ware versmolten enen berch staliijn,
 1360 Diene worpen daer in.
 Soudic hier langhe wesen —
 Midochte, ic ware ghenesen;
 Herde wee doen mi die zorghen
 Jeghen over morghe
 1365 Dan die pijn, die ic nu haen."
 Doe sprac Sente Brandaen:
 „Darf iement vore u bidden yet?"
- „Neent het waer al om niet" —
 Sprac Judaes die arme —
 1370 „Want ic Gods niet en ontfarmde;
 Alle hulpe hebbic verloren
 Maer dese dwale hier te voren

1338. Voor *altoos* staat nog een teekentje.

1351. Vóór *nicht* staat een doorgeschraapt woord, waarvan de onleesbare letters door mij met punten zijn aangegeven: *ni. .ht*. Er staa 5 stippels onder het woord.

1355. *hi* staat boven een doorgeschraapt *ic*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1425 Voor mi hanghende namelike
Dat maect mi seere rike
Ende helpt mi wel zeere.
Nochtan so stal ict onsen Heere,
Doe ic met hem ghinc; —
1430 Het weert mi groote dinc
Van desen heeten viere; —
Maer mi berauwes weder sciere;
Doe gaf ict dor Gode
Eenen zinen crancken bode,
1435 Die oyt sint sine bede
Voor mi te Gode dede;
Nu helpt mi zeere hier
Jeghen dit sterke vier.
Al en mach het also vele niet sijn,
1440 Als oft met rechte mijn hadde ghezijn,
Nochtan helpt mi, heere,
Harde vele meere
Jeghen desen heeten brant,
Om dat ict selve gaf metter hant,
1445 Dan mi nu holpe alle die have,
Al waert dat mense over mi gave,
Die nu in die weerelt es; —
Dies moghedi sijn ghewes.
So wel helpt dat goet,
1450 Dat die meinsche selve doet
Ende dat hi selve gheeft
Al die wijle, dat hi leeft;
Want achter weldade
Commen dicwile spade
1455 Ende datmen naer dleven doet,
Dat heeft aermen spoet
Te helpene, die selve niet en gheeft
Dor Gode die wijle, dat hi leeft,"
Doe Judas dit hadde gheseit,
1460 Began hi driven groten aerbeit;
Des maendaeghs metten daghe
Maecte Judaes grote claghe
Ende jammerliken rauwe groot,
Dat dbloet van sinen hoghen scoot.
1465 Hem naecte groot onghemac;
Seere weendi ende sprac:
„O wy, onsalich ende arem man,
Dat ic ye eerdsch lijf ghewan!
Daer ic nu varen moete,

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1373 Vore mijn ansicht naect —
Mi dunct, dat si mi rike maect.
1375 Si holpe mi noch mere
Maer ic namse onsen Here,
Doe ic met hem ghinc; —
Het weert mi doch grote dinc
Van desen groten viere; —
1380 Maer mi berouwes schiere;
Doen gavic weder om Gode
Enen sinen cranken bode,
Die oit sint sine ghebede
Vore mi te Gode dede;
1385 Nu hulpt si mi doch hier
Weren dit sterke vier.
Al en maecht niet soo vele sijn,
Oft te rechte waer mijn,
Doch soo hulpet mi, here,
1390 Herde wel ende sere
Jeghen desen heten brant,
Dies ic gaf met mire hant,
Dan mi holpe al die have,
Ende mense na mi gave,
1395 Die nu in die werelt es; —
Dies moghedi sijn ghewes. —
Soo wel helpt dat goet,
Dat die man selve doet
Ende dat hi selve gheeft
1400 Die wile, dat hi leeft;
Want ghebet ende achter dade
Comen dicke te spade
Ende datmen ooc na doet
Dat hevet cranken spoet
1405 Te hulpen, die selve niet en gheeft
Die wile, dat hi leeft."
Doen hi dit hadde gheseit,
Naecte hem groten arbeit;
Des manendaghes metten daghe
1410 Maecte Judas grote claghe;

Doen naectem groot onghemac;
Sere weendi ende sprac:
„O wi, vele arm man,
Dat ic noit ziel ghewan!
1415 Deser vaert die ic varen moete,

1457. niet; men kan er ook met uit lezen.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1470 Dies en wert nemmermeer boete,
Want bi verdienten hebbict ontfæen.”
Doe hiet Sente Brandaen
Sijn helichdom bringhen voort
Ende settet up des kiels boort,
1475 Alse die duvele quamen
Ende dat helichdom vernamen,
Dat hise soude vervaren.
Hi sach an sine ghebaren
Ende heeft wel vernomen,
1480 Datsi saen sullen comen.
Doe quamen die duvele met eenen heere;
Hem dochte lucht ende meere,
Dat al was bernende vierijn.
„Hier soudic ghevaren zijn” —
1485 Sprac die beziinghede capelaen,
Die met zorghen was bevaen.
Si vloghen boven den kiele;
Hem scoot huut haren ghiele
Pec ende vlamme onghiere
1490 Met sulfer achteghen viere,
Dat gloyde ende wiel;
Daert up die zee viel,
Berrende twater alse stroo.
Judase wilden si alsoo
1495 Voeren in der hellen,
Daer sine souden quellen.
Den vianden gheboot Sente Brandaen,
Datsi een wijle souden staen
Ende Judaes souden vermijden;
1500 Gode bat hi in dien tijden,
Dat dien nacht moeste ghenesen
Judaes ende quijte wesen
Van dien helschen zeere;
Dies bat hi onsen Heere.
1505 Weenende hi so langhe bat,
Dat hem God consenteerde dat.
Die duvele doe luude screyden;
Sij borlenden ende si neyden,
Dat si sonder hem moesten varen.
1510 Met vele grooten scaren
Keerden si weder ter hellen.
Doe dreegghden sine te quellen
Vele meer dan si souden,

HULTHEMSCHÉ HANDSGHRIFT.

- 1416 Deser en wert nemmermere boete,
Want ic verdient haen.”
Doe hiet Sente Brandaen
Sine heileghe bringhen vort
1420 Op des sceeps bort,
Of die duvele quamen
Ende dat heylechdom vernamen,
Dat hise soude vervaren.
Hi sach anesire ghebaren
1425 Ende hevet wel vernomen,
Dat si saen selen comen.
Die duvel quam met grooten heere;
Hem dochte lucht ende mere,
Dat het al waer vierijn.
1430 „Wi souden eer ghevaren sijn” —
Sprac die besinghelde cappelaen,
Die met sorghen was bevaen.
Doen vloen die quade geeste
Vanden scepe ende maecten tempeeste
1435 Met pecke onghehiere
Ende met solfer viere;
Dat gheloiden soo ende wiel —
Daert op die zee viel,
Berrede dwater als stroo.
1440 Judase wildense alsoo
Voeren in der hellen,
Daer sine souden quellen.
Doe gheboot Sente Brandaen,
Dat si een wile wilden staen
1445 Ende Judase vermijden;
Gode bat hi dien tiden,
Dat dien nacht moeste ghenesen
Judaes ende quite wesen
Dien tiden vandien fellen here;
1450 Dies bat hi onsen Here.
Wenende hi soo langhe bat,
Dat hem God ghelovede dat.
Die duvele lude screiden
Ende burrelden ende neyden,
1455 Dat sire sonder moesten varen.
Met vele groter scaren
Voren si ter hellen.
Doen dreigheden sine te quellen
Meer dan si doen souden,

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1514 Of sine hadden moghen behouden ;
 1515 Dat dreeghen dede hem wee,
 Daer hi vlotede up die zee. —
 Die duvele quamen weder doe
 Des morghins vele vroe
 Te Judaes onghevalle ;
 1520 Crauwels brochten si alle,
 Die gloyden ende sneden ;
 Onlanghe dat zifs vermeden
 Maer in hem dat sise sloughen ;
 Onscone dat sine droughen
 1525 Met alle metten steene ;
 Si quelden sine beene ;
 Doe sine up ghenamen
 Ende een lettelt danen quamen,
 Spraken si leelike toe
 1530 Sente Brandane doe :
 „Daer omme sullen wine pinen meer
 Dan hi was ghepijnt eer.”
 Doe seide Sente Brandaen :
 „Het sal anders vergaen ;
 1535 Niet te meer en sal ghepijnt sijn hi,
 Om dat hi te nacht was bi mi ;
 Al moghedi up mi scelden,
 Hi en saels niet ontghelden ;
 Hu scelden hebbic ommare.”
 1540 Bi Gode onsen sceppare
 Ende met dieren woorden
 Gheboot hi dien verhoorden,
 Datsi hem en daden niet meer
 Dan also si te voren eer
 1545 Des ander daghes hadden ghedaen. —
 Ende also voerden sine wech saen
 Vele zeere screyende
 In dier zwaerre allende ;
 Doe hiet die heere goede
 1550 Up des zeewes vloede
 Volghen met sinen kiele
 Na die aerme ziele,
 Maer die duvele ontvoerdense saen.
 Doe sach hi voor hem up slaen
 1555 Een en rooc wel gruwelijc ;
 Dat was een pijn e vreeselijc. —
 Doe voer die goede Sente Brandaen

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1460 Of sine niet hadden onthouden ;
 Dat selve dreighen dede hem wee,
 Daer hi vloot op die zee. —
 Des smarghens wel vroe
 Die duvele quamen alle doe
 1465 Te Judaes groten onghevalle ;
 Crauwelen brochten zi alle,
 Die gheloyden ende sneden ;
 Cume si dies ontbeden,
 Dat sise in hem sloeghen ;
 1470 Scandelike sine droeghen
 Met allen metten stene ;
 Si quelden sine bene ;
 Doen sine op namen
 Ende een luttel danen quamen,
 1475 Spraken si leelike doe
 Sente Brandaen toe :
 „Hier om selen wine pinen meer
 Dan hi was ghepijnt eer.”
 Doe sprac Sente Brandaen :
 1480 „Anders saelt hem vergaen :
 Hine sal niet meer ghepijnt sijn,
 Om dies hi te nacht was met mi ;
 Hoe ghi mi moghet schelden,
 Hine sals niet ontghelden ;
 1485 U scelden es mi ommare ;
 Ic ghebiede u bi uwen sceppare,

 Dat ghine quellet niet meer
 Dan ghine quellet eer
 Of ten anderen tiden hebt ghedaen.” —
 1490 Aldus voerden sine saen
 Harde sere karmende
 Ende sijns niet ontfarmende ;
 Doe hiet die here goede
 Op die zee vloede
 1495 Met sinen scepe volghen
 Na die arme ziel verbolghen ;
 Die duvele ontfordenne saen.
 Doen sachi voor hem opslaen
 Enen rooc groen ende swert.
 1500 Dat mach wel sijn een pine hart.
 Doen voeren die deghene

1468. C is gevlekt en onduidelijk.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1558 Metten Gods zeghe bevaen
Toten oversten hende
- 1560 Onder eene steenwende;
Daer saghen si also bernende voghele varen
Huut eenen bernenden berghe te waren
Van menegherande tonghen,
Die hel niet en zonghen
- 1565 Dan ,o wy' ende ,wach' ende ,wee';
Eene grondelose zee
Slouch daer up die west zijde ane,
So datment hoorde dane
Over meneghe mile. —
- 1570 Daer na in corter wile
Saghen si huut eenen berghe slaen
Eene vlamme so ghedaen,
Daer die gleinstren hute vloghen
Also groot als een hoven
- 1575 Ende colen also groot als maste.
Daer was pijn ende onraste.
Huut dien selven berghe ran
Een water — sulc en sach noint man:
Het was zwart ende het wiel;
- 1580 Bander zijde daer hute viel
Een water ende een wint ghereede,
Die also cout waren beede,
Dat nye coudier dinc ghewart;
Daer hadden si moylike vaert:
- 1585 Up deen zijde was hitte menichfout,
Up dander zijde waest so cout,
Dat den bomen in dien tijden
Die scorse scoolden van den zijden.
Doe so hiet Sente Brandaen
- 1590 Hem allen ten riemen gaen;
Beede moonken ende scipman
Alle vinghen si daer an;
Daer en wilden si niet letten meer;
Daer si waren commen eer,
- 1595 Binnen eenen daghe gevaren,
Ghekeerden si come in II jaren.
Doe dus die kiel ontran
Entie moede scipman
Van der heetter aermer scaren,
- 1600 Doe quamen si saen ghevaren
Up eene der bester eerden,

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1502 Mettien Gods zeghele
- Ende saghen bernende voghele varen
In enen bernende berch te waren
- 1505 Ende menegerhande tonghen,
Die el niet en songhen,
Dan ,wi, wach ende wee';
Ende een grondelose zee
Sloech daer besiden west anen,
- 1510 Dat men horde danen
Over meneghe mile. —
Doen voeren si ene corte wile
Ende saghen uut enen berghe slaen
Ene vlamme soo ghedaen,
- 1515 Datter ginstren uut vloghen
Also groot als enen oven
Ende colen als maste,
Ende meneghe onraste;
Uten selven berghe ran
- 1520 Een water — selc en sach nie man:
Het was swert ende wiel.
Bander side, daert uut viel,
Een water ende een wint te waren,
Die beide soo cout waren,
- 1525 Dat niet couders noit en wert;
Si hadden ene sware vaert:
Die hitte was daer menichfout;
Bander side waest soo cout,
Dat die scorase vanden colden
- 1530 Vanden bome scolden.
Doen hiet Sente Brandaen
Hem allen ten riemen vaen;
Moncke ende scipman
Alle vinghen si daer an;
- 1535 Daer en letten si niet meer;
Daer si comen waren eer
In enen daghe ghevaren,
Keerden si come in II jaren.
Als doe dit scip ontran
- 1540 Ende die moede scipman
Van diere keitivegher scaren,
Doen quamen si ghevaren
Op een der bester eerden,

1529. Voor *colden* staat doorgeschraapt *colen*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1602 Die oyt mochte gheweerden.
Daer sach yemen seldom ;
Daer wiessen up die velden
1605 Beede coren vruchten ende wijn
Ende alle vruchten, die moghen zijn,
Sonder ackeren ende graven;
Daer was lettelt noot van haven :
Visch was daer ghenouch,
1610 Die daer dat water drouch,
Ende vleesch wilt ende tam —
Al dat nye herte bequam.
Dese jegenode scone
Was altoos even groene ;
1615 Dat es multum bona terre
Ende es ghelegghen arde verre
Van alre meinschen conden.
En hadde God tien stonden
Dat scip daer niet ghesent,
1620 So waert ons bleven ombekent.
Doe daer quam Sente Brandaen
Entie hem waren onderdaen,
Hare moethede ende pijn al
Verghinc hem groot ende smal
1625 Mids der zoetheit menigherande,
Die si ontfinghen in dien lande.
Also Sente Brandaen entie zine
Waren in desen lande fine,
Saghen si eenen berch so hoghe,
1630 Sine consten niet verhoghen,
Sine groote hoocheide ;
Hem dochte in der waerheide,
Dat die wolken daer up zweveden ;
Ne gheene dinghen, die leveden,
1635 Ne quamen daer up, si en vloghen ;
Maer teenen hanghenden woghe
Met zorghen si ane vinghen,
Datsi daer up ghinghen.
Die berch was boven scone
1640 Ende hiet Mons Syone ;
Daer slouch an der zee vloet ;
Nye en was berch so goet.
Daer si dien berch up gaen,
Saghen si an den berch staen
1645 Eene borch so rikelike,

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1544 Die noit mochte werden.
1545 Dat heeftmen ghesien seldom :
Daer wies ane den velden
Beide coren ende wijn
Ende alle die vrucht, die mochte sijn,
Sonder erien ende graven ;
1550 Daer was luttel noot van haven :
Vische waren daer ghenoech,
Die daer dat water droech,
Ende vleesch wilt ende tam ;
Die diere waren daer noit gram
1555 In die jegenode scone
Ende tallen tiden groene. —
Dats multum bona terra
Ende es ghelegghen herde verre
Van eertscen lieden goede.
1560 En hadden doe die vloede
Dat scip doe niet gheslaghen,
Daer en const niemen ghedraghen.
Doe daer sente Brandaen
Ende die heme waren onderdaen,
1565 Hare moetheit verloren,
Doen saghen si daer voren

Enen berch soo hoghe,
Sine conden niet veroghen
Sine grote hoocheden ;
1570 Hem dochte met waerheden,
Dat die wolken daer op swevede ;
Negheen dinc, die levede,
En quame daer op, sine vloghe ;
Maer tenen hanghende woghe
1575 Met sorghen sijt ane vinghen,
Dat si daer op ghinghen.
Die berch was boven soon
Ende hiet die berch van Syoen ;
Daer an sloech die zee vloet ;
1580 Noit en was berch soo goet.
Doen si den berch op souden gaen,
Doen saghen si daer staen

1546. Vóór *wies* staat doorgeschraapt en onderstippeld: *was ane*.

1562. Vóór *const* staat doorgeschraapt en onderstippeld: *cost*.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1646 Noint en sach meinsche der ghelike ;
 Daer saghen si vreeselike draken
 Ende lindwormen, die gapen,
 Ende hem voer tallen stonden
 1650 Dat vier hutén monden ;
 Dese wachten die poorten daer
 Maer metten woorden Gods vorwaer
 Beval hem Sente Brandaen,
 Dat sise in lieten gaen
 1655 Ter doren in die huere.
 Die bouc seit, dat die muere
 Alle waren kerstaliñ;
 Daer waren letteren steenijn
 So vele daer up ghenomen,
 1660 Sine consten ten hende comen ;
 Daer waren ghegoten inne
 Bi meesterliken zinne
 Van copere ende van eere
 Menegherande diere
 1665 In dien rinc muer al omme :
 Som recht ende some cromme ;
 Diese eerst ghinc besien,
 Hi mochte van vreesen vlien,
 Want si hem hute dien muer ghebaren,
 1670 Als of si alle levende waren.
 Daer stonden alle die dieren,
 Die ic noint horde nomen hiere :
 Leeuwen, panteeren, tygheren met ;
 Ooc stonden daer gheset
 1675 Eencorne ende lupaerde
 Ende beesten van meneghen aerde :
 Olifanten, herten ende hinden
 Mochtemen daer al vinden ;
 Ooc stonden daer vele vormen
 1680 Van vreeseliken wormen ;
 In midden dien borghe vloot
 Een riviere wel groot,
 Die al dwilt dede omme gaen,
 Dat niet stille mochte staen ;
 1685 Si saghen al openbaren,
 Die daer commen waren,
 Dat die beelden bi wilen spronghen
 Ende riepen ende zonghen,
 Als of si wech wouden

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1583 Draken groot gruwelijc
 Ende lijntworme vreselijc ;
 1585 Die worpen tallen stonden
 Dat vier uten monden ;
 Die hoeden die porten.
 Metten Gods worden
 Gheboot hem Sente Brandaen,
 1590 Dat sise daer in lieten gaen
 In die selve ure.
 Die boec seit, dat die mure
 Waren alle kerstaliñ,
 Daer was menich claer steen in.

 1595 Daer was ghegoten inne
 Met meesterliken sinne
 Van copere ende van eere
 Menegerhande diere
 In dien rinc al omme :
 1600 Somme rechte, somme cromme ;
 Diese ierste ghinc besien,
 Mochte van vruchte vlien,
 Want si anden muer stonden daer,
 Of si alle leveden voor waer.
 1605 Daer stonden alle die dier,
 Die ic noit horde noemen hier :
 Leuwen ende panthiere
 Ende menegerhande diere :
 Eencorne ende lupaerde
 1610 Ende beesten van meneghen aerde :
 Herten, conine ende hinden
 Mochtmen daer vele vinden ;
 Men vant daer alle vormen
 Van vreseliken wormen ;
 1615 Midden inden berch vloot
 Ene riviere herde groot,
 Die dat wilt dede om gaen,
 Dat niet en mochte stille staen.
 Dat saghen al openbaren,
 1620 Die daer comen waren,
 Daer onderwilen spronghen
 Ende riepen ende songhen,
 Als of si wech wouden

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1690 Ende hutén muere varen soudén;
Daer stonden meneghe vorme:
Daer waren sulke worme
Half ru ende alf bloot —
Noint sach man des ghenoot.
1695 Noch stont daer onder
Ghegoten menich wonder:
Daer stont die stercke liebaert —
Ic wane, nye dier ghewaert,
En stont daer ghegoten.
1700 Visschen daer ooc vloten
Harde meneghertiére;
Hoort wat dede die riviere:
Herten entie hinden
Vloén daer voor die hasewinden;
1705 Wilde zwijnen liepen daer;
Die jaghere reet hem naer
Al blasende eenen horen;
Hem liepen ooc voren
Menich wonder, so vele —
1710 In caent ghesegghen niet wele.
Daer speelden ooc in den mueren
Orssen, met convertueren,
In eenen rijnghe wijde;
Hem hilden ooc bezijden
1715 Rudders, als of si leveden;
Vanen dat daer zweveden;
Daer toe mochtē daer scauwen
Harde vele vrouwen;
Daer bliesen die wachtaeren —
1720 Die ghene, dies onwijs waren,
Waenden, datsi leefden daer.
Ic mach hu segghen over waer:
In dese zale gheheere
Was wonders vele meere:
1725 Daer verlichten die tinnen
Beede buten ende binnen,
Ghelijc dat doet die dach sterre,
Die up rijset so verre;
VI^m torren stonden tien male
1730 Up den muere omme die zale;
Die torren die bleecten al
Ende muere ende zale groot ende smal,
Alse yser doet in den viere.

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 1624 Ende utén mure soudén.
1625 Daer stont meneghe vorme:
Daer waren selke worme
Half ru ende half bloot —
Noit sachmen dies ghenoot.
Noch stont daer onder
1630 Ghetoghen menich wonder:

Van visschen meneghertiére
Vloten daer in die riviere;
Herten ende hinden
Vloén daer vorden winden;
1635 Wilde swine vloén daer;
Die jaghere reet daer naer
Met blasenden horne
Dore bosche ende corne —
Ende menich wonder soo vele,
1640 In cant ghesegghen wele.
Daer speelden inden mure
Orssen, met coverturen,
In enen rinc wide;
Daer soo hilden besiden
1645 Ridderen, of zi leveden;
Banieren daer ooc sweveden;
Daer toe mochten si scouwen
Herde vele vrouwen;
Daer bliesen wechteren inder scaren —
1650 Dies oncondich waren,
Waenden, dat si leveden daer.
Ic mach u segghen over waer:
In die goede borch eerlike
Was vele wonders herde rike:
1655 Daer lichten die tinnen
Buten ende binnen,
Als die dach sterre,
Die op riset verre.
VI^c torren stonden alle
1660 Op dien muer omdie zale;
Si blicten ghelijc den viere;

1627. Vóór *ru* doorgeschrapt en onderstippeld: *h* en een *u* of een *a*.

1647. Tusschen *moch-ten* stond — doorgeschrapt — vermoedelijk: *me*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1734 Gheen dinc en was daer diere
 1735 Dan onghemac ende aermoede;
 Meneghe culcte goede
 Ende zijdine sporwaren
 Saghen si daer te waren,
 Die daer hinghen te dien male
 1740 Boven die bedden in die zale.
 Die vloer van der zalen was
 Al gader snee wit glas —
 Daer dore bleecten die goud male.
 Dus rikelic was die zale.
 1745 In dien hove vrone
 Stonden cedre scone
 Ende andre bome so vele,
 Dat die zonne niet wele
 Schijnen mochte ter eerden;
 1750 Daer en mochte niet nat werden. —
 Dies namen si alle gome. —
 Onder die ceder bome
 So was die acker scone
 Ende tallen steden groene;
 1755 Daer hinc menich guldin vat;
 Noint en was huus bat
 Verchiert met dieren dinghen.
 Daer mochtmen horen zinghen
 Die voghele in allen tijde
 1760 In dese borch wijde;
 Daer stont midden in een palas:
 Ic wane, noint gheen en was
 Verchiert also wele;
 Ghimmen was daer so vele
 1765 Met dierbaren ghesteenten,
 Gheset in helps ghebeenten;
 Die vloer was saphier ende glas;
 Ic wane, noint dinc en was
 Ghemaect boven der eerden,
 1770 Dat beter mochte werden
 Of dat ghemaect was bat —
 Over waer segghic hu dat.
 Ghegoten was het van eere;
 Het en wert nemmermere
 1775 Ghemaect so goet weerc
 No so vaste no so steerc,
 Als daer up dien dach

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1662 Niet en was daer diere
 Dan onghemac ende armoede.
 Meneghe culcte goede
 1665 Met sidenen sporwaren
 Saghen si daer te waren,
 Die daer hinghen over scone
 Boven die bedden als inden trone.
 Dat daer an die zale was
 1670 Dat was algader snee wit glas
 Ende ghedect met sindale,
 Daer dore bleec dat goutmale.
 Inden hove scone
 Stonden cedre bome
 1675 Ende ander bome soo vele,
 Dat die sonne niet wele
 Mocht schinen toter eerden;
 Noit en mocht daer nat werden. —
 Dies namen si alle goom. —
 1680 Onder die cedere boom
 Was die acker herde scoon
 Ende tallen tiden groen;
 Daer hinc menich gout vat;
 Noit en was huus bat
 1685 Bewaert van dieren dinghen.
 Daer mochtmen horen singhen
 Die vogele in allen tiden
 In die borch ende daer besiden.
 Daar stont binnen een palas,
 1690 Dat noch scoonre was,
 Ghesciert met goude ende dieren stene,

 Gheset in elps bene;
 Die vloer saphier ende glas;
 Ic wane, noit ne ghene en was
 1695 Ghewracht boven der eerden,
 Dat beter mochte werden
 Of ghemaect enich bat —
 Over waer seggic u dat.
 Ghegoten waest van ere;
 1700 Het en wert nemmermere
 Ghemaect soo goeden'werc
 No soo vaste no soo starc,
 Als daer op dien dach

1663. Na *ende* zijn 2 letters doorgeschrapt.

1686. *hs.*: *D'* gevolgd door gevlekt en onderstippeld *aer*.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1778 Sente Brandaen sach.
Die moonke besaghen besonder
1780 Dat menichfoudeghe wonder.
In die borch so spronghen
Diere watre; daer zonghen
Molenen, of si hadden tonghen,
So dat al verclonghen
1785 Beede berch ende dal
Ende dat daer bi was over al.
Die bouc seit ons dat,
Dat vloyden int ghewat
Visschen, die daer speelden,
1790 Ende alrande weelden
Waren der borch onderdaen —
Dat scrijft ons Sente Brandaen.
Doe sprac die besijngde capelaen:
„Hets goet, dat wi henen gaen,
1795 Eer wi hier scade ghewinnen;
Mi dincke in minen zinne,
Het en es sonder meester niet
Dit wonder, dat ghi hier siet.
Werden si onser gheware,
1800 Wine moghen hem niet ontfaren,
Sine doen ons sulken aerbeit,
Dat ons die vaert wert leit
Ende ons lijf rauwet.
Dit weerc hevet ghetauwet
1805 Een wonderlic ghedyet,
Dat hem an Gode en keert niet;
Hets van wonderliken zeden;
Si moghen ons bringhen tonvreden,
Alsoo die ghene daden,
1810 Die ons so hadden verladen
Ten berghe, die berrende dan."
Doe bat die stierman
Sente Brandane ende dien heeren,
Datsi wilden te scepe keeren;
1815 Doe si te scepe waren ghegaen,
So quam hem ghevolcht saen
Een volc van wonderliker ghedane,
Als ons de bouc doet te verstane;
Si hadden wolves tande
1820 Ende hieten Walscherande;
Seere si verbolghen waren,

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1704 Sente Brandaen sach.
1705 Die monke saghen al besonder
Dat menich groot wonder.
In die borch spronghen
Drie watre, daeraf songhen
Moolne, al hadden si tonghen,
1710 Soo dat sijt al verclonghen
Beide berch ende dal
Ende datter bi was over al.
Die boec seit ons dat,
Dat vloide int ghewat
1715 Vissche, die daer speelden
Van alrehande weelden.

Doe sprac de besinghelde cappelaen:
„Hets goet dat wi henen gaen,
Eer wi hier scade ghewinnen;
1720 Mi dunct in minen sinnen,
Hen es sonder meester niet
Dit wonder, dat ghi hier siet;
Werden si onser in inne,
Wine moghen niet ontrinnen,
1725 Si doen ons selken arbeit,
Dat ons die vaert wert leit
Ende ons dat lijf rouwet;
Dit werc heeft ghebouwet
Een wonderleec diet;
1730 Hen keert heme ane Gode niet;
Het hevet wonderliken sede;
Het vaert ons lichte mede,
Als die ooc daden,
Die ons hadden gheladen
1735 Toten berghe, die brande."
Doe bat die scipmanne
Sente Brandaen ende die heren,
Dat si te scepe weder keren;
Doen si te scepe waren ghegaen,
1740 Saghen si jeghen hem staen
Een volc wonderlijc ghedaen —
Dat seldi hier horen saen;
Si hadden wolfs tande
Ende hieten Walschrande;
1745 Verbolghen waren si te waren,

1723. hs. : *in nine.*

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1822 Datsi hem dus zijn ontvaren.
Hoofde hadden si alse zwijn;
Hoe mochten si wonderliker zijn! —
- 1825 Mans handen ende honden been;
Si screyden al in een;
Cranen hals mans buuc vorware,
Onder die voete ru van hare;
Sijdin was al haer ghewant;
- 1830 Boghen droughen si in die hant
Ende pijle daer in gheset,
Wel gheslepen ende ghewet;
Si hadden langhe baerde;
Si rochelden alle haerde
- 1835 Alse doen wilde beeren;
Hem berau arde zeere,
Dat hem Sente Brandaen
Huut haerre borch was ontgaen.
Doe sprac Sente Brandaen:
- 1840 „(L)atet tscip al sachte gaen
Hier in desen vliete,
Dat ons niet en sciete
Dit eyselike commer;
Nu heeft mi groot wonder,
Of si Gode kennen yet;
Ic wille weten van hem dbediet.”
Up die stavene ghinc hi staen;
Hi bemanetse vele saen
Bi Gode ende bi zijne cracht
- 1850 Ende bi al, dat hi heeft ghewracht
Ende noint liet gheweerden
In hemele ende in der eerden,
Dat sine met vreden lieten
Tote bi den lande vlieten,
1855 Dat hi hem spreken mochte.
Si leiden vele sochte
Die boghen hute haerre hant
Ende zweghen alle te hant.
Doe vraechde Sente Brandaen:
- 1860 „Kendi Gode? — doet mi verstaen.”
Doe sprac een daer onder:
„Brandaen du heves wonder
Dore varen in menich lant;
Nu heeft hu God hier ghesant,
1865 Dien du voor ons minnet.

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1746 Om dies wi waren ontfaeren.
Si hadden hove de als swijn;
Hoe mochten si wonderliker sijn! —
- 1750 Mans hande honts been;
Si scrouwen ooc al in een;
Craens halse mans buuc;
Om die voete waren si ruut;
Sidijn was al haer ghewant;
Boghen droeghen si in die hant
- 1755 Ende pile in ghesetten
Gheslepen ende ghewettet;
Si hadde langhe baerde
Ende rochelden haerde,
Als een wilt beere;
- 1760 Hen rauwe herde zere,
Dat hem Sente Brandaen
Uter borch was ontgaen.
Doen sprac Sente Brandaen:
„Latet scip sachte gaen
- 1765 Uut desen groten vliete,
Dat ons niet en schiete
Dit eyselike commer;
Nu heeft mi groot wonder,
Of si Gode yet kinnen;
- 1770 Ic wille hem vraghen beghinnen.”
Hi ghinc op dat bort staen;
Hi manese herde saen
Bi Gode ende bi siere cracht
Ende bi al dat hi heeft ghewracht
- 1775 Ende ye liet ghewerden
Inden hemel ende inder eerden,
Dat sine met vreden lieten
Biden lande vlieten,
Dat hi te hem spreken mochte.
- 1780 Si leiden neder herde sochte
Die boghen uter hant
Ende sweghen alte hant.
- Doen sprac een daer onder:
„Brandaen du heves menich wonder
- 1785 Door varen ende menich lant;
Nu heeft u God hier ghesant,
Dien ghi ons voren nummes;

1840. De *L* is geheel uitgewischt, de *a* nog flauw zichtbaar.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1866 Hoe wel dattune kinnet,
Wij kenden eer — verstaet dat —
Daer hi in sinen trone sat,
Daer wine saghen alle
1870 Voor Lucifers valle."
Doe sprac Sente Brandaen :
„Dit soudic weder segghen saen,
Maer dat mi bestaet niet;
Een wijs man bescreven liet,
1875 Dinghele dorsten niet beghyen,
Datsi Gode hadden ghesien
In den aensichte zine;
Du wils di domphede pinen;
1880 Ic segghe di te voren,
Du en moghes mi niet verdoren
Met dusdaenre mare;
Dine woorde sijn ongheware
Ende ooc loghenlijc;
God es onghesienlijc.
1885 Du best zeere bedroghen;
Wat hebstu di toe ghetoghen?
Nye en saghen hooghen — dats waer;
God es so wonderlike claer;
Dine hooghen zwijnijn
1890 Waer mochten si commen sijn,
Datsi Gode saghen den hoghen,
Dien die inge niet sien en moghen
Ja in vullen aenghesichte?
Waer saechdine dan te rechte?
1895 Doe hi in eerderike was zone,
Drouch hi in hemelrike crone;
Hier was hi sone ende daer vader;
Nochtan was hi daer al gader
Vader sone helich gheest
1900 Eenich heere ende alre meest.
Du dincs mi ombedacht;
Over al es sine macht:
In hemele ende in diepe afgronde,
Ja ter hellen mense vonde,
1905 Die des gherochte,
Dat hise daer sochte. —
Wat wiltu di toe tyen,
Dattu Gode souts hebben ghesien?"
Doe sprac die wonderlike gheest :

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1788 Hoe wel dat dune kunnes,
Wi kennen vele bat :
1790 Daer hi in sinen trone sat,
Daer saghen wine alle
Voor Lucifers valle."
Doen sprac Sente Brandaen :
„Dit soudic weder segghen saen,
1795 Maer dat mi niet en bestaet;
Een wijs man ghescreven haet,
Dingle dorsten noyt beghien,
Dat si Gode hadden ghesien
Inden ansichte sinen;
1800 Du wilt di sotheiden pinen;
Ic segt u te voren :
Dune moghes mi niet verdooren
Met sulker niemare;
Dine worde sijn onware
1805 Ende sijn alle loghenlijc.
God es onghesienlijc;
Noyt en saghen oghe — dats waer ;
God es soo wonderlijk claer.
Wat hevestu di toeghetoghen ?
1810 U hebben sere bedroghen
Dine lelike oghen swijnijn.
Waer moghestu comen sijn,
Dattu saghes met dinen oghen,
Die dingle niet sien en moghen
1815 In vollen aensichte ?
Waer saghestune te rechte ?
Doe hi in eertrike was sone,
Droech hi die hemelsche crone;
Hier was hi sone ende vader;
1820 Nochtan was hi daer algader
Vader sone ende heilich geest
Enich here ende alre meest.
Du dunckes mi ombedacht;
Over al es sine macht:
1825 Ende in die diepe afgronde
Ter hellen mense vonde,
Wie dat soot rochte,
Dat hise daer sochte. —
Dat wiltu di toe tien,
1830 Dattu dat heves ghesien?"
Doe sprac die wonderlijk geest :

1816. Na *w'* staat doorgeschraapt en onderstippeld *sach*.

1825. Na *in* staat doorgeschraapt en onderstippeld *diepe*.

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1910 „Brandaen, dattu niet ne weets,
Des en wiltu niet betrouwen;
Dat sal di noch berauwen;
Ooc suldijs ghewinnen scade;
Den bouc verberrenstu bi onrade,
1915 Daer die waerheit in ghescreven was;
Hoe leede es di worden om das! —
Nu hebben ghesien dine oghen,
Dattu doe niet wils gheloven.
Daer omme so doen si wijselike
1920 Ende leven saleghelike,
Die an Gods woorde gheloven,
Al en saghen zis noint met oghen.
Ja en scrijft ons Sente Jan,
Hoe in Thomase den heleghe man
1925 Tgheloove was te broken?
Al hadt hem God vorsproken —
Doe hem quam die mare,
Dat God verresen ware,
Hi en wildes niet gheloven,
1930 Hi en saecht metten hoghen,
Dat God ware up verstanden;
Hi moest tasten innetten handen,
Ende sine wonden also bevaen.
Daer na quam God tote hem saen

1935 Ende seide:, Thomaes, com tast mijn wonden,
Ende zijt ghelovich tallen stonden.’

Doe seide die twifeleere:
,Nu so ghelovics Heere,
Dattu best verresen nu.’
1940 ,Vele te salegher so bestu’ —
Sprac doe die heleghe Kerst —
,Dattu ghelovende worden best;

Maer wel salich so sijn die,
Die mi nochtan en saghen nye
1945 Ende ghelooven an mi.’

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1832 „Dies du, Brandaen, niet en wits,
En wiltu niet ghetrouwen;
Noch sals u berouwen
1835 Ende scade winnen ooc;
Twi datstu bernen den boec
Daer dese waerheit in was?
Hoe lede es u worden das! —

Bedi doen si wiselike
1840 Ende leven salichlike,
Die an Gods wort gheloven,
Al en sien si niet met oghen.
Ja en scrivet niet Johannes,
Hoe Thomaes, die Gods man es,
1845 Tgelove woude hebben te broken?
Hi hadde ooc ghesproken,
Doe hem quam die mare,
Dat God op verstanden ware,
Hine wouts niet gheloven,
1850 Hine saghet niet oghen,
Dat God waer op verstanden,
Hine hadde ooc metten handen
Sine wonden bevaen.
Daerna baerdem God saen;
1855 Tierst dat hine ane sach,
Die Gods sone te hem sprac:
,Thomas, ic wilt u tonen openbaer:
Siet hier mine wonden claer;
Thomaes, wiltu noch begheien,
1860 Want du mi heves ghesien,
Ende mine wonden bevaen,
Dat ic ben op verstaen?’
Doen sprac die twivelere:
,Wel ghelovic u, Here,
1865 Dattu biste verresen nu’.
,Dies te saliger bistu’ —
Sprac die heileghe Keerst —
Dattu ghelovich worden bist;
Dies ooc gheloven zelen,
1870 Haer loon sal werden vele.
Vele salegher sijn die,
Die mi en saghen nie
Ende gheloven ane mi.’

1836. Vóór *berne* staat doorgeschraapt en onderstippeld *berne*.

1848. Er stond eerst *verstaen*; het werd doorgeschraapt en onderstippeld. Op den rand der blz. staat *verstanden*, waarnaar met een teekentje verwezen wordt.

1862. Vóór *ben* staat doorgeschraapt en onderstippeld *ben*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 1946 Brandaen, nu bedincke di,
Hoe hout dat die heleghe Kerst
Den wel gheloovenden es."
Noch sprac die zwiyninen mont :
1950 „Brandaen, ic make di cont,
Waer wi Gode so na ghyen,
Dat wine wel mochten sien :
Dat was doe Lucifer ghedachte,
Dat hi met overdeghe crachte
1955 Up den hemele wesen woude
Anders dan hi wesen soude.
Dat en was ons lief no leet mede ;
Inghelen waren wi van sulker claerhede,
Dat wi Gode saghen daer —
1960 Dit segghe ic di vorwaer.
Maer met Lucifers valle
So moesten wi vallen alle ;
Doe sprac God te handen
Tote ons Walscheranden,
1965 Om dat wi hadden zwiynen moet,
Dat dor doghet niet en doet ;
Het heeft eenen bozen list ;
Het leit in des goors mist ;
Int slijc of yeuwers onreins hel
1970 Daer in es hem also wel,
Alst ware in een reine stede ;
Wij verzwijmden ons — dats waerhede —
Recht alsoe dat onwijse zwijn ;
Dies moeten wi hem ghelijc zijn.
1975 Half zijn wi ru ende hondijn —
Hoe mochten wi wonderliker zijn !
Dat verdienden wi daer mede,
Om dat wi des honts zede
In hemelrike beghinghen :
1980 Want van ne gheenen dinghen
En wrought hi den bekenden man,
Sint dat hine nomen can,
Maer hi staet hem zwiighende bi —
Hoe hout hi sinen meester zi —
1985 Dat hi hem eenich scade ghedoet.
Dies gaf ons God dit lant goet
Te soenen ende te mieden,
Omme dat wi sine scade niet berieden ;
Omme dat wi dus stonden stille,

HULTHEMSCH E HANDSCHRIFT.

- 1874 Brandaen bedincti,
1875 Hoe vrient die heileghe Kerst
Den wel gheloveghen es."
Noch sprac die swienenen mont :
„Brandaen, ic make di cont,
Wi waren Gode soo na in dien,
1880 Dat wine mochten sien,
Doen Lucifer dochte goet,
Dat hi metter spoet
Opden hemel wesen woude
Anders dan hi soude.
1885 Dan was ons leet no lief nicht ;
Yngle waren wi soo licht,
Dat wi Gode saghen daer —
Dat seggic u vore waer.
Met dies Lucifers valle
1890 Moesten wi vallen alle ;
Doen sprac God te handen
Tote ons Walschranden :
Wi hadden swinenen moet,
Dat dore vrese niet en doet
1895 Noch goet no baraet ;

Het leit alsoo gherne in sijn quaet
Als in enen sconen hove ;
Wi waren alsoo verscoven,
Als dat onvroede swijn ;
1900 Dies moeten wi hem ghelijc sijn.
Hoe mochten wi wonderliker sijn !
Half si wi ru ende hondijn :
Dat verdienden wi daer mede,
Dat wi dies honts sede
1905 Te hemelrike beghinghen :
Want van neghenen dinghen
Wroegt hi den vrenden man,
Na dien dat hine ghenomen can
Hi staet hem swighende bi —
1910 Hoe vrient hi sinen mester si —
Dat hi hem scade doet.
Dies gaf hi ons dit lant goet
Te soenen ende te mieden,
Dies wi sine scade niet en rieden ;
1915 Dies wi daer stonden stille,

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1990 So hebben wi dus onsen wille:
Verlaten so es ons der hellen;
Men sal ons daer niet quellen
Met Lucifers ghesellen,
Die daer die zielen quellen;
1995 Wi hopen ghenadelike
Up Gode van hemelrike."
Doe seide Sente Brandaen:
„Wij waren in huwe borch ghegaen;
Daer saghen wi groote chierheit
2000 Ende arde groote rijcheit,
Die daer es ghenouch;
Diet daer al te gader drouch
Hi was vroet ende wel bedacht.
God heeft ons met zijne cracht
2005 Van danen so wel gheleet;
So dat ict alre best weet,
Dat wi daer niet en namen,
Dies wi ons dorven scamen
Of in pinen dorven comen;
2010 Wi en hebben hu niet ghenomen —
Dies weet God die waerheit;
Waers ooc yet, dat ware mi leit.
En hadde God met zijne cracht,
Die ons hier hevet bracht,
2015 Die draken niet ghebonden,
Si hadden ons verslonden,
Daer wi ter poorten ghinghen in.
Nu wondert mi in minen zin,
Waer ghi waert ghevaren,
2020 Doe wi in huwe borch waren."
Doe sprac een Walscherant:
„Wi waren in een ander lant
Over een wout ghevaren
Met LX groote scaren
2025 In dat lant ten draken;
Wel vele onghemaken
So hebben wi alle daer ghedaen;
Wi waren daer wel naer ghevaen. —
Si daden ons meneghen toren:
2030 Met spotte namen si ons coren —
Dat segghen wi te waren;
Dies waren wi daer ghevaren
Ende hebben met hem ghevochten,

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1916 Hebben wi dus onsen wille:
Verlaten es ons der hellen;
Men sal ons niet tellen
Met Lucifers quaden ghesellen,
1920 Die de zielen sere quellen;
Wi hopen ghenadelike
Op Gode van hemelrike."
Doe sprac Sente Brandaen:
„Wi waren in uwe borch ghegaen;
1925 Daer saghen wi meneghe rijcheit
Ende ooc grote chierheit;
Diere es daer vele ende ghenoech.
Diet daer te gadere droech,
Hi haddem herde wel bedacht.
1930 God heeft ons met siere cracht
Soo wel van daer gheleet;
Soo ic alre beste weet,
Dat wi daer niet en namen,
Dies wi ons dorven scamen
1935 Of in commere dorven comen;
Wine hebben niet ghenomen —
Dies weet God die waerheit;
Waers yet, dat waer mi leit.
En hadde God met siere cracht,
1940 Die ons hier hevet bracht,
Die draken niet ghebonden,
Si hadden ons verslonden,
Daer wi ghinghen ter porten in.
Nu wondert mi in minen sin,
1945 Waer ghi waert ghevaren,
Doe wi daer in waren."
Doen sprac die Walschrant:
„Wi waren in een ander lant
Over een wout ghevaren
1950 Met LX groten scaren
Te trachen in dat lant
Ende menich groot seriant
Hebben wi daer dore gheghaen;
Wi waren wel na ghevaen. —
1955 Si daden ons meneghen toren:
Met spotte namen si ons coren —
Dat seggen wi u te waren;
Daer om waren wi daer ghevaren
Ende hebben met hem ghevochten;

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 2034 Aldaer wise sochten;
 2035 Wi hadden groot volcheere;
 Si brochten ooc ter weere
 Harde vele crachten:
 Weghen ende grachten
 Hadden si alle beleghet;
 2040 Si en waren nye so ontweghet
 No in so grammen moede,
 Sint dat hem God die goede
 Ghedoghede den twifel,
 Dat si moesten metten duvel. —
 2045 Wij en segghen hu nemmeere,
 Of du en wils weder keeren
 Tote onser borch van prijse;
 Daer willen wi eere bewijzen."
 „Neen wi niet; wi willen varen,
 2050 Daer ons God moet bewaren" —
 Sprac die goede Sente Brandaen —
 „Ende Gode volen so moetti gaen."
 Doe Brandaen orlof ghenam,
 Die bouc seit, dat hi quam
 2055 In den ellefsten morghen
 In harde grooter zorghen.

- Die wonderlike liede
 Riepen in haren bediede
 Na den helegghen Brandane
 2060 Den Gods onderdane
 Ende boden hem scat ende spijs.
 Doe sprac die Gods wijse:
 „Huwe spijs no huwen scat
 Die en bestaet ons plat
 2065 Ende wi en willens niet ontfæen."
 Doe liet hi sinen kiel gaen
 Ende sciet van dien lande
 Ende voer up die zee te hande.
 Do versach Sente Brandaen
 2070 Een en cleenen man saen.
 Die bouc seit ons dat,
 Dat hi vlootte up een blat;
 Die man was cume
 Also groot alse een dume;
 2075 In die luchter hant zijn

2073-4. Er staat feitelijk *cinne* en *dinne*; ook Velth. V. 52. 17 heeft *dinne* voor *dume*.

HULTHEMSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 1960 Al daer wise sochten,
 Hadden wi groot volc heere;
 Dat heere was groot sere.
 Si hadden vele traetscen;
 Alle de weghe ende alle die straten
 1965 Hadden si alle beleghet;
 Sine worden noit soo ontweghet
 Noch in soo grammen moede,
 Sint dat God die goede
 Ghedoghede hem dien twivel,
 1970 Dat si moesten metten duvel. —
 Ic en seggu niet mere,
 Ghine wilt weder keren
 Tote onsen huus, here;
 Daer willen wi di eren."
 1975 „Neen wi; wi selen varen;
 God moet ons bewaren" —
 Sprac Sente Brandaen —
 „Ende Gode bevolen moetti gaen."
 Doen hi orlof ghenam,
 1980 Die boec seit, dat hi quam
 Inden achtersten morghen
 Ende inder meester zorghen,
 Die hem ye weder stoet,
 Sint hi voer inder zee vloet.
 1985 Die wonderlike liede
 Riepen in haren bediede
 Na Sente Brandane
 Den Gods onderdane
 Ende boden hem scat ende spise.
 1990 Doe sprac die Gods wise:
 „Uwer spisen hebben wi goeden raet,
 Want het ons soo niet en staet,
 Dat wire yet moghen ontfæen."
 Dat scip lieten si uut ghaen
 1995 Ende lieten dat lant
 Ende voeren op die zee te hant.
 Doen sach Sente Brandaen
 Enen cleenen man saen.
 Die boec seit ons dat,
 2000 Dat hi vloot op een blat;
 Die man was cume
 Alsoo groot als enen dume;
 In die slinke hant zijn

1971. Na *n* staat een doorgeschrapt teeken.

1982. De *e* in *sorghen* staat boven een doorgeschrapte letter.

2000. Boven een eerst geschreven onderstippelde en doorgeschrapte letter staat de *o* in *vloet*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 2076 So voerde hi een napkijn;
In dandre een greffeel bloot,
Dat ne was no bore groot;
Daer mede was hem vele wee:
2080 Hi stac tgreffeel in die zee
Ende liet drupen int napkijn,
Dien hi hadde in de hant zijn;
Ende doe hijt vol hadde ghedaen,
Goot hijt weder hute saen;
2085 Aldus hi mat ende hute ghoot.—
Hooft hier wonder groot! —
Doe vraechde hem Sente Brandaen,
Waer omme dat hijt heeft ghedaen.
Hi sprac: „ic mete dese zee —
2090 Hets mi vorscepen emmermee —
Ofte icse vul meten mach
Tote voor den doms dach.”
Doe sprac Brandaen die heere:
„Du en vulmeetse nemmermeere.”
- 2095 Die cleene man andwoorde up dat,
Daer hi up dien blade zat:
„Niet te meer dan ic vulmeten mach
Die zee voor den doms dach
Niet te meer moghedi bescauwen
2100 Al dat wonder en trauwen,
Dat God heeft laten gheweerden
Int water ende up der eerden
Entie di noch verholen zijn. —
Dine gheestelike kindre fijn
2105 Die zijn thuus sonder troost;
God, die di dicken heeft verloost,
Bidden si dor sine ghenaden,
Dat hi hu behoede van scaden. —
Gods inghel moete behoeden di!
2110 Niet langher willic hu zijn bi.”
In den ellefsten daghe
Hierna — dats gheene zaghe —
Quamen si — des seker zijt —
In der tierchen tijt
2115 In groter zorghen up die zee,

SENTE BRANDANE I. —>

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 2004 Voerdi een cleen napkijn
2005 Ende een greffie indie rechtere hant,
Diene was niet herde lanc;
Dat dedem herde wee:
Hi stac die greffie indie zee
Ende droopt indat napkijn,
2010 Dat hi hadde inde hant zijn;
Doen hijt vol had ghedaen,
Goot hijt uut alsoo saen.
Doe hijt dus mat ende uut goot —
Hort hier wonder groot! —
2015 Doe vragedem Sente Brandaen,
Twi dat waer ghedaen.
Hij seide: „ic moete dese zee —
Hets mi ghescepen emmermee —
Of icse ghemeten mach
2020 Tote anden doemsdach.”
Doen sprac Sente Brandaen:
„Hen wert nemmermere ghedaen;
Al wouds al de werelt pinen,
Dat meten soude luttel schinen
2025 Tote anden doemsdaghe.”
Nu hort, wat ic u saghe,
Wat die clene man sprac,
Dien hi opden blade sach:
„Niet te meer dan ic ghemeten mach
2030 Die zee tote an den doemsdach
Niet bat moghedi bescouwen
Dat wonder al in trouwen,
Dat God liet ghewerden
In watre ende inder eerden,
2035 Die u noch verholen zijn. —
U gheestelike kindere fijn
Sine thuus sonder troost. —
God, die u dicke heeft verloost,
Bidt heme dore sine goede,
2040 Dat hi u altoos behoede.
Die heyleghe ynghel pleghe dijns!
In mach hier niet langer zijn.”
Indien achtersten daghe,
Naden boec ic u saghe,
2045 Waren si in zorghen op die zee

7

COMBURGSCHE HANDSCHRIFT.

- 2116 Daer hem af quam vele wee;
Haer anxt was vele groot:
Daer brochtse in grooter noot
Een visch, die was vreesam,
2120 Die jeghen hem zwemmende quam:
Hi wilde verzwelghen haren kiel;
Hem was zijn mont ende zijn ghiel
Menich ghelachte wijt.
No weder eer na der tijt
2125 En was haren anxt so groot.
Drie daghe hi voor hem vloot;
Doe spyen hi hem teenen boghe,
En si dat ons die bouc loghe;
Den stert stac hi in den monde,
2130 So hi alre diepst conde;
Dat scip hi al omme bevinc;
XIIII daghe voeren si in den rinc,
Al daerse die visch verroerde,
Die den kiel in de zee voerde,
2135 Alse ofte hi in de wolken soude
Ende achterwaert weder woude
In den diepen afgronde;
Dus voeren si langhe stonde.
Doe vielen si in eene baerke;
2140 Daer mede wilden si sterke
Royen hute te lande;
Die visch dede hem grote hande;
Si weenden moonken ende scipman;
Brandaen die troostese dan
2145 Ende seide: „en wilt hu niet vreesen:
God heeft ons dicwile voor desen
Wonderlike dinc gheopenbaert;
Als dese visch wech vaert,
So wert die zee al stille;
2150 Dan hebben wi onsen wille.”
Doe quam een scone weder;
Die kiel stont stille, hi en ghinc weder;
No dor zeyl no dor wint
Hi en wilde niet gaen een twint;
2155 Viere hueren lach hi te dier stede;
Die hitte hem dicken wee dede;
Doe quam een windes stoot,
Die kiel doe henen vloot;
Die visch hi zanc te gronde;

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 2046 Daer wert hem herde wee;
Haer anxt wert daer groot:
Daer brochtse inder noot
Een visch, die was niet vreesam:
2050 Doen hi jeghen hem quam,
Hi wilde sijn scip slinden te male;
Hem was sijn mont ende kele
Meneger ghelachten wijt.
Noch seder noch noyt sint
2055 En was haren anxt soo groot.
Drie daghe hi vorem vloot;
Doen spien hi heme tenen boghe,
Hen si dat ons de boec loghe;
Den steert stac hi inden monde,
2060 Soo hi diepste conde —
Dat sijn waerlike dinc.
XIIII daghe voeren si inden rinc:
Als die visch hem roerde,
Die zee dat scip voerde,
2065 Als oft indie wolken soude
Ende echter weder woude
Vallen in die afgronde;
Dus voeren si langhe stonde.
Doe vielen si indie barke;
2070 Daer mede wilden si starke
Roien sere te lande;
Die visch dede heme grote ande;
Doe weende sere die scipman;
Doen troostene Sente Brandaen:
2075 „Heelden, u niet en versaghet:
Ghi wit wel dat ons God havet
Dicke wonderlike gheheert;
Als desen visch wech keert,
Soo sal werden dat weder stille;
2080 Dan hebben wi onsen wille.”
Doen quam een weder soon;
Dat scip stont stille doen;
No om seil no om wint
En wout gaen niet een twint;
2085 Vierde halve weke lachi ter stede;
Die hitte hem dicke wee dede;
Doe quam enen groten wints stoot,
Dat scip daer henen scoot.

2065. Vóór in staat doorgeschrapt en onderstippeld *die*.

2069. Na *die* staat doorgeschrapt *br*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 2160 Daer verledichtse God tier stonde. —
 Si voeren voort een lettcl bat;
 Doe quamen si teenre stat,
 Daer twater was so dinne,
 Datsi onder hoorden daer inne
 2165 Clocken luden ende clinghen
 Ende ooc papen zinghen;
 Si hoorden paerden neyen
 Ende ooc voghelen screyen;
 Si hoorden die honde bijlen
 2170 Ende met hoornen ghijlen
 Ende vroylike zinghen
 Ende dansen ende springhen;
 Van mannen ende van wiven
 So horden si onlede driven.
 2175 Doe si dit hoorden daer onder
 So hadden zifs groot wonder,
 Dat hem so bi was
 Ende si niet en saghen das.
 Die heeren bi rade ghemeene
 2180 Worpen hute zinckel steene,
 Hoe diepe dat twater ware.
 Die steene waren zwarc:
 In wel cortcr stonde
 So waren si te gronde;
 2185 Den ancker worpen si hute daernaer;
 Dies wart hem te moede zwaer:
 In den eersten valle
 Die ancker wart met allen
 Onder ghevaen ende ghebonden;
 2190 Daer hilden si langhe stonden
 Ende hadden wel groot wonder,
 Wiene hilde daer onder.
 Die meester stierman seide doe:
 „Ic en weet, wat ic best doe;
 2195 Snijdic den ancker reep ontwee,
 So en moghen wi nemmee
 Den gront der zee ghewinnen scienc.
 Helpt ons, Drochtijn, van hiere
 Dore, dijnre moeder eere!
 2200 Nu en moghen wi nemmermeere
 Onser vaert ghenieten.”
 Dat zeil si neder lieten;
 Doe vraeghde Sente Brandaen

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 2089 Sie voeren vort al luttcl bat;
 2090 Doen quamen si tote eenre stat,
 Daer was dat water soo claer,
 Dat si daer horden voorwaer
 Clocken herde sere clincken
 Ende ooc papen singhen;
 2095 Daer horden si paerde neien
 Ende vele voghele screien;
 Si horden honden met bellen
 Ende horne ooc scellen
 Ende alte vrouwelike singhen,
 2100 Dansen ende springhen
 Van mannen ende wiven.
 Ic en cant niet al bescriven,
 Dat si horden al daer onder.
 Dat hadde hem groot wonder,
 2105 Dat heme soo na was
 Ende si niet en saghen das.
 Die heren worden te rade in een
 Ende worpen een corde, daer an enen steen,
 Hoe diepe dat water ware.
 2110 Die stene was herde swarc;
 In herde cortcr stonden
 Waren si gheghane te gronde;
 Haren anker scoten si daer naer;
 Hen wert doe herde swaer:
 2115 Metten iersten valle
 Die anker wert met allen
 Ghevane ende ghebonden;
 Daer hielden si langhe stonden
 Ende hadden groot wonder,
 2120 Wiene hilden daer onder.
 Die mester scipman seide doe:
 „Ic en weet niet, wat ic doe;
 Snidic die anker corde ontwee,
 Soo en moghen wi nemn ermee
 2125 Ghewinnen den zee gront.
 Helptons, God, nu ter stont
 Dore uwer moeder ere!
 Nu en moghen wi nemmermere
 Onser const ghenieten.”
 2130 Dat seil si neder lieten;
 Doe vraghede Sente Brandaen

2105. Vóór *das* een doorgeschraptc *d*.

2120. Is de *n* in *hilden* doorgeschrapt of gevlekt?

2123, *hs.*: *torde*.

COMBURGSCH E HANDSCHRIFT.

- 2204 Een en sin en capelaen,
 2205 Die gheheeten was Noe,
 Of hi te scriven hadde mee
 Des wonders, dat hi hadde ghesien.
 Noe sprac mettien:
 „Vader, ic hebs langhe begheven;
 2210 God danc, die bouc es vulscreven.”
 Doe sprac Sente Brandaen:
 „So willic, dat wi saen
 Desen bouc up haven
 Ende voor Sente Marien draghen,
 2215 Want wi varen te handen
 Weder tote onsen lande;
 Onse peelgrimage es vuldaen —
 Dat hopic an Gode — saen.”
 Doe dit al was ghedaen,
 2220 Ghinghen si ten zeyle saen
 Ende trockent an den maste
 Ende bondent vele vaste;
 Den ancker cabel sneden si ontwee
 Ende voeren vroylig up die zee
 2225 Ende quamen saen te hant
 Ghesont tote in haer lant.
 Den bouc nam Sente Brandaen
 Ende alle die moonken saen
 Ende ghinghen met hem scone
 2230 In den monster vrome.
 Doe quamen hem jeghen
 Vele goede Gods deghen,
 Broeders ende papen,
 Alsose God hadde ghescapen,
 2235 Ende ontvinghen die heeren
 Met wel grooter eeren.
 Dien bouc heeft hi up gheheven
 Daer dat wonder in was bescreven.
 Doe quam een inghel van Gode
 2240 Ende dede zijns heeren ghebode:
 „Sijt willecomme Brandaen!
 Dine vaert es vuldaen;
 Nu zijt up erderike
 Also langhe, als hu ghelike,
 2245 Ende alstu hier niet mee wils zijn
 So vaert ten hemele int sitten dijn.”
 Doe ghreeddi hem ghewesse

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 2132 En en sin en cappelaen —
 Gheheten was hi Noe —
 Of hi te scriven hadde niet mee
 2135 Dies wonders, dat hi hadde ghesien.
 Noe sprac doe mettien:
 „Ic hebs langhe begheven,
 God danc dit boec es volscreven.”
 Doe sprac Sente Brandaen:
 2140 „Ic wille, dat wi saen
 Desen bouc ophaven
 Ende vore Sente Marien draghen
 Ende wi varen te hande
 Weder tote onsen lande.”
 2145 Doe dit al was ghedaen,
 Ghinghen si ten zeile saen
 Ende trockense omdie maste
 Ende bondense herde vaste.
 Die ancker corde sneden si ontwee
 2150 Ende voeren vrolijc op die zee
 Ende quamen alte hande
 Ghesont in haren lande.
 In de hant nam hi den boec goet
 Ende die moncke al metter spoet
 2155 Ghinghen methem scone sere
 Inden monster vore onsen Here.
 Daer quamen heme jeghene
 Die goede Gods deghene,
 Beide broederen ende papen,
 2160 Alsoo, alsoe God hadde ghescapen,
 Ende ontvinghen die heren
 Met wel groter eren.
 Doe quam een yngel van Gode
 Ende seide sijns heren ghebode:
 2165 „Sijt willecome, Brandaen!
 U vaert hebdi voldaan;
 Nu sijt in dit eertrike
 Alsoo langhe, als u ghelike;
 Als ghi hier niet langher en wilt zijn,
 2170 Soo comt in hemelrike in sitten dijn.”
 Doen reeddi hem ghewesse

2143. bs.: waren

COMBURGSCHÉ HANDSCHRIFT.

- 2248 Brandaen ende zanc een messe
Ende doe die messe was vuldaen,
2250 So en lettet niet lanc saen,
Hi en staerf die heleghe heere.
God dede hem grote eere :
Hi zant omme sine ziele
Den inghel Sente Michiele ;
2255 Men grouf met eeren den lichame ;
Daer maectemen in sinen name
Eene kerke te waren
Met IX scone autaren,
Die beteeckenden die IX jaer —
2260 Dat seit die bouc over waer —
Dat hi was in allenden,
Daer hem God wilde zenden.
Nu biddic elken ende rade,
Dat niemen en versmade
2265 Brandaens avontuere,
Die hem dicke wart te zuere,
No en segghe no daer over houde,
Dat loghene wesen soude,
Want het leecht bescreven in lattijne
2270 In meneghen clooster fine
Ende in menegher goeder stede,
Daer ment hout in werdicheden,
Want God toochde hem besondere
Van sinen heymeliken wondre ;
2275 Die Spieghele houdes ooc orconden.
Elc claghe sine zonden
Den goeden Sente Brandane
Den Gods onderdane,
Dat hi altoos ende heden
2280 Voor ons allen moete beden.
Dies en moet hi niet vergheten,
Want hi tparadijs heeft bezeten ;
Dies moeten hooren Xps onse Heere
2284 Dor siere liever moeder eere !

AMEN AMEN.

2267-71. Vóór de beginletters dezer vss. staat een grijze streep.
2269-72. Deze vss. zijn evenzoo onderstreep.

HULTHEMSCHE HANDSCHRIFT.

- 2172 Ende sanc ene scone messe ;
Doen hi die messe volsanc,
Doe en leet niet herde lanc,
2175 Hi en versciet die here.
God dedem groot ere :
Hi sende om sine ziele
Den yngel Sente Michiele ;
Doen groef men den lichame ;
2180 Daer maectmen in sinen name
Ene scone kerke te waren
Met IX sconen outaren ;
Die betekenden die IX jaer —
Dat seit die boec voor waer —
2185 Dat hi was in ellendicheden.

- Nu claghet alle u sonden heden
Ende bidt Sente Brandane
Dien Gods onderdane,
Dat hi altoos ende heden
2190 Vore ons allen moete beden.
Diesen moet hi niet vergheten,
Want hi tparadijs heeft beseten ;
Dies ghehore heme Kerst onse Here
Dore siere liever moeder ere ! —
2195 Die dit heeft ghescreven,
Met Gode moethi ewelike leven
In sijn scone hemelrike
2198 Ende alle, die horen lesen ewelike !

AMEN.

Item dit boec van Sente Brandaen
Houdt XXIe ende XCVIII verse.

Met *item* begint ook het onderschrift van alle volgende
stukken in het hs.

VAN SENTE BRANDANE.

VAN
SENTE BRANDANE

*naar het Comburgsche en het
Hulthemsche Handschrift*

opnieuw uitgegeven

DOOR

E. B O N E B A K K E R.

Tweede stuk:

INLEIDING EN AANTEKENINGEN.

A M S T E R D A M.

BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ V/H. GEBROEDERS BINGER.

1894.

AAN MIJNE OUDERS.

INLEIDING.

EN nieuwe uitgave der mnl. Brandaenteksten zou — naar VERWIJS — aan drie eischen moeten beantwoorden: zij zou een zuiveren tekst, belangrijke aantekeningen, een doorwrochte inleiding moeten leveren. (T. & L. 236.)

Ziehier die nieuwe uitgave: zij levert dat alles niet. Wij beoogden slechts haar bruikbaar te maken voor den „Brandanist”, wien de mnl. teksten tot hulpmiddel strekken bij het zoeken naar de oplossing der Brandaenkwestie — ook bruikbaar voor den beoefenaar van het Mnl.

Buiten dit bestek viel de „doorwrochte inleiding”, waarvoor Dr. BERGSMa eenige bouwstoffen leverde in zijn „Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de critiek der mnl. Brandaenteksten”; zij blijft de taak van den beoefenaar der lettergeschiedenis.

Maar wel heb ik getracht een zuiveren tekst en aantekeningen te leveren.

* * * *

De Aanteekeningen.

In de laatste heb ik voor alle verschijnsels van vormleer en syntaxis, die veelal door de tekstcritiek worden aangevochten, het goed recht van bestaan bepleit — veel vaker dan menig een noodig zal achten, en toch niet te vaak, om eens te doen zien hoe ver men kan komen zonder tekstvervalsching. Ik heb dit niet gedaan op breedten grondslag: ik heb geen klank- en vormleer der beide teksten gegeven; ik achtte een practisch ingerichte, oordeelkundige, vertrouwbare uitgave, die zulk werk mogelijk maakt, reeds een belangrijke aanwinst.

De verschijnselen aanvaardende zooals zij zijn, kon ik niet veel partij trekken van de bijdragen tot de critiek onzer teksten, die VERWIJS (V. en M. en T. en L.) en BERGSMA t. a. p. hebben geleverd, voor zoover die critiek in veranderingen bestaat. Een verandering, aangebracht zonder argumenten, is geheel willekeurig; daarop heb ik geen acht geslagen; te minder sloeg ik acht op de veranderingen van BERGSMA, omdat die geheel onsystematisch en zonder oordeel zijn aangebracht.

Een enkelen keer bepleit hij te recht een eigenaardig verschijnsel; daarentegen verwerpt hij er vele andere, zonder te zeggen op welken grond. *Sac*, 3. s. praet. van *sien*, dat 2 maal—vormen als *wedere*, adv. die herhaaldelijk voorkomen, verandert hij telkens, echter niet eens erop wijzende dat hij op verschillende andere plaatsen er hetzelfde mee doet. (Vgl. b.v. nog *Am. H.* 423).

De 2 laatste hoofdstukken zijner dissertatie, die de „bijdragen tot de critiek der brandaenteksten” bevatten, zijn dientengevolge maar bladvulling. —

Mijn aantekeningen bevatten voorts de bespreking van alle woorden en uitdrukkingen, die dat vereischten. Daaraan was reeds veel gedaan door VERWIJS in de genoemde artikels en BERGSMA in zijn 1^e hoofdstuk. Ik heb dat alles geschift; — voor zoover 't juist was, beknopt overgenomen; voor zoover onjuist, zulks aangetoond en zooveel mogelijk verbeterd.

Wat genoemde schrijvers en anderen, b. v. VERDAM, in het *M. W.*, en VAN HELTEN in zijn *mnl. Spraakkunst*, hier en daar besproken of opgemerkt hebben, is op dezelfde wijze behandeld; ten slotte heb ik bij alle plaatsen alle passages, die voor verschillenden uitleg vatbaar, die moeilijk te verklaren zijn, of bij den eersten oogopslag tot een verkeerde opvatting kunnen verleiden, een gemotiveerde uitlegging gegeven of een vingerwijzing: kortom — ik heb getracht de studie van den Brandaen zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Op verscheidene plaatsen ontbreekt de verklaring, omdat ik er geen had; ik vermeldde dat dan. Ik geloof niet dat er veel plaatsen overgebleven zijn, waar men zal zeggen, dat de uitgever ze niet begrepen heeft of vragen: hoe heeft hij haar opgevat?

Onderlinge en
intrenationale
verhouding
der Duitsch-
Nederl. tek-
stengroep.

Bij de beoordeeling van de vele kwesties, die zich voordeden, heb ik als maatstaf aangenomen dat onze beide teksten: de Comburgsche (C) en de Hulthemsche (H.) een elk op zijn wijze veranderde vorm zijn van een niet bewaarden oorspronkelijken tekst,¹⁾ dat deze uit het Hoogduitsch is vertaald, en

¹⁾ die zeer oud moet geweest zijn als men let op „de veelvuldige assonances, de verzen met slechts 3 toonheffingen, het aantal vreemde en Duitsch gekleurde of verouderde woorden en de geringe kunstvaardigheid.” (V. en M. 246. — *Al* die kenteekenen zijn niet veel waard.

dat die verloren hoogduitsche tekst of een zeer nauw verwante in eenige omwerkingen bewaard is gebleven :

1^e in een middelduitsch gedicht (M.);

2^e sterk besnoeid, in een nederduitsch gedicht (N.) hetwelk uit het eerste niet regelrecht is voortgekomen;

3^e in eenige redacties eener opperduitsche prozavertaling (P) waarvan de verloren moedertekst minder van M. en N. moet verschild hebben dan elk der bewaarde op zich zelf zou doen vermoeden. (J. B. p. 4 en 6.)

Om den onderzoeker van den Brandaen het werk te verlichten, heb ik uit SCHRÖDERS zeer ongerieflijke uitgave der drie Duitsche teksten, steeds alle plaatsen afgeschreven die eenigen invloed op mijn verklaring van de mnl. redacties hebben gehad, of voor vergelijking eenigszins in aanmerking kunnen komen.

Menigmaal zal men een aanhaling vinden zonder bijvoeging van een enkel woord: de bedoeling daarvan is slechts, den lezer van het mnl. gedicht, indien hij mocht vragen: wat staat er in M. N. of P? — om hem dan dadelijk van antwoord te dienen. Ook met de nauwkeurige lijst der onderling overeenkomstige passages in M. N. P. C. en H., door J. B. p. 5 gegeven, is het zeer bezwaarlijk telkens in elken der 3 duitsche teksten de juiste woorden te vinden of te constateeren dat een parallelplaats ontbreekt; bewijs: hij zelf, VERWIJS en VERDAM hebben zich verschillende keeren vergist. Welnu, wat er in M. N. of P. en zijn varianten eenigszins van dienst zou kunnen zijn bij de critiek van C. en H. heb ik aangehaald; dikwijls haal ik niets aan, want dikwijls is er niets van dien aard.

De vele andere Brandaenverhalen, in een aantal talen, ook in 't Mnl. (Bibliotheek van mnl Letterk, afl. 45). bewaard, komen, daar die een eigen groep vormen, niet in aanmerking voor den uitleg der nl. en Duitsche teksten, tenzij zeer bij uitzondering de Peregrinatio die ik wel eens geraadpleegd heb, zooals SCHRÖDER haar geeft in zijn uitgave van M. N. P.; ¹⁾ de andere uitgaven: van JUBINAL en MORAN, zijn moeilijk te krijgen.

Vermoedelijk zal men uit die andere verhalen somtijds kunnen aanwijzen, tengevolge waarvan het onze hier en daar met zich zelf in tegenspraak is, of althans iets zegt, dat niet klopt met hetgeen op een andere plaats over dezelfde zaak wordt gezegd. B.v. wordt C. 912, na de kennismaking met de zielen die op de zee liepen, verteld dat hij „screef dat Gods vertoghen”, en later draagt hij aan Noë op, al de aanschouwde wonderen te boek te stellen, alsof hij nog niets heeft opgeschreven.

¹⁾ De passages uit de Peregr. die zich tot vergelijking met stukken uit onzen tekstengroep leenen, geeft SCHRÖDER op, Einl. X; ook die slechts in de verte overeenkomen; vgl. SCHIRMER, zur Brendanus legende p. 65 noot.

Zoo zijn er ook een aantal trekjes, wier bedoeling niet te vatten is. Van vele zal bij een uitvoerig vergelijkend onderzoek der internationale Brandaenliteratuur de herkomst kunnen aangewezen worden. Ik noem b.v. *smessen*, C. 115 (en noot); wat tot deze orde van dingen behoort, heb ik ononderzocht moeten laten.

C. en H. heb ik steeds beschouwd als twee verschillende onderling onafhankelijke vervormingen van één origineel. Ieder afzonderlijk moest dus uit zich zelf verklaard worden.

Ook al kon ik aanwijzen, dat de eene redactie een omstandigheid, een gebeurtenis voorstelde, anders dan zijn origineel het had gedaan — ik trachtte tot zijn recht te doen komen, hetgeen in die redactie bedoeld was. Was dat onduidelijk, was de samenhang niet in 't oog gehouden, ik trachtte aan te wijzen hoe de vergissing ontstaan was — maar een oorspronkelijke lezing verzinnen en die verklaren deed ik nooit.

Zoo kon een sterrenziener bespiegelen de lichtkracht eener verzonnen zon.

Het spreekt van zelf — en niemand zou het tegendeel gelooven, ook al werd er die schijn aan gegeven — dat een die nog niets gepraesteerd heeft dan op tijd zijn examens afleggen, dat zoo'n beginner niet al zijn wijsheid uit zichzelf heeft.

Voor zoover mijn werk geleerd kantoorwerk is geweest, van het pluizen en peuteren af tot het Italiaansch boekhouden van aanteekeningen — in zóóver is het geheel van mij. Nu ja! Maar voor een boek als dit is nog iets heel anders nodig: een diepe blik in het Mnl. om evident te maken de toelichting van zoo menigen zin — maar zou een student zoo diep hebben leeren blikken, die zijn werkkraft gedurende 5 jaren moest verdeelen over de studie van 5 talen en 5 andere vakken? ... hij mocht toch ook niet die eene voorname deugd gehéél onbetracht laten: jong te zijn.

Menigmaal tracht ik iets met bewijsplaatsen vast te stellen: die zijn niet uit eigen studiemateriaal gehaald; niet anders dan de meest bekende Glossaria, met name dat der Bloemlezing van Verwijs, de gebruikelijke woordenboeken hebben mij daaraan geholpen; en in moeilijke gevallen: wanneer ik b.v. beweer, dat een woord germanisme is daar het anders niet voorkomt, of bewijs dat het geen germanisme is, omdat het staat in een geheel onbekenden schrijver, en de plaatsen aanhaal — laat dan niemand meenen dat ik dat beweer en dat ik dat bewijs: zonder de hulp en de hulpbronnen van mijn promotor zou ik mijn boek nooit hebben kunnen afwerken.

* * * *

De mnl. Brandaenteksten maken deel uit van de twee beroemdste mnl. handschriften: het Comburgsche en het Hulthemsche.

De Comburg-
sche Brandaentekst.

Over de lotgevallen van het Comburgsche hs. zie men KAUSLER, *Denkmaler* I, p. XXX vgg., die het aldaar in bijzonderheden beschrijft en den inhoud opsomt. Men kan het geheele boek, naar de verschillende handen, waarmee het achtereenvolgens geschreven is, in 6 stukken verdeelen. Het door KAUSLER F. genoemde stuk bevat o. a. onzen Brandaentekst; dat stuk is na 25 April 1404 geschreven, maar zeker niet lang daarna.

„Van sente Brandane” is het 11de der in den codex verzamelde werken en beslaat f°. 179—192. c.

Onze gansche tekst is bijzonder duidelijk en zorgvuldig geschreven, nagenoeg zonder eenige vergissing of fout. Bij uitzondering is door beschadiging van het perkament of bij het inbinden een letter verloren gegaan of onduidelijk geworden.

Slechts letters als *m*, *n*, *i* en *u*, of *t* en *c* geven ook in dit hs. soms eenige moeilijkheid.

De Hulthem-
sche Brandaentekst.

Dat men de geschiedenis van het Hulth: hs. niet kent van vóór zijn inlijving in het boekenbezit desgenen, naar wien het genoemd is, vermeldt SERRURE, *Vaderl. Mus.*, III, 139 vgg; voorts wordt het uiterlijk aldaar beschreven, de inhoud opgesomd. (vgl. Bibliotheca Hulthemiana VI, p. 45).

Voor een nauwkeurige bepaling van den ouderdom ontbreken de gegevens. Op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel waaraan het hs. thans toebehoort, is men het erover eens, dat het nog in de 14de eeuw is vervaardigd; een der beambten verzekert, dat hij te Rijssel hss. heeft gezien van ongeveer 1365, met een hand geschreven van treffende gelijkenis.

Volgens een opmerking van BERGSMA is de Brandaen in 't Hulthemsche hs. zonder twijfel van dezelfde hand afkomstig als de afschriften die in denzelfden codex voorkomen van *De borch van Vroudenrijc, die Augustijn maecte* en van twee mirakelen: *mijns heren Jan Baptista van Molebeke te Brussel*, waarvan het laatste geschied zou zijn in 't jaer ons heren als men screef dusent drie hondert neghen ende neghentich'.

Dat zou dan de *terminus post quem* zijn. (Bijdrage, etc. p. I, n. I).

Blijkens de vervolgnommern der 214 werken, die het hs. oorspronkelijk heeft bevat, was ons gedicht het tweede der verzameling. Met n°. 1 is ook het begin van den Brandaen verloren gegaan die, naar een opgave aan het einde, 2198 regels groot geweest is. In het bewaarde gedeelte ontbreken twee regels, gelijk men telkens o. a. uit het rijm ziet en wel vs. 431 en een regel tusschen 1207 en 8. Cijfert men nu van 2198 af terug en telt deze beide mee, dan is

't eerste bewaarde vs. n°. 322 en bevatte het verloren begin er 321. Het geheele aantal bewaarde verzen plus de twee bovenbedoelde was dus 1877.

BLOMMAERT heeft het ontbrekende vs. tusschen 1207 en '8 niet meegeteld, zoodat het eerste bij hem 323 is. Als 2^e van een rijmpaar kon het nooit een oneven nummer dragen, wat BLOMMAERT had moeten zien; maar dit, zoo min als het rijm, de vergelijking met C. en de verbroken samenhang hebben hem — *mirabile dictu* — de leemte doen opmerken.

Intusschen: voor het gemak heb ik de oude nummering behouden. De nummers der vss. zijn hun namen, overigens onverschillige dingen.

Het Hulth. hs. is duidelijk en regelmatig geschreven. Er komen een zeker aantal verbeterde, ook niet verbeterde vergissingen in voor, waarvan ik in mijn copie steeds, en vaker in mijn uitgave melding gemaakt heb dan sommigen zouden hebben noodig gevonden. Menigmaal zijn letters uitgevloeid, als door den invloed van water, maar op slechts enkele plaatsen is de lezing onzeker. Ook komen er haaltjes of teekentjes voor, die wel onder de niet verbeterde vergissingen zullen thuis hooren, b.v. in *wil'ne*, 897; *veroghen*, 811; het haaltje boven de *i* wordt verkeerd geplaatst of ontbreekt als in zoo menig hs.. Was eene letter vergeten, dan werd hij boven de plaats waar hij behoorde te staan, klein bijgeschreven b.v. 694: *hete*; 1020: *sch*; 537: *onbeet*. — Soms weet men niet of er *c* dan wel *t* staat en in 't bijzonder kenmerkt zich H. nog door de groote overeenkomst tusschen de gedaante van een *b* en een *v* tengevolge waarvan SERRURE in 1207 *een boldeghe* las; zoo ziet men in 443 de *v* ook veeleer voor *b* aan.

Vroegere uitgaven.

De beide Brandaenteksten zijn reeds uitgegeven: die van het Comb. hs. naar een voortreffelijk afschrift van E. KAUSLER, in het 2de deel der *Oudvlaemsche Gedichten* van PH. BLOMMAERT; de andere — in het 1ste deel van genoemd werk (zie deel II bl. 1, en deel I, bl. V) — naar een afschrift van veel minder waarde: C. P. SERRURE is de vervaardiger.

Een tweede gewijzigde uitgave van den Comburgschen tekst werd bezorgd door Dr. W. G. BRILL.¹⁾

Als tractaatje voor de smalle gemeente van intellect heeft ons gedicht verleden jaar de geestdrift gewekt van den Eerwaarden Heer F. DRIJVERS; hij

¹⁾ Voor de volledigheid vermeld ik nog „de breideldief”, Bill., Nieuwe uitg., Dl II, p. 1—11, = vs. 725—1114 in C. en Tweede uitg., Dl. II, p. 1—11, = vs. 694—1059 in H.; vgl. ald. p. 214—7. — Hoewel door VERWIJS bewerkt, kan het fragment uit de Bloemlezing voor een uitgave als deze slechts van ondergeschikt belang zijn. Dit is het natuurlijk gevolg van het verschil in oogmerk tusschen een populair werk en een dat wetenschappelijk tracht te zijn.

heeft het — naar de mededeeling op den omslag — „uit het middelnederlandsch overgedicht en met zedelijke aanmerkingen opgehelderd.” (Averbode, 1893; eerst verschenen in den „Bode van het Belgisch Aartsbroederschap van O. L. V. van het H. hert te Averbode”). — Dit boekje brengt den Brandaen uit de Belletrie, waarheen hij „verseylt” was, tot de stichtelijke verpoozingslectuur, waar hij thuis hoort. De kennismaking met deze bewerking ben ik verschuldigd aan de vriendelijkheid van Dr. J. BERGSMA, wien ik daarvoor gaarne openlijk mijn dank betuig.

* * * *

De nieuwe
uitgave.

Ik heb beide teksten opnieuw met de grootste zorg gecopieërd en laten drukken.¹⁾

Een nieuw afschrift was noodig, omdat copieën uit een tijd, dat de studie der mnl. letteren in wording verkeerde, en in handen was van verdienstelijke buitenlanders of onbekwame patriotten, niet meer voldoen aan thans ruim 50 jaar later gestelde eischen. — Aan de Koninklijke Bibliotheken te Stuttgart en te Brussel werd mij met zeer gewenschte bereidvaardigheid de gelegenheid gegeven tot het afschrijven der teksten. De hupsche gastvrijheid van het bestuur der eerste Bibliotheek en de rust in haar wel ingerichte studiezalen zijn mij in 't bijzonder een aangename herinnering.

Ook aan een nieuwen druk bestond groote behoefte omdat de vergelijkende studie der mnl. Brandaenteksten uit Blommaerts uitgave, waar zij niet naast maar achter elkaar waren geplaatst, zoogoed als onmogelijk was. Eén ding belemmerde bovendien de lectuur van den Hulthemschen tekst: de leestekens, die op goed geluk daardoorheen waren gemengd, als peperkorrels — maar kwistiger — door de zuurkool. Indien de uitgever ook al een boekenvriend, een Bibliophiel geweest is — een boekenbegrijper was hij niet. Nu —

„Gar mancher komt trotz vielem lesen
Mit dem verständniss in die brüche;
Wol hat er die sprüche der weisheit gelesen
Doch nicht verstanden die weisheit der sprüche.”

Wijzigingen in
de teksten
aangebracht.

De thans verschijnende afdruk geeft den inhoud der beide zorgvuldig geschreven, regelmatig gespelde hss. zoo goed als onveranderd weer. Ik heb slechts enkele wijzigingen aangebracht; zij misleiden dengene niet, die niet dan authentieke vormen verlangt, en zij besparen onnoodigen last aan een ander, die het Mnl. niet zoogoed kent, of hij valt over het vreemde uiterlijk van een woord.

¹⁾ De uitgave hiervan verschijnt ongeveer tegelijk met de aantekeningen in een afzonderlijk deel.

Interpunctie. Onmisbaar is in een tekstuitgave een hoe sobere interpunctie ook. Interpunctie is een willekeurig en lastig ding, maar — indien geslaagd — geriefelijk als een eenvoudig middel voor den uitgever, die beter dan iemand als wegwijzer bevoegd is (moet wezen), om zonder toelichting zijn opvatting van de meeste zinnen aan te wijzen; interpunctie is onschadelijk: ieder weet dat het máár van den uitgever is. Ook ik heb geïnterpungeerd. Er zullen er glimlachen over mijn vele punt-komma's; ze plaatsende heb ik zelf wel eens geglimlacht. Er komen ook in de Brandaenteksten telkens een aantal onverbonden hoofdzinnen voor. Door een punt mogen zij niet gescheiden worden, omdat zij een aancengesloten gedachtenreeks vormen; door een komma niet, omdat het hoofdzinnen zijn, en dat moet steeds zooveel mogelijk uitkomen; relatieven komen in middeleeuwsche talen veel minder voor dan demonstratieven, in 't algemeen is de middeleeuwsche syntaxis eenvoudig, de moderne veel ingewikkelder. In vele gevallen is dientengevolge de interpunctie geheel overbodig: past men haar echter toe, dan moet men het overal doen, ook daar, waar zij, nuttig voor onzen ingewikkelder zinsbouw, ballast is in het analytischer geconstrueerde Middelnederlandsch.

In het algemeen heb ik zoo alledaags mogelijk geïnterpungeerd, daar mijn uitgave niet voor eigen gebruik alleen bestemd is; anders had ik heel wat van die overbodige komma's achterwege gelaten ter afscheiding van hoofd- en afhankelijke zinnen, komma's die alleen aan onverstandige consequentie-zucht, niet aan de eischen der duidelijkheid hun recht van bestaan ontleenen.

Hoofdletters. Eigennamen heb ik steeds met hoofdletter geschreven, in de hss. zijn zij dat nagenoeg nooit; nieuwe alinea's ben ik begonnen, zonder daarbij te letten op de hss.

j en i Ik heb *j* en *i* geschreven waar wij dat doen, ofschoon b.v. in C. *iaer*, *iaghen*, *ian* (3 s. van *jonnen*), *ionghelinc*, etc. naast *jaren*, *jaghen*, *jonne* etc. voorkomen; zooals omgekeerd *jnghel*, *jne* naast *inghel* *inne*.

oe Voor de *oe*'s die niet den Diphtong aanwijzen, heb ik *oo* geschreven.

Velen, ook menschen wier studie hen dikwijls in aanraking met het Mnl. brengt, maken gedurig fouten doordat in de spelling der hss. en uitgaven tusschen de lange en gerekte *o* eenerzijds en *oe* anderzijds geen stelselmatig onderscheid wordt gemaakt. J. GRIMM ergerde zich reeds in 1840 aan het onpractische gebruik der uitgevers van, overeenkomstig de hss., deze zeer ongelijke klanken door gelijke letters voor te stellen. (Vgl. Franck, *Mnl. gr.*, blz. 6 onderaan).

Ik heb dien wenk ter harte genomen; C. en H. schrijven wel zeer vaak *o(o)*, maar ook zeer vaak *oe* om *o* of *o* aan te wijzen;

b. v. in C.: *gheloeuende, hoert, roef, verlocs, moenc, vloe* (3. s. praet.) *vroe* (d. i. verheugd), *doeghen*;

in H.: *si hoerden, moenken, oest, oec, moelne*, etc. In al die gevallen schrijf ik *oo*.

z en u

In plaats van *v* heb ik steeds *u* geschreven, waar *u* bedoeld is. C. heeft *nv, vp* afwisselend met *nu, up*; H: *nv, dv, rv, v; vte, vre; swt, wt, gherwsc, crws, hwt, lwdste*; doch ook *du, ute, ruwe, huus, gheruusc* etc.; — ik schrijf steeds *u*; omgekeerd heb ik *u* in *v* veranderd, waar *v* bedoeld is; b. v. in *ouer, gheloeuende, selue, gheuielc, beuaen, dachuaerde* etc.; in C. en H. afwisselend met *ave, vervaren, ghevaren, bevaen*, etc.

Verkortings-
teekens.

De verkortingsteekens heb ik alle opgelost. Zij zijn in H. talrijker en worden er meer gebruikt dan in C.; ik begin dus met de bespreking van die in het eerstgenoemde hs.

In H.

Voc. + r. wordt in H. door 3 verschillende teekens afwisselend voorgesteld. Ik gebruik hier slechts het meest gewone: '. Deze teekens staan gewoonlijk boven de plaats, waar de *r*-verbinding zou hebben moeten staan, doch men vindt ze ook vóór den voorafgaanden medeklinker, b. v. *rech'te*, d. i. *rechtere* (2005), of omgekeerd achter den volgende medeklinker, b. v. *bt'*, d. i. *baert*.

Voor de juiste oplossing van deze verkortingsteekens heb ik de gevallen dat zij niet gebruikt zijn als maatstaf aangenomen. Uit de volgende opgaaf kan men zien, hoe ik te werk ben gegaan.

De genoemde teekens worden vooreerst gebruikt als verkorte schrijfwijze van - *aer* -, (- *ar* -) en - *er* -.

In plaats van — *aer*:

b. v.: *daer*, passim,

haer, 444, 1753.

verkort: *d'*, passim.

„ *h'* (poss. ntr. s. vs. 333; masc. pl., vs. 645; acc. pl. f. vs. 1040; pers., d. s. f., 491.)

swaer, adj. 2114

„ *sw'*, 921.

vore-, overwaer, 570, 609, 737, etc.

waer adj. 1009

waerheit, 562, 1837 etc.

„ *w'heit* 1128.

baert, 934, 946, 1757

„ *bt'*. 781

vaert, (z. nw. vr.) 863, 950

„ *v't*, 1260, 1416, 1726.

dachv't, 1250.

In plaats van — *er*:

ver-, passim.

verkort: *v'*;

commer 331, etc.

„ *wal'* 332, 702, etc.

<i>broedere(n)</i> 2159		verkort: <i>broede'</i> 1185, 1218, 1222.
<i>kindere</i> 2159.	} etc.	<i>ridd'en</i> 1645, 1649.
<i>meijeren</i> 638.		<i>wede'</i> 1251.
<i>verraderen</i> 640.		<i>vede'n</i> (stoff. adj.) 737.
<i>here</i> , (= dominus) 370. 382. etc.	„	<i>he'</i> , 463, 449. etc.
		<i>hen</i> (cas. obl.) 844, 1057, 82, etc.
<i>heere</i> (= scare) 1960.	„	<i>hee</i> 1142, 1427, 1962.
<i>hert</i> (= cervus) 1611.	„	<i>h't</i> 1633.
<i>wert</i> (= versus) 430.	„	<i>wt'</i> 1240, 410, 422.
<i>ghewerden</i> , (inf.) 1151, 1544,		
1683, 1696, 1775, etc.	„	<i>w'den</i> , 2079.
(<i>hi</i>) <i>werdet</i> (prs.) 1329	„	(<i>hi</i>) <i>w't</i> , 1325, 1416, 1726, 2022,
	„	(<i>ghi</i>) <i>wt'</i> , 951.
<i>hi wert</i> (praet.) 2047	„	(<i>hi</i>) <i>wt'</i> , 387, 704, 753, 779, 1099,
		1158, 1345, etc.
<i>diere</i> . (cas. obl. dem) 1927 etc.	„	<i>die'</i> 1541.

Deze gegevens moeten een aantal oplossingen helpen vaststellen, die ik niet of te zelden voluit gevonden heb of in 't algemeen niet onvoorwaardelijk zeker zijn:

m' > *maer*, 513, 1118, 1153, 1336; *mare* 451.

h'onder > *haeronder* 1115; *hare*, 468.

w'. opt. s. van *sijn* > *waer* (voluit 1851, anders steeds *ware*, 367. etc. etc.), b.v. 533, 946, 1260, 1368, 1388, 1429, 1175, 1340, 1938. Ik volg dus niet J. B. p. 104. e. e., die *ware* wil.

ghi wt' 519, 1945 > *waert*.

Daar de verkorting overal elders - *aer* - aanduidt, lees ik hier *maer*, *waer*.

h' brandaen 1177 > *her Brandaen*, 996.

h' (var. *hier*) 578 kan zoowel *haer* als *her* beduiden; dat is niet uit te maken.

gh'ne 1896 > *gherne*.

ghe'ne 470. > *gheerne*.

Deze 2 vormen zijn wel een bewijs dat ' nooit als *eer* moet gelezen worden vooral wanneer men ziet dat het onderscheid tusschen *here* (= dominus) en *heere* (= scare) in en buiten verkorting in dit hs. steeds in het oog wordt gehouden. (Zie boven.)

Van eenige woorden blijft de oplossing willekeurig. Moet men: *ontfarmen*, *ontfaermen* of *ontfermen* lezen, 373, 1293, 1370, 1492? — Ik kies 't eerste: 1491 leest zelfs *karmen*; *ontfarmen* heeft veel meer recht op de *a*, en *ar* als oplossing

van ' is misschien toevallig voor dit hs. niet te bewijzen maar overigens zeer gewoon.

h'de kan staan voor *harde*, 911, 1491, 1500.

„ *haerde* 35, 9473, 1758.

of „ *herde* 464, 468, 508 etc.

Ik kies *harde*.

hov'de, 652, los ik op in *hovaerde* op grond van de afleiding.

Het rijm kan bij de oplossing geen richtsnoer zijn: er zijn een aantal gevallen, waar de woorden voluit geschreven zijn en niet zuiver rijmen; b.v. *swert* (1499): *hart*, adj, terwijl *swart* 948 voorkomt;

starc: werc 1702.

(*ghe*)werden: *eerden* 1151, 1683, 1775, 1544, 1696, etc.

Dezelfde teekens duiden ook nog de verkorting aan van *r* gevolgd door een vokaal.

In 1026 staat ' voor *re*:

ha'n, a. s. m. pass. > *haren*.

in 630, '4 staat 't voor *ri* in *p'nsche* > *prinsche*.

„ 795 in *bnghen*, voluit: *bringhen*, 896.

„ 1124, 1843 in *sc'ven*, voluit: *scriven* 1253, 2102. ¹⁾

De gewone verkorting van *r* gevolgd door een vocaal komt echter in dit hs. ook voor; b.v.:

g't, 411, 1516 etc. voluit *groet* 834.

g'ten 374, 541, 543 etc. „ *groten* 407 etc.

ghetuwen, 636, *tuwen* 1060; voluit: *ghetrouwe* 1086, 1159, 1298, etc.

vuwen 637, 873, voluit: *vrouwen* 1649.

De verkorting van *ra* wordt door den ouden vorm eener bovengescreven *u* aangegeven:

Sp̃c, passim, *sp̃ken* 1475.

d̃ghen 912, 2142, voluit: 926.

b̃ndaen 701, 806, etc., vaak voluit.

c̃cht 445.

p met een streep door zijn poot staat voor *para* in *pdise* 466. etc., ook voluit: 495. etc.; voor *pa(e)r* in: *pde*, 2095; in *lupde*, 1609; in *pkement*, 1122.

¹⁾ In *vero'ghen*, 811 (: *hoghe*) is het teeken zeker bij vergissing geplaatst. Zoo ook in *ic wil'ne*, 897.

q^* met een slingertje door den poot der q staat voor *quam* 493, 502, etc., ook voluit: 528, 560 etc.;

q^*men 1421, voor *quamen*, 1474.

- z als verkorting voor - *et* en - *at* is veelvuldig:

h_z , 1073, 1149, etc., voluit: 1378.

$hi sagh_z$, 1850;

ontwegh_z, 1966, etc.; voluit: *belegghet* 1965, etc.

m_z , 390, etc., voluit: 890.

n_z voor *niet* staat 373, etc.; in 427 staat 't verkeerdelijk voor m_z ; voluit staat *niet*: 656, etc.

d_z , pron, lidw. of voegw, staat 369, 539, etc., ook veelal voluit.

Het verkortingsteeken van een nasaal: een streepje boven de voorgaande vocaal, komt veel voor; er valt niets bijzonders over te melden.

$\bar{h}e$ d., a., s., pron. pers. etc. > *hem* pass.

\bar{e} id., encl., > - *em*.) pass.;

\bar{e} a. s. m., encl. > - *en*.)

$\bar{d}ie$, pass.,

$\bar{n}ieme$, 793, $\bar{m}ane$, 392, $\bar{s}ete$, 701, $\bar{m}esche$, 355, $\bar{c}omer$, 331, etc., etc.; $\bar{e}n$ voor *ende* talloze malen; $\bar{c}o$ > *coninc*: 537.

In C.

In C. beperken zich de verkortingsteekens tot S' , 807, 837, 1063, 1653, en $S = Sente$, 943; q^* , met een schuinsrechts naar boven gerichte in een stip eindigende streep door den poot der q , = *quam*, 1307; $dogh_z$ = *doghet*, 436, n_z = *niet*, 694 etc.; m_z = *met*, 1363.

De nasaal wordt naar gewoonte bij afwisseling al of niet verkort voorgesteld.

Alleen van de oplossing van' = *voc.* + *r* moet ook voor C. in 't bijzonder rekenschap gegeven worden; toen ik dit hs. afschreef heb ik niet alle gevallen aangeteekend, gelijk ik in mijne copie van H. deed. Toch is mijn materiaal voldoende om de waarde van het teeken telkens vast te stellen.

Het teeken ' duidt aan: -*aer*, -*ar* en -*er*.

Voor —*aer* staat het b.v. in:

daer, passim. verkort: d' , passim.

claer, adj., 463 etc., „ $cl'hede$, 1958;

vor-, *overwaer*, 1960, etc. „ $vorw'$, 1652.

zwaerde (fem, = oppervlak, huid) 45, verkort. $zw'de$, 1294.

haerre (poss., d. s. f.) 1838, 1857, „ $h're$, 404.

waert voor *waer* (opt. s. van *zijn*) + *t* 219, 1446, 1620, verkort *w't* 217.

Voor — *ar* vinden wij het teeken in:

swart, adj. 991, 1003, 1579.

verkort *zw't* 1032.

Voor — *er* b. v. in:

donck'nesse 717, *groot'* a. s. f., 391,

heere (= dominus) 2, 17, 29, 387, etc., verkort *hee*, 83, etc.

zeere, „ 400, 476 etc., „ *zee*, 130, etc.

eere (= honor) 84, 1383, „ *ee*, 924.

dus ook: *ee* > *eere* d. s. n. (= metaal), 1663, 1773;

volchee > *heere* 2035.

spee > *speere*, 1370.

voorts:

zwert (= ensis), 15,845, verkort: *zw'de* 831.

werden, 189, „ *w'den*, 1222, 1750.

Alleen de verkorte schrijfwijze van *ver-* wijkt af. Een streepje gaat, door den linkerarm der gothische *v*, schuinsrechts naar boven en eindigt in een stip (passim).

Op 2 plaatsen is is het teeken verdacht; 978 heeft *letanie*, dat voor *letaniere* zou moeten staan, 1032 staat *la'c*, voor *laerc*? de variant mist een equivalent.

Het rijm kan geen maatstaf zijn bij de oplossing; b. v. *baerke*, 2139, staat in 't rijm met *sterke*. Vgl. bij de behandeling van de verkortingsteekens in H.

c en *t*

Onder de eigenmachtige veranderingen vermeld ik ten laatste, het herstel van met elkander verwisselde *c*. en *t*.

Het verschil tusschen een normale *c* en een normale *t* is groot genoeg om onzekerheid uit te sluiten. Maar sommige *c*'s. zien er uit als normale *t*'s, en omgekeerd; het is een eigenaardigheid van zoovele hss. Men moet, uitmakende welke letter bedoeld is, voorzichtig zijn, daar men soms met evenveel recht de eene als de andere letter kan verdedigen; *coppe* en *toppe*, *scoren* en *storen*, *became* en *betame*, (775) kunnen in een bepaald verband beide passen en komen dan ook als varianten van elkaar voor.

Soms echter kunnen zulke woorden niet door elkaar gebruikt worden; z. a. *gescoort* zeker foutief voor *gestoort* staat in C. 970 (Am. aldaar). — Of *tyroop*, (C. 745) een bestaande vorm is geweest, moet nog bewezen worden.

In de meeste gevallen kan men intusschen vrijelijk *c* voor *t* lezen, en omgekeerd. B. v. C. 988: *pet*, 1129: *thoren*, H. 738: *dat* (*ghem* *u*) 1062: *ynghelste*, 1167: *scolen*, 1248: *wijn* *cs*, 2138: *torde*, 1.: *pec*, etc, etc.; da he ik gedaan, steeds met verantwoording aan den voet der bladzijde.

Niet aange-
brachte
wijzigingen.

Ziehier de veranderingen — concessies aan wat moderne oogen verlangen.
Veranderingen zijn de voetklemmen van het leekendom in den knollentuin
des geleerden.

Ik houd ze slechts in zoover voor onschadelijk, dat zij geen bijzonderheden van woord of zinsbouw kunnen verduisteren. Daarom heb ik cijfers cijfers gelaten. Door de liefhebberij van verschillende tekstuitgevers, om ze door een telwoord weer te geven welks vorm natuurlijk niet het minste gezag heeft, is de beoordeeling van den vorm der numeralia zeer moeilijk gemaakt (v. H., 380, Opm. 1.).

Evenmin heb ik onorganische *h*'s geschrapt, noch die letter, waar zij geprocopeerd is, ingevuld. (vgl. FRANCK, §. 114, 3; v. H. §. 132, c.)¹⁾

Ook in de onregelmatige splitsing van afleidingen, samenstellingen en andere verbindingen heb ik geen verandering aangebracht. Sommige woorden zien er daardoor zonderling uit; 't zij zoo; beter dan dat, ten gevolge eener mogelijk verkeerde opvatting mijnerzijds, woorden voor samenstellingen werden gehouden, die in genitivo van elkaar afhangen — hetwelk soms volstrekt niet zeker te zeggen is, en stellig niet dan, wanneer de willekeur van den uitgever de gegevens zou hebben uitgewischt, die hadden kunnen strekken tot het verkrijgen van een maatstaf ter beoordeeling van zulke gevallen.

1) Hier volgt een tabel van beide verschijnselen, die zich alleen in C. voordoen.

Prothetische *h*:

haet, z. nw., 302;

heten, inf., 235, 311, 386, 479, 497;

praet. 600;

hande, 2142;

heessen, 881;

hel (= anders) 1564, 1969;

helpsgheweente, 1766;

hende, z. nw. 175, 447, etc.;

heere (= honor), 1383, naast *cere*, 2236, '52, '55, '84;

hiel, 944 naast *iel*, 2012;

hoghe 411, 1464, 1887, 1889, 1930 naast *oghe*, 1917, 1922;

verhoghen, 526, 856, 1630;

hout, 28, 98, 335, 818, *dhoudste*: 563;

hoven, 1574;

huere, 1655, 2155;

hu, 184, 395, etc. etc.;

huwen, poss. 939;

hute, 25, 267, etc.;

huterste, 1297;

Procope van *h*:

a(e)rde, 46, 97, 155, 182 etc., naast *harde*, 481, 485, 1442, 2037, etc.;

aeltre, 1000.

alf, 1693, naast *half*, 1693, 1975; 473;

gheorsam, 1215;

overde, — *dich*, 677, 1954.

Voorts heb ik verbuigingsvormen en spelling gelaten zooals zij zijn. Mnl. uitgaven zijn alleen voor de wetenschap van nut: aan de eene zijde voor geschiedstudien van verscheiden aard, dan voor de studie der taal — voor het minder exacte deel daarvan: de kennis der woorden naar hun begrippen, — en vooral voor het zuiver exacte deel: de kennis der vormen. De studie van het laatste heeft alleen zin, als zij uitgaat van de verschijnselen zooals zij zijn; voor haar is van groote waarde, den vormschat te kennen van een b. v. 15de-eeuwsch kopiist en van absolute onwaarde de vormen eens auteurs van een eeuw of twee vroeger — vormen waartoe door middel van veel geleerd apparaat met meer of minder kans van waarschijnlijkheid besloten is, of die — gelijk dikwijls geschiedt — zonder systeem, op de basis der moderne taal worden bedacht.

Gaat men de vele „van-zelf-sprekende” veranderingen na, waarvan aan de voeten der bladzijden in menige uitgave rekenschap is gegeven, confronteert men op al die plaatsen de origineele lezingen der hss. met het uitvoerige materiaal in de grammatica van V. HELTEN, dan ziet men bewezen, dat de meeste van die veranderingen voorbarig zijn; overwegende dat de schrijver van die grammatica zich met vele uitgaven, als boven bedoeld, heeft moeten geneeren, kan men zeker zijn, dat hij vele verschijnselen niet heeft waargenomen, doordat de uitgevers ze hebben verdonkeremaand; stellig zou anders het bestaan van nog veel meer zulke geëlimineerde vormen door hem bewezen zijn.

Ook de studie der syntaxis heeft veel schade geleden, door dat schrappen of invoegen van een lettertje *t*, of *s*, of *n*, of het veranderen van *daer* in *dat*, etc.; de tijd is daar, om die kunstgrepen na te laten; in aantekeningen mag men zich er zooveel aan blijven vergasten als men wil: uit een wetenschappelijk oogpunt zijn zij verwerpelijk.

Ik erken wel het bestaan van een zeker aantal schrijffouten in de hss. maar die zijn veel minder talrijk dan wij — voor ons gemak — gewoon zijn aan te nemen: de schrijvers van zoovele zorgvuldige hss. moeten noodzakelijk minder „gedommeld” en „geknoeid” hebben dan men gewoonlijk beweert. De groote meerderheid van critische verbeteringen zijn veroorzaakt door onze onkennis. Ter toetsing vergelijke men eens tekstverbeteringen van voor twintig of meer jaar met latere grammatische vondsten; of ga men na op hoe vele — op hoe weinige punten slechts een later gevonden ander hs. van een zelfden tekst de veranderaars der vroegere gelijk gegeven hebben.

Rijmen.

Bij mijne bewerking van den tekst uitgaande van het denkbeeld, dat het meer waarde heeft een gedicht — of wat ook — te geven en te verklaren in den vorm, dien een later afschrijver er aan gaf, dan den ouden oorspronkelijken vorm

des auteurs terug te gissen, kon ik voor de riimen geen uitzondering maken. Er zijn zeer vele onzuivere rijmen in beide teksten: vele aan beide gemeen, vele in één slechts aanwezig.

Lang niet alle zouden intusschen voor zuivering in aanmerking gekomen zijn, ook al gaat men in het streven daarnaar zoover als Verdam, (*Theoph.*, p. 29 vgg.) en Franck (*Al.*, LXIII).

Vooreerst niet de onzuivere rijmen vallende onder de categoriën van de door Franck, ald., als gebruikelijk erkende (*nc: nt, v: g, o: oe*); vervolgens niet die, welke door de letterlijke vertaling uit het Hd, waar zij zuiver of gebruikelijk zijn, ontstonden.

Dan zijn er zeer vele onzuivere rijmen als: *besinghelt: ghelinghet, lijfnare: jaer, rouwen, ghetrouwe; —en—: —in—, —ech—: —ich—, —ar—: —aer—: —er—* enz., wier onzuiverheid vaak op niet meer dan een spellingverschil berust.

Uit de menigvuldigheid van dit soort rijmen in zoovele hss. blijkt, dat men zich in later tijd aan zulke onzuiverheden niet stoorde, en indien men op goede gronden bewijzen kan, dat zij in de 13de en 14de eeuw als ongeoorloofd golden, wel nu: doodeenvoudig is het middel tot herstel, en het staat ieder ten dienste; waartoe dan schending der overgeleverde vormen?

Er blijft in onze teksten nog een niet gering aantal onzuivere rijmen over; enkele zijn ontstaan, doordat de vertaler ter wille van het rijm een duitsch woord overnam, dat een latere hand door een goed hollandsch verving. De andere zullen wij moeten toeschrijven aan vertalers niet zoo groote kieskeurigheid als die aan andere rijmers wordt toegeschreven — een omstandigheid, die altijd nog als argument kan dienen voor den hoogen ouderdom van den oorspronkelijken tekst. Telkens geeft de eene redactie gelegenheid om in de andere een onzuiver rijm te doen vervallen; maar hoe gemakkelijk ook — die kunstbewerking zou ik daarom reeds nooit hebben toegepast, omdat te bewijzen is, dat niet die andere tekst een secundaire gedaante vertoont, aangebracht tot verbetering van de oorspronkelijke met het onzuivere rijm.

De laatste veranderingen, die ik niet gemaakt heb en waaraan ik mij ook in de aanmerkingen nauwelijks heb gewaagd, zijn veranderingen in duistere zinnen en de aanvulling der ontbrekende regels. In plaats van de laatste open te laten, beproeven sommige uitgevers hun krachten op aanvulling — doelloos, omdat ieder dat wel voor zich zelf kan doen, waardeloos omdat zij uit de lucht gegrepen is, waardeloos ook dan, wanneer er gegevens zijn, waaruit het ontbrekende naar den zin zoo wat, maar nooit woordelijk aangevuld kan worden.

Verschuiven, invoegen, weglaten van woorden of er door andere te ver-

-vangen — dat alles bewijst dat men een plaats niet begrijpt; soms is zoo'n zin corrupt.

De gelegenheid tot verstandsscherping — indien een philoloog dat nuttig voor zich vinden mocht — wordt hem door deze opvatting der tekst-critiek niet weggenomen: alles is te emendeeren — bijna alles bevredigend te verklaren; het laatste is zooveel harder slijpsteen, dat men er met dezelfde uitkomst de hersens op wet.

Het zou mij spijten, indien men uit de stelligheid waarmee ik het bovenstaande geschreven heb de gevolgtrekking maakte dat ik op de keper beschouwd het werk der grootste beoefenaars van ons studievak als werk beschouw dat wij beginnertjes veel beter gedaan zouden hebben. Ik heb slechts willen zeggen waarom ik den onderhavigen tekst zóó en niet anders behandeld heb dan ik deed. Ik heb niet willen zeggen — en den bescheiden lezer heb ik het ook niet gezegd — dat men in een nu afgesloten tijdperk van de geschiedenis der Nederlandsche philologie onwetenschappelijk was; ik heb een methode niet willen kleineeren van groote voorgangers. Hun methode en hun stellingen zijn eens nieuw geweest en reformatorisch; zij zijn geforceerd, zooals alle nieuwe dingen in de wereld der denkbeelden geforceerd worden. Toen is het operatiemes uit de handen der meesters in die der leerlingen overgegaan en het werd een kerfmes. De wijzeren onder de leerlingen leggen het weg in de trousse en halen het slechts in hoogst bedenkelijke gevallen te voorschijn. Tegen de anderen wordt als kwakzalvers gewaarschuwd. Niet de uitvinders eener kunst maar zij die hun de kunst afkijken en van de kunst een kunstje maken worden geoordeeld.

De tekst-critiek behoudt zijn groote historische waarde; in de handen van héél schranderen of héél voorzichtigen kan hij actueele waarde hebben; een klein aantal overtuigende uitkomsten van tekst-critiek bewijst dat; zij liggen verspreid in de werken van eenige wezenlijke vernuften.

Mnl. uitgaven zijn alleen voor de wetenschap van nut — anders had ik mijn boekje minder nauwgezet en mooier kunnen maken.

Een enkel mnl. werk zou de moeite kunnen waard zijn van het als kunstwerk, niet als wetenschappelijk experimenteer-object uit te geven. Zoo'n enkele uitgave zou dan mooi mogen zijn. Rijmen en rhythmten zou men dan met een fijn oor voor dichtmuziek kuischen — en fletsch geworden bij het ondergaan van afschrift op afschrift, zouden de schakeeringen van kleur met een fijn oog

verfrischt worden — wage zich aan die taak wie het dichtershart en het vorschershoofd der Grimm's te gelijk bezit.

Maar de uitgave van verreweg de meeste mnl. geschriften heeft alleen zin, indien zij wetenschappelijk is; hierbij kan geen beweeggrond gelden, om den tekst wat smakelijk en gemakkelijk te maken. Ook voor geleerden geldt het „honger maakt rauwe boonen zoet”.

* * * *

De beginselen kennende waarvan ik uitging bij mijn werk heeft, den maatstaf in de hand hij die het beoordeelen wil.

Maar de schaduw van beginsel-belijdenis is beginselverloochening.

Ook ik ben me althans zeer goed bewust, dat ik mij onder het maanden lange werk niet genoeg beheerschen kon, om stééds aan mijzelven gelijk te blijven.

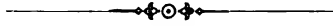
Hoe zou men onverstoorbaar zijn als een solide gelijkmatig loopende machine, waarvan men uur aan uur duizenden spelden aftapt — een vast getal?

Onveranderlijk schijnen electrische lampen: blauw en koud — met warmte de zon in ongetelde nuances van kleur.

Amsterdam.

VERKORTINGEN DER TITELS

VAN AANGEHAALDE WERKEN.

- BIL. = Dr. E. VERWIJS; Bloemlezing uit middelnederlandsche dichters. Nieuwe uitgave. Zutten. Zonder jaar.
Tweede „ „ 1880—90.
- C. = mnl. tekst naar het Comburgsche hs.
- VAN D. = J. H. VAN DALE; Woordenboek der Nederlandsche taal, 3de druk.
- DUC. = Glossarium mediae et infimae Latinitatis conditum a Carolo du Fresne domino du Cange. Editio nova a Leopold Favre. Niort, 1883-7.
- FRANCK, gevolgd door: § = Dr. JOHANNES FRANCK; mittelniederländische Grammatik. Leipzig, 1883.
- FRANCK, gevolgd door „i. v.“ = Dr. JOHANNES FRANCK, Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal. 's Gravenhage, 1892.
- H. = mnl. tekst naar het Hulthemsche hs.
- V. H. = Dr. W. L. VAN HELTEN; Middelnederlandsche Spraakkunst. Groningen, 1887.
- J. B. = Dr. J. BERGSMA; Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de critiek der middelnederlandsche Brandaen-teksten. (Niet in den handel). Groningen, 1887.
- KIL. = Etymologicum Teutonicae linguae, sive etc.... Cornelii Kiliani Dufflaei; uitgave door Gerardus Hasseltus Arnhemensis. Trajecti Batavorum, 1777.
- M. = middelduitsche berijming, bij Schröder, p. 51. vgg.
- M. W. = Dr. E. VERWIJS en Dr. J. VERDAM; Middelnederlandsch Woordenboek. I-III. 's Gravenhage, 1885-94.
- N. = Nederduitsche berijming, bij Schröder, p. 127 vgg.
- P. = Opperduitsche prozabewerking, bij Schröder, p. 163 vgg.
- SCHRÖDER = Dr. C. SCHRÖDER; Sanct Brandan. — Ein lateinischer und drei deutsche texte. Erlangen, 1871.
- STALL. = KAREL STALLAERT, Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Afl. 1-12. Leiden, 1886 —
- T. E. L. = EELCO VERWIJS; Dr. Brills uitgave van Sinte Brandane beoordeeld in de Taal- en Letterbode, derde jaargang, p. 235, vgg. Haarlem, 1872.
- TEUTH. = TEUTHONISTA OF DUYTSCHLENDER van Gherard van der Schueren, uitgegeven door Mr. C. Boonzajer,.... met een voorrede van Mr. J. A. Clignett. Leiden, 1804.
- V. E. M. = Dr. EELCO VERWIJS; het middelnederlandsch gedicht van Sinte Brandane, in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, tweede reeks, tweede deel, p. 231 vgg. Amsterdam, 1872.
- VERD. = M. W.

N.B. *Voor de verkortingen, die in dit lijstje niet voorkomen, wordt naar de Alfabetische lijst vóór in het M. W. verwezen.*

AANTEKENINGEN.

C.	H.
6—13	„Moge de H. Geest mij voorlichten, die destijds de ezelin, waarop de heiden Bileam reed, tot spreken bracht, zoodat zij sprak als een mensch, toen zij Gods engel zich tegemoet zag komen.” 9—10 behoeven geen inlapsel te zijn (V. e. M. 234). M. 13: <i>daz tet sie hern Balaam kunt</i> bewijst wel niets, daar het beantwoordt aan vs. 17. Doch in 't mnl. is 't niet vreemd, zoovele zinnen door elkaar gewerkt te zien. Ook zou vs. 11, onmiddellijk volgende op vs. 8, een zeer overbodige herhaling der gedachte zijn, tenzij <i>sprekens</i> ingevoegd is. Het rijm geeft geen bezwaar. Het komt ook voor C 515—6 en var.: <i>man : nam</i> .
11—2	<i>Sprac : sach</i> . M. 9—10 <i>sprach : sach</i> (J. B. p. 18).
14	Vulgata, Numeri XXII : 22. <i>Stetitque angelus domini in via contra Balaam, qui insidebat asinae</i> . Is <i>den wech</i> = langs den weg? of moet men zich <i>niet</i> aan den tekst der Vulg. storen en <i>wech</i> = reis (Hild. 64,274), <i>wederstaen</i> = impedire (Kil.), verhinderen beschouwen? Dan staat <i>wech</i> op de grens van een objectsacc en een acc. partis.
17	Men zie Am. H.482.
20	<i>redene acht</i> . M. 16: <i>redehaft</i> . — <i>acht</i> , waarv.- <i>achtig</i> , een suffix, dat in de smst. de <i>h</i> aan 't begin verloor, en <i>cht</i> uit <i>ft</i> ontwikkeld heeft, <i>G.-hafts</i> . 't Suff. beteekent: in het bezit van

SENTE BRANDANE.

C.	H.
23	en komt in ohd. en mhd. nog als b. n. voor: <i>eines kindes haft</i> = <i>zwanger</i> . Allicht heeft het origineel van onzen tekst ook <i>acht</i> als adj. met <i>rede</i> in gen. gehad; anders is onze uitdrukking, eenig in 't mnl., niet verklaarbaar. (V. e. M. 235. vg.) Herhaalde malen wordt van twee door <i>ende</i> met elkaar verbonden zinnen in den laatsten het ww. of het hulpww. weggelaten, dat dan uit een voorgaand ww. moet worden opgemaakt. B.v.: <i>Nu waric gherne met hem bleven ende hem ghehouden</i> , Mor., waar uit <i>ware</i> in den eersten zin het in den tweeden zin verzwegen <i>hadde</i> moet worden bijgedacht. (M. W. III. 201, Stoett. Synt. § 456) <i>Doe horden si een groot geruusc: enen wint soe sere braken ende een weder alsoe craken ende</i> (scil.: <i>sag hen</i>) <i>een vier soe blecken, dat....</i> , H 827 vgg. en var.; H 863. Herhaalde malen wordt het ww. <i>sijn</i> weggelaten wanneer dit uit den zin genoegzaam blijkt. (Stoett. Synt. § 457) ook H 1693. De vss. 21—6 bevatten dus 6 hoofdzinnen, met uitzondering van één, alle asyndetisch op elkander volgende. Soms tijds moet een werkw. aangevuld worden, dat uit een voorafgaand znw. of uit het verband van den zin is op te maken. (Stoett Synt. § 458) b.v. H. 726 vgg.: <i>Specien stonden daer soevele: — Dat der ic u segghen wele — Haddic ghescreven</i>

1

- C. H. *allemale, dat daer stont vore die sale, eer soude liden een jaer, eer ic seide voer waer, hoe menighe wonderlijc dinc* (sc. *daer stont*) „Er stonden daar zoovele specerijen — ik verzeker het u — had ik alles opgeschreven, wat daar stond voor.... (dan) zou een jaar verlopen voordat ik verteld had hoe veel wonderbaars (daar stond). Zoo ook H. 1639. Zie Am. aldaar; 1693, C 1825 vgg. en var.
- C 2227. *Den bouc nam S. Brandaen ende alle die moonken (volchden) saen ende ginghen met hem*.....; H. 1505, Am., voorts H. 630; zie Am. ald.; C. 1126 en var., 2044 en var., C 2135 en var.; de varr. van C. 2136, 916 en H. 1623 hebben het ontbrekende ww. aangevuld.
- Dat men in het weglaten van een werkw. zeer ver ging, bewijst vooral hetgeen Verd., M. W. II. 875 zegt over de ontstentenis van *gaen*; zie de voorbeelden aldaar, en vgl. de ontstentenis van inf. na *dorren* = *a u d e r e*, M. W. II 360.
- 29 *Van bij bescreven vinden; vgl. Sente Pauwels, daer wi af bescreven horen, die teerst een moordadich man was.* Rijmb. 3247.
- 30—3 J. B. 49 meent dat 30—1 tusschen haakjes moeten staan, daar al 't andere, dat in vs. 27—51 wordt opgesomd, den inhoud vormt van hetgeen hij „vant,” dus ook 32—3.
- M. 24, P. 163.6 missen den uitroep C. 30—1, en daar is 't z. a. B. ook voor onzen tekst wil. Ik meen echter, dat deze, z. a. hij daar ligt, *hoe* als afh. v. *leeren* wil opgevat hebben, welks begrip anders geheel in de lucht hangt. In de M.E. was de gedachtengang niet zoo afgemeten-logisch als tegenwoordig.
- 35 *vele wonders*, ook H. 1655, Al. VII, 1748; *wonders vele meere*, C. 1724; *daer es wonders mee*, Al. VII 954, 1728. *wonders* zou in de beide eerste dezer gevallen nog voor mv. kunnen doorgaan, maar niet in de laatste; de *s* als plur.-suffix van onz. o-st. is zeldzaam, van die op -*er* zelfs uitzondering (v. H. § 256; Franck, § 184 noemt het niet eens). Daar ik nu *wonder* nergens als adj. heb gevonden, kan ik het op de aangetogen plaaten niet dan als deelingsgenitief beschouwen; het heeft het karakter van een collectief aangenomen, z. a. zonder twijfel 't geval is C. 2203: *Doe vraeghde S. Br. eenen sinen capelaen*

- C. H. *die gheheeten was Noe, of hi te scrivene hadde mee des wonders dat hi hadde ghesien*, en var.; C. 2100 en var.: *Al dat wonder dat God heeft laten gheweerden*..... *entie* (var. *die*) *di noch verholen zijn*; C. 1862. *Brandaen, du heves wonder* (var. *menich wonder*) *dore varen*, en voorts op plaatsen als C. 5: *nu hoort wonder, ghi heeren*.
- Vele wonders* staat niet alleen: *vele ding(es)* (Sp., Velth. 2 ×, Buskenbl., L. v. Jez., M. Loep, Ovl. Lied. e. ged; — v. H. § 378, opm. 2) is evenmin anders te verklaren. Voorts vestig ik de aandacht op L. o. H., 3969 vg.; — het tooneel is in de hel: *Daer... es vele onghiers, so groot slanc so vele ondiers: padden, slanghen serpenten, draken; — ondiers* kan als adj. beschouwd worden (van *dier* = *kostba a r*) maar de onmiddellijk volgende woorden maken dit onwaarschijnlijk: „zooveel ongedierte, gemonsterte (sit venia verbo!)...” — dat geeft beter zin.
- Het vreemd schijnende gebruik van sommige woorden als collectiva, die wij zoo niet zouden gebruiken, kan geen bezwaar zijn; H. 1530: *den bome* (var. *bomen*) kan alleen zijn: *het geboomte*; vgl. 1691: *met dieren stene*. — *Doe ghinghen si ten zeile saen ende trockense* (var.: — *ent*) *om die maste*, H. 2146; vgl. Am. C. 583.
- Ik vat *lant* op als een ander woord voor *werf* — C. 296 en verder (vgl. Am. aldaar) — en met de algemeene beteekenis van *oever* die Kil. i. v. o. a. opgeeft: *litus, ripa*. De overgang van bet. is eenvoudig te verklaren en worde toegelicht door *aan land gaan, aan wal gaan* en *aborder* neveneen te plaatsen. *cen wout ende een lant* is dan hendiadys en beduidt *cen lant met wout* d. i. een boschrijke oever. — M. 35: *von einem vische er darnâch vant: im wêre walt unde lant gewahsen ûf der swarte*.
- Over zulke uitdrukkingen zie Stoett, Synt. § 523. Het aldaar aangehaalde *verste ende dach* = uitstel van rechtspleging is wel een onjuist voorbeeld, want *dach* = uitstel, d. i. *verste* (M. W. II 11—12), ook speciaal: uitstel van rechtspleging; maar: *die ridder nam hant ende zwert* (= nam het zw. in de hand) en *zeghel ende brief*, passim in mnl. (M. W. I 1439) worden terecht ter toelichting aangehaald; vgl. H. 803: *Sente Michael nam enen (monck)... bi den haer ende bi*

C.	H.
	<i>den coppe</i> d. i. „hij greep hem bij het haar op zijn schedel.”
	C. 2153 <i>No dor zeyl no dor wint</i> (die kiel) en wilde gaen niet een twint (en var.).
45	<i>Sijn</i> (poss.) werd in reflexieve en niet-wederkeerige betrekking, overeenkomstig de oorspronkelijke functie van het woord, nog een paar maal ook met betrekking tot het fem. ev. en tot den plur. gebruikt. v. H. § 342. (Franck. Al bl. 406 vg., Stoett: Synt. § 205). Ook H. 2051.
	Er is geen bezwaar, in 43 het mv. <i>vischen</i> te behouden. P. 163. 11 vgg. luidt, <i>Er vand..... das visch</i> (in dem mer). <i>werent, die werent so gros, das gros weld auf iren rücken und schwarten gewachsen werent.</i> Het stemt dus met C. overeen. Later, vs. 299 en 333 wordt van één visch gesproken; ook in P. 165. 14 vg. <i>Das ist der visch ainer gewesen von dem ich gelesen hab.... die so gross sind.... das auf irem rücken und schwarten gross weld wachsen.</i> Deze teksten hebben deze opvatting. M. spreekt (vs. 35 en vs. 167), evenals N. vs. 125, telkens van één visch, Dat is een andere opvatting.
49	J. B. wil lezen <i>ghenutte</i> , in overeenstemming met M. 41: <i>er vant... wie Judas genusse</i> , en daar hij een zw. <i>ghenielen</i> onbestaanbaar acht. (p. 49).
	Doch <i>genusse</i> in M. is niet van <i>genützen</i> , <i>genuste</i> , maar conj. praet van st. <i>geniesen</i> , en <i>genielen</i> komt 2 maal zwak voor in Marnix, Bijencorff, nl. 2, 6: (<i>zij</i>) <i>ghenieteden</i> , en 2, 11: <i>si hebben ghenietet.</i> (Nl. W. i. v.)
	De zw. vorm is òf door verloop ontstaan òf hij is door afleiding van <i>geniet</i> = <i>genot</i> gevormd.
51	Vgl. Am. 1337.
52	Men zou kunnen lezen: <i>machte</i> , vgl. M. 43 - 4: <i>nahtes: enmahte</i> . Het rijm is dan zuiver; maar het rijm <i>mochte</i> zoowel als <i>machte: crachte, nachte</i> enz. komt voor in Rijmkron., Lancel., 2 X, Seghel. (v. H. § 15 b.) Dáárom. èn omdat onze teksten toch niet geheel afkeerig zijn van onzuivere rijmen, acht ik de verandering onnoodig. <i>Machte</i> beantwoordt aan osa. ohd. <i>Mahta</i> , naast osa. <i>mohta</i> , of is ontstaan uit <i>mochte</i> Hierover zie v. H. § 15 b., Franck. § 68.
59—60	<i>lach: sbrac</i> M. 53—4; <i>sach: sprach</i> . N. 19—20: <i>geschach: sprach</i> .

C.	H.
62	Al is <i>evele mesdaen</i> een tautologie en al heeft M., vs. 56: <i>vil ubele getân</i> , toch is verandering (naar J. B.) overbodig. — Wil men alle tautologiën als vergissingen beschouwen, wat hebben dan onze voorouders zich vaak vergist! In vs. 938 staat, nadat de reden: <i>om eenen appel</i> reeds genoemd is, geheel overbodig: <i>daeromme</i> ; in H. 2107 staat: <i>si worden te rade ineen; te rade werden en in een werden</i> zijn beide = besluiten, overeenkomen. — <i>Nickelkettingen vanaf 75 cts. en hooger</i> staat ergens in de winkelkast van een horlogemaker. Het lijdt geen twijfel of die dommelende.... winkelier....
67—8	Indien men een weinig heeft gelet op de syntaxis van spontane taal — spreektaal van het dagelijksche leven, brieven en derg. van minder ontwikkelden — dan neemt men geen aanstoot meer aan de vele uit een oogpunt van logica onnauwkeurig te noemen verschijnselen van mnl. zinsbouw.
77	<i>es: Kerst</i> ; M. 61—2: <i>ist: Crist.</i>
80	<i>dien vlouc</i> , nl. dien van vs. 56.
86	<i>te rechte</i> o. a. = inderdaad; zie M. Loep. II, 3184.
92	<i>behouden</i> . M. W. i. v.: 2) = redden, beschermen, verlossen, ook in de thans niet meer gebruikelijke uitdrukking <i>enes lijf behouden of enen behouden</i> = mds. leven redden, imd. in leven laten. <i>Sine siele behouden</i> dus = zijne ziel redden, sparen en <i>hi</i> = onse heere vs. 83.
93	<i>vaste</i> , als postpositum, naar den regel niet verbogen.
	Uitzonderingen hierop zijn betrekkelijk zelden en grootendeels alleen in het rijm te vinden. v. H. § 315a, die een aantal voorb. geeft, waarbij, met 't oog op <i>ghetrauwen</i> , ook dit vs. is te voegen en C. 424 en var. C. 1549; H. 1799: <i>in den ansichte sinen</i> (:) — <i>Ghetrauwe</i> = zuverlâssig, betrouwbaar, waarop men staat kan maken. (Verd. i. v. 4) b.v. van het zwaard met de 2 ringen, Wal. 6758. — M. 86 <i>enien gûlen kil</i> .
	»De mast bestond uit, was gevormd uit vurenhout.» vgl. C. 1767: <i>Die vloer was saphier ende glas.</i> <i>vueren, vuerenhout</i> = <i>Pinus silvestris</i> , pinaster germ. <i>forhen, fuerenholz</i> . (Kil.).

C.
94

H.

M. 86, *einen guten kil er wirken hiez mit snellicher arbeit. Die segele wurden im schire bereit, die mastboume man ouch gewan, die reife man snelle began vlechten unde winden.*

N. 69 vgg. bekort: Eerst wordt het schip gemaakt; 70: *De segel worden ôk bereit; de rêpe man dâr gewan*, enz.

P. 164.7 spreekt niet van zeil en touw. M. staat het dichtst en wel zeer dicht bij C., zoowel in de volgorde der opgesomde onderdeelen als in den tekst.

vs. 94 beantwoordt aan M. 90, N. 71, *zeil* dus = *touw*, en niet = *velum*. Dit woord komt herhaaldelijk voor in Teuthonista, in de vormen *seel* en *seyl*; en wel i. v.

Repe: cyn seyl of touwe; Restis, resticulafunis, funicula, cirogia, (d. i. met de handen gemaakt touw. (Duc.),

Repe of seyl tot den segel of seyle op den schyp dyenende; a pifera (d. i. funes nautici (Duc.),

Repe of seyl in den schyp der men in den wyntstorm gebruykt.

Repe of seylmaker of vercoeper; restio, resterio, resticularius.

Op *Seyl* vindt men 't woord alleen in de bet. *velum*, echter telkens met de opmerking: *of segel*.

Op *seele* komt de vorm *seyl* niet meer voor, maar overigens de herhaling van een aantal der onder *Repe* reeds behandelde artikels.

Seel. repe maken; scenofacere (d. i. touwslaan. (Duc.),

Seel. of repemaker. scenofactor. Ik vestig er de aandacht op, dat *seyl*, *seel*-*maker* dus in de M.E. in de bet. *touwslager*, *lijndraaier*, hd. *Seiler*, gebruikelijk was.

Kil. kent het alleen in de hedendaagsche bet. van *zeilenmaker* lintearius (i. v.; cf. van Dale i. v.) De smst. met het eene *zeil* schijnt dus voor die met het andere te hebben plaatsgemaakt.

Seel was, naar het bovenstaande en de plaatsen bij Oudemans i. v. te oordeelen, in 't mnl. meer gebruikelijk dan *seil*. Grammaticisch hebben beide vormen intusschen evenveel recht van bestaan (alg. germ. **sailo*-, Franck i. v.). Over de willekeurige afwisseling van *ee* en *et* of de overheersching nu eens van 't een dan van 't ander zie v. H. § 59; sub b. noemt hij *seel*, als regelmatig *ee* hebbende; sub d *seilen* en *selen* =

C.

H.

met een touw binden, als afwisselende vormen; in de opm. wijst hij er op dat *ei* »hoofdzakelijk in 't oostel. mnl., in 't Brabantsch en 't Beiersch gekleurde Hollandsch thuis hoorden."

Verselen = vastbinden: C. 682, Am.

Besniden kan ik niet verklaren. Ook *bewinden* geeft moeite; wellicht zijn het beide nog niet onderzochte kunsttermen.

M. heeft: *vlechten unde winden*. *Winden* = ons *w.* in: *garen winden* vgl. Ben. III 677²: *wol si garn want*.

In M. dus liet hij touw slaan en dan opgerold in 't schip leggen.

Is *besniden* = vervaardigen, afleiden uit de bet.: door snijden bewerken (marmer en derg.)? Vgl. *besneden* = volmaakt eig.: afgewerkt, Verd. i. vv. Allerlei is nog gisbaar.

Ook als men *seil* = *velum* wilde opvatten — gesteld eens! — ook dan zouden beide ww. moeilijk te verklaren blijven.

binden = beslaen bevestigen. (M. W. i. v.) M. 92: *den kiel hiez er ouch binden mit isen vil starke*.

P. 164.7: *und hies (den kiel) wol we-schlaken* (var.: *durchbinden*) *mit starken eisuen panden*.

In vs. 99: *vrochte*, l. *wrochte* (J. B. 18 n. 1) M. 95—6: *worhte: vorhte*.

vruchten = vreezen is de gewone vorm; daarnaast *vrochten* (Lanc., Mart. IV). (v. H. § 36 a. en opm. 2). Dit zou dus wel in 't origineel hebben kunnen staan.

»Hij vervaardigde zijn anker van staal, om, waar hem zulks noodig zou zijn, bij den wal te kunnen blijven."

Vgl. een uitdrukking als *stede houden* = ons *stand houden*.

ghewant ook = uitrusting, in den ruimsten zin; vooral van de lading v. e. schip of de uitrusting der passagiers (M. W. i. v. 4).

M. 100: *allez daz gewant*.

N. 76. *spise genôch unde vil*.

P. 164.9. *Und hies darein so vil speis tragen, auch von claidern und alles das in notturf was zw dem leib...*

Indien mijn doel was de reconstructie van den oorspronkelijken tekst, dan zou ik hier met zekerheid kunnen schrijven: *Doen dedi al zijn ghewant*

95

96

99-100

103

104

105

C.	H.
	<i>In den scepe draghen doen</i> (inf.) <i>Ende LXXXmanneghinghen in doen</i> (adv.). <i>Dede doen</i> met een inf., = <i>dede</i> met dien inf., was in ouder mnl. een gebruikelijke uitdrukking (M. W. II 244), die in verloop van tijd vaak misbegrepen is, doordat men <i>doen</i> voor 't adv. = <i>tunc</i> hield, en verduisterde, toen <i>doe</i> het oudere <i>doen</i> verdrong. (Franck, Al. LXXXVI vg.) Hier, waar het adv. reeds aan 't begin van den zin staat kan het 2de <i>doe</i> niet anders dan op deze misvatting berusten.
108	»Ook deed hij — <i>dat is waar, ik spreek waarheid</i> — een kapel maken." Het impf. <i>dat was waer</i> , in pl. v. het praes., is 't gevolg van attractie, door de omringende impf. uitgeoefend. Over deze attractie van den tijdvorm zie Franck, Al., bl. 404, vgl. bl. 401-2, aldaar, en beneden Am. op C. 542-5.
111-2	<i>helichdom</i> = relikeuie; ook vs. 1473, 1476, H. 1422; evenzoo: <i>heiliche</i> b. n. als z. n. in plur. = relikeuïen H. 1419 (M. W. i v.v.) -dom < -doem, rom < roem. Zie v. H. § 5, § 114. — „..... waarvoor hij roem, eere zou kunnen oogsten."
113	Ook in P. 164.13 wordt <i>ybernia</i> genoemd; doch daar zijn 't monniken die hij er vindt.
114	<i>pestier</i> = baktrog, waarin het brooddeeg wordt gekneed. <i>querne</i> j. handmolen, Sax. <i>querl</i> , <i>quermole</i> ; Ang. <i>querne</i> . (Kil.); <i>kweern</i> , vr. = handmolen (van D.).
115	<i>Smesse</i> , <i>smisse</i> . (over de stamvoc. cf. v. H. § 26 en opm. 1) ook nnl. (van D. i. v.); <i>smidse</i> is van <i>smid</i> gevormd door nieuwe analogie (Franck, Et. W. 907). De bet. kan hier niet zijn: smidswerkplaats; in Mhd is <i>smitte</i> = Schmiede, werkstatt eines metallarbeiters, en óók: = esse (d. i. smidshaard) (Ben.) b. v. <i>Daz isen in der smitte sô sere niht entglüejet. — Gehertet in einer guoten smitte. — Dô vant er vor einer smitten stân einen goltsmit.</i> In dezelfde bet. Ovla. ged. II. 43b. 44a. 46b. <i>Smedse</i> , <i>smidse</i> , <i>smisse</i> = fabrica ferrea officina ferrea en óók Ustrina (d. i. oven, Forc.) (Kil.). Als <i>smessen</i> juist is, dan kan het alleen in de bet. <i>smidshaard</i> zijn. Het mv. kan ik ook dan niet verklaren in dit verband 1).

1) In de Brandaen-legende uit het Book of Lismore wordt verhaald dat de Heilige zeevaarder op zijn tweede reis een smid meeneemt; van deze figuur zijn de *smessen* waarschijnlijk een nagalm, niet meer begrijpelijk indien men de Brandaenliteratuur niet kent. (vgl. Schirmer, p. 31 vg.)

C.	H.
	Stoke V 356 wordt, met anderen, Alewijn met <i>siere smissen</i> gevangen genomen, vlg. Brill „met zijn smidswerkplaats!" Beteekent het hier eenig smidswerktuig?
	<i>gemac</i> is vertaling van M. 111: <i>manch gemach</i> . In mhd. is g. o. a. = geriefelijkheid b.v. <i>varent gemach</i> = reisbequemlichkeit. Ben, II ¹ 132. Die bet. moet ook hier aangenomen worden. Al wordt er bij Verd. i. v. niet met name van gesproken, zij is gemakkelijk af te leiden uit het gezegde onder 5) (II 1315-6). Evenzoo C. 599 en var., en C. 774 en var., alwaar M. 496: <i>Dâ was inne allex das gemach, das keiser haben solde</i> . N. 408: <i>Dâ wêren ein alle gemake, dat ên keiser hebben scolde</i> . In 't nnl. is <i>gemak</i> in plur. = geriefelijkheden, geriefelijke dingen gewoon. (Nl. W. i v.) <i>met sinne</i> cf. C. 452. Am.
118 119-20	<i>Wel vergaen</i> = goed afloopen. C. 1317 en var. C. & El. 1276 Flor. 3118; <i>vergaen</i> met den dat. der pers.: Rein. v. Martin gl., Ren. v. Montalb. vs. 1111. — „Met hem liep het op het schip goed af, omdat hem niets overkwam, geen ongeluk overkwam." Dit in tegenstelling met de 2 capellane. Voor 't gebruik van <i>dat</i> , vgl. een geheel parallele pl.: <i>Ene riviere, die Tygris heet, dat soe es so dore snel</i> . Al. IV 13. De met <i>dat</i> beginnende zin, behelst den grond waarop de schrijver het voorgaande beweert. <i>mesvallen</i> = overkomen (van een ongeluk e. derg.) b.v. Rein 3250: <i>entrauwen, ic verstont ooc wel, dat Cirwaert dreef groot mesbare: ic waende hem iet mesvallen ware</i> ; — met een pers. als subj. = een ongeluk krijgen: Verw. Bll. II 197.266: <i>Die wijn bereiden of maken claer, die droeve is, lanc ende swaer, si dooden die lude ende maken cranc; als si mesvallen in den dranc daer sijn si allen of occusoen</i> . H. 621. <i>Vele zielen die</i> (in de hel) <i>herde sere mesvielen</i> („zeer ongelukkig waren terecht gekomen") <i>m</i> , impers. = het gaat slecht; b.v. Rein. 7155, 3577. Sp. V ² . 16.44. M. 121. <i>Ouch wâren mit in zwêne capellâne Der der herre wart sider âne: Den einen nam im got der wise Vor dem vrönen paradise. Dô er den andern verlôs, Dô wurden sie alle vreuden lôs: Den nam im des tûvels hant Umb ein wil geringez pfant.</i>
122-7	

- C. H.
- N. 83. *Hen vór de hère Brandân
Met sinen bróderen unde capellân
In dat schep se sek setten nedder,
De hère orer wárdede sedder.
Enen nam om got der wise
Vor dem paradise
Dó he den anderen vorlós,
Gróten jámer he dárvan kós:
Do nam on des dúvels hant
Umme ein geringe pant.*
- 122 J. B. 51 merkt op, dat vs. 122 wellicht de onjuiste vertaling is van M. 122, of dan van het daarmee overeenkomstige vs. in 't mhd. origineel; of dat 't vs. door een nederlandsch copist kan zijn veranderd („bedorven”). Maar de tekst geeft een uitstekenden zin; *anecomen* m. d. 3de nv. wordt van allerlei aandoeningen, ervaringen enz. gezegd, (M. W. i. v. 5), ook van onaangename (ald. b.), dus = overkomen, gebeuren.
- 124 *riendeloos* < *riende*, zw. vr., + *loos*; *riende* = vriendschap; ook Belg. Mus. V. 94: *mit riende of mit dienste*; de J., Taalk. Mag., IV, 26, 156: *duvele... die ons ter werelt riende toghen* (bij Oud); Bergsma gist dat het woord ook gestaan heeft C. e. El. 557 (uitg. Kuiper, noot.); *onvriende*: Doct. III. 116.
- 125 vs. 125 is stellig niet als gevolg van 124 bedoeld; door mijn interpunctie wordt de zin goed, mits men *sodat* = bij die gelegenheid, in die omstandigheden (vgl. v. H. Feestb. 20 1.) opvatte.
- 126 *ghewant* bij uitbreiding = alles wat men voor een bepaald doel noodig heeft, syn. van mnl. *getuuch* etc. b.v. *zout, mostaert ende potten metten coocgewande*; Boëth. 21. b. heeft *gewant* = vischtuig. (Mnl. W. i. v. 3).
- Dat M. 127. *psant* heeft (N. 92 *pant*) is geen reden, om met Verwijs (T. e. L. III 252) te lezen: *pant*.
- 127- 8 *orlof*: *roof*. M. 129-30 *urloup*: *roup*. N. 93-4. *Dat wan he áne orlef, Dárvan de dúvel dréf sinen spot*. (J. B. p. 19)
- 132- 3 *doen* = doen, brengen, zenden plaatsen, ook nnl.: *ik heb mijn jongen bij demince Kaaskooper op catechesatie gedaan. Doe 'm op zolder, die rakkert*. (M. W. II. 244. 5).
- Dat *duvele* plur. is, blijkt uit vs. 880 vgg. Het kon ook sing. zijn; zie vs. 128 1344, 918.
- Die vorm is alleen in den Brandaen gevonden. Hij is misschien wel het gevolg

- C. H.
- van de bijgedachte aan *die evele*, dat door Tideman, gl. S. Franc. voor de werkelijke afleiding gehouden werd. *Dível, dievel* komen althans voor (vgl. M. W.) — Franck (Et. W.) zoekt het in een andere volksetymologie.
- 139 *Sant* = oever, ook C. 730. H. 699. Lanc. III 25377 etc.
- Ben. II². 54²: *Sand* = sand im meere, am ufer des meeres oder anderergewässer, *dann*: das ufer selbst.
- 144 *Godweet, godweet*, waarnaast ook *wete, god, wetekeye* en *wetkerst*, is een bevestigingsformule, die zeer vaak als rijmwoord dienst doet. (M. W. II, 2016). *Weisagot* is in de nhd. spreektaal zeer gewoon.
- 150 *onghemac* = pijn, smart, verdriet, leed, last; *malum* (Kil.) ook vs. 1735, H. 1663: *onghemac ende armoede* = pijn en ellende. H. 762: *De duvel... dede chem groet onghemac* (var.: *der duvele conroet pijndene*).
- Bll. II. 123, 609: *Met sinen sweerde dat hi trac, Ende dede menighen onghemac*; C. 2026: *Wel vele onghemaken so hebben wi alle daer ghedaen* („wij allen hebben (hun) daar veel afbreuk gedaan”). — De mv.-vorm op *-en* van m. en onz. *o*-stammen (v. H. § 248 en 252) komt in C. passim voor: *moonken* 769, 780, 245, 451; *daghen* 713; *schichten* 1095, 1105; *branden* 646; *dieren* 1671; ook in H.: *moonken* 734, 434, 517; *lieden* 457; *crauwelen* 1466.
- 156 „...dat ik door de zee liep, de zee te voet overstak.”
- vgl. C. 2023: *over een wout varen*: naar gene zijde van een bosch gaan. M. 1395: *wir waren verre uber walt gevarn*.
- vloet* (m. naar de *o*-verb., vr. naar de *i*- of *ô*-verb., vgl. v. H. § 266*, opm. 2.) = water, de wateren, de baren, met of zonder de bepaling: *der zee*, alg. = de zee; vgl. mhd. *vluot*, Ben. III 356² = strömende wassermenge: *des tiefen meres fluot* vgl. nhd. *Fluth*, in ev. en mv. = de wateren. — In ev.: C. 140, 1068 en var., 957 (3° ev. vr., vgl. v. H. § 276 b.) in mv. C. 1550 en var., H. 405, C. 627 en var., H. 1560, C. 1209 (var. *die zee*.); = branding, aestus (Kil.) C. 1641 en var.; = accessus maris, incrementum m., C. 164.

C. H.

C. 1495 *Up des zeeves vloede*, var.: *op die zee vloede* hoeft niet als vr. mv., 't kan ook als 3de ev. m. opgevat worden.

169 „Toen kon ik het er niet levend afbrengen.” (M. W. i. v. *genesen*. Intr. 1. a.) — Met gen. ook ook C. 1319 en var.; met *van*: H. 578.

170-80 „Zoo moest mijn einde komen, evenals (het) van *alle* dingen (komen) moet... met 2 uitzonderingen: aan 't lijden der hel komt *geen* einde;... de hemelsche zaligheid is ook *eenwig*.”
Ook *paradijs* hangt af van *sonden* (173).

178 *iet wert enen (ge)wis* = iets is imd. weggelegd, verzekerd, imd. bezit iets, wordt door J. B. ten onrechte een germanisme genoemd; zie de voorbeelden M. W. II. 1920 beneden. Integendeel vind ik in Ben. en Lex. die uitdrukking niet. — Dezelfde constr. in vs. 189,
De vorm *wijs* is zeker 't gevolg eener poging tot zuivering van het rijm *-is*: *-is*. dat in mhd. geoorloofd was. (J. B. p. 21). Met *wijnt*, *scijncten*, etc., passim in C., is hij niet te vergelijken: daar is 't vokaalverlenging vóór gedekte *n* (Franck, § 61. Am. 2).
gewis: *sis*. Veld. En 9955.
wijste (opt. praet. v. *weten*) H. 469.

183- 8 „Indien ik *God* door het gebed er toe kan bewegen, dat hij U het leven weder-schenkt, zult gij dan den doop willen ontvangen en Gods genade nastreven? *Ik* zou Uwe zonden vergeven.”
Volgens de leer der Kerk kondigt de priester den biechteling niet aan dat God hem de zonden vergeven heeft, maar vergeeft hij zelf de zonden door de absolutie, krachtens de macht, hem door God bij de wijding verleend, dus als plaatsvervanger van God.
Zoo kan Brandaen dan ook zeggen tot het Gods kint dat „vlotede up eenen ruschcerden”: *Hebdi iet quaets ghedaen, om Gode willic u ontsaen*, d. i.: „in genade aannemen, absolutie geven.” H. 1172-3 en var.
't Spreekt van zelf, dat de biechteling de verieschte gesteltenis moet bezitten, nl. dat hij oprecht leedwezen hebbe over zijn zonden, en met het vaste voornemen vervuld zij, die nooit meer te bedrijven. Daarop doelt het *pinen om die Gods hulde* in vs. 187.

C. H.

Uit deze mededeeling — van bevoegde hand — blijkt dat niet alleen de lezing *ic* in 188 juist is, maar dat *Hi* — 't welk J. B., p. 52 wil lezen — bepaald verkeerd zou zijn. Hier ziet men, dat een volledig inzicht in de Middeleeuwsche literatuur ondenkbaar is zonder volledige bekendheid met de gedachtensfeer van het Katholicisme. Licht zou een Katholiek geestelijke uit onze tekstuitgaven, historisch-literarische werken en derg. een groot register kunnen opmaken van onkatholieke bokken.
Over *soultstu* (vs. 186), als Praes. Ind. zie v. H. § 223 opm. 5.

196-207 *hem dopen* = zich laten doopen. (M. W. i. v.) „Als ik mij liet doopen, en dan niet in staat was te verhinderen, dat ik in de macht van den duivel kwam... Hij legt 't er dag en nacht op toe, den mensch te verleiden, Als hij mij 't aardsche goed zoo aanlokkelijk maakte, dat ik een dief werd, dan zou men mijne ziel in de hel veel meer folteren dan thans.”
Scriftuere, = bijbel, komt ook elders voor zonder lidwoord. *Optie goede en spreke ic niet, die doen als hem scriftuer gebiet, of der heiliger kercken ghebode*, Hild. in Bll. III. 74 138.
Als ons scrifture doet te verstante Franc. in Bll. II 68, 258 e. e. Daarentegen de *Scr.*: Rymb. 100, 128, 130 enz.
„...gelijk ons de H. S. hier op aarde leert.”
Doopsel zonder lidw.: vs. 186, 209, 217, 227, vgl. M. W. i. v., en zoo ook meestal *erderike, hemelrike* (C. 1299 en var.) *heidenisse* (M. W. i. v. v.)

211 „Daarom vrees ik, dat, in'tien ik eens, na den doop ontvangen te hebben, door de booze inblazingen van den duivel, vroeg of laat, om geld of goed, mijn geloof, gelijk zoo menigeen, verloochende, (ik vrees) dat men mij dan in de hel veel meer zou folteren dan thans.”

217-25 *Raet* in plur. is niet te bewijzen; *wat rade*, Ren. 441, zou althans geen eerlijk voorbeeld zijn. *Bi rade* is zeer gewoon; is *quade* dus instrumentalis? Vlg. v. H. § 311-1 komt die alleen voor bij tgw. en verl. deelww., rangtelww., comparativi en *rechter*.

220 „Ik vrees evenwel nog meer het geweld, dat de dood mij wederom zou aandoen, wanneer hij andermaal tot mij kwam, en

229-40

C. H.

mij verhinderde te zitten en te staan.... te hooren en te spreken, en (dan) zou mijn lichaam sterven, en mijn ziel zou terugkeeren naar....."

De dichter heeft door de groote uitbreiding van zijn zin, het gevoel voor 't zinsverband verloren. In pl. v. vs. 238: *ende wanneer mine aderen breken souden* heeft hij met *ende* een nieuwen hooftzin begonnen, vgl. Stoett. § 515.

236

Spreken in 2 achtereenvolgende vss. is leelijk. *Spreken ende ghedinken* is een vaak gebruikte uitdrukking. (M. W. i. v. *gedenken*. Intr. 1.); en omdat het den tweeden keer in het rijm staat, is eene vergissing ook daar niet waarschijnlijk.

238

breken intr. = stuk gaan, b.v. van een schip dat vergaat; = scheuren, bersten bv. *therie brect*, synon.: *therie scoert*; vgl. *Roelant sette den horen te monde, ende blies, sodat die horen spleet ontwee ende sine aderen scuerden an sinen halse*. (Bl II 79. 42. een plaats uit Sp. Hist.); ook algemeener: = afnemen, minder worden, zwakker worden, synon. van *dwinen* = slinken; *Sine macht begon te breken ende af te nemen*; — *Daerna begonste sere breken, want hi qualic mochte spreken, die rudder die daer lach so cranc* (Wal.); — *Als die aern van oude brect*. Nat. Bl.; — *Daerna begonste tpaert van pinen breken, cranken, dwinen*; ook van de maan gezegd. *Breken* is in 't algemeen 't werkwoord van den doodstrijd.

aderen moet niet opgevat worden als arteriae; *ader* schijnt oorspronkelijk een algemeene naam geweest te zijn, die aanduidde „jedes unter der Haut liegende Gefäß des Leibes: Muskel, Sehne, Nerv; so übersetzten Glossen *Cervix* durch *Hals-ader*." (Ben. I 9²) vgl. Lex. I. 21: *diu wile ich ein äder mac geregen*; — *Swer siben seil üz äderen machte*; in mhd. ook = Bogenschne. Saite, in mv. = ingewand. (Lex, t. a. p.)

In 't mnd. vindt men *ader(e)* in dezelfde beteekenissen (vgl. Schiller u. Lübken I, 15): = Sehne, Flechse (d. i. pees), Muskel des tierischen Leibes; b.v. wordt het van de tongriem gezegd; ook = das aus Sehnen gemachte: Peitschen, Stricke, u. s. w.; eindelijk nog = arteria.

Ook in 't nl. heeft *ader* aanvankelijk de

C. H.

door Benecke gedefinieerde ruime betekenis gehad: *aderachtich* = *nervosus* Harl. gl.

Teuthon.: *ader*: vena, venula; fibra, (d. i. vezel: *proprie est extremitas cujuscumque rei, praesertim vero significat extremitatem quorundam extorum, ut pulmonis jecoris*. Significat etiam ipsa integra exta, seu viscera. (Forcellini.))

Kil.: *adere*: Vena, arteria.

aderken: fibra.

inader(e) = ingewand(en), interiora viscera (Kil.); fig.: het binnenste, het diepste van het gemoed (M. W. i. v.)

Op grond van deze feiten, meen ik dat *aderen* hier in 't algemeen beduidt: de inwendige lichaamsdeelen, hetzelfde als *inadere*, en uit deze bet. laat zich alleen de bet.: gemoed, geest, zin verklaren waarvan M. W. i. v. 2) de voorbeelden geeft. (vgl. de eig. en fig. bett. van viscera, praecordia, *ἥπαρ*, etc.) In verloop van tijd heeft de bet. zich vernauwd: in het mnl. is de tgw. bet. reeds overheerschend, en daarvan zijn de bett.: *ader* in een mijn, (bron)*ader*, en andere fig. opvattingen afkomstig.

240

Den sleutel tot verklaring van *aerne scare* gaf de Vries (op vs. 1143 van Brill's uitgave). Het dankt zijn ontstaan aan mhd. *harmschar*, *harnschar* (met de bijvormen *harschar*, *harschuere*. Lex. I 1184) = was zur kränkung, pein und qual auferlegt oder angestiftet wird: Strafe, plage, noth. (Ben. II² 153¹).

Schar = beschoren deel. (V. e. M. 236) *harmschar* = het tot plaag beschorene. In mnl. komt *harm* = schade, leed, nadeel alleen in hd. gekleurde geschriften voor (M. W. i. v.); *harmscoer* (i. v.), verminkt van vorm, slechts in C. vs. 240, 250, 1143, 1699, en ook nog in de afleiding *haertscaren* (Serv.), waarvoor Verd. liever leest: *haerscaren* (i. v.) = kwellen, pijnigen, martelen (vooral door ziekte e. d.). Volgens Kern (Versl. en Meded. der Kon. Ac., afd. Littk. II, 2, 229) kan *harmsaer* wel een mnl. woord geweest zijn. Ik zou denken van niet, omdat in dit geval het woord niet licht op alle plaatsen omgeknoid zou zijn tot een b. n. + z. n., en in H. nog meer veranderd. Verd. wil lezen *harm-, aerm-scaeren*. Maar niets geeft recht te ver-

C.	H.	C.	H.
	<p>onderstellen dat de verknoeiing van een afschrijver zou zijn.</p> <p>Wat beduidde intusschen <i>aerme scare</i>, volgens dengeen (vertaler of verknoeier), die dat schreef? Blijkbaar nam hij <i>scare</i> in dezelfde bet. als hd. <i>harmschar</i>: strafe, plage, not, <i>arm</i> = ellendig, jammerlijk, beklagenswaardig.</p> <p>In vs. 240 en 250 is <i>arme scare</i> synon. van <i>helle</i> (205) en <i>thelste vier</i> (212), dus = foltering.</p> <p>In vs. 1143 bidt Brandaen om vrijdom van <i>des waters aerme scaren</i>, bedoelende al hetgeen hij tot dusver op zijn zeereis heeft doorgestaan. In vs. 1599, wordt gesproken van een werkenden vulkaan als van eene <i>heetter aermer scaren</i>. H. heeft hier <i>keitiivigher sc.</i>; <i>k</i> is synon. van <i>arm</i>. Op deze beide plaatsen is de bet. stellig: gevaar, nood. Opmerkelijk is dat op de overeenkomstige plaatsen in M. N. en P. <i>harmschar</i> ontbreekt.</p>		<p>De plaatsen zijn:</p> <p>C. 274. M. 150. C. 1034. H: <i>kele</i>. M. 676. C. 1488. H. geheel omgewerkt. M. 1044. C. 2122. H: <i>kele</i>. M. 1424. P. 164.25: <i>maul</i>. N. 610. N. 795. P. 180.29: <i>ausz den meulern</i>. N. 992. P. 188.6: <i>maul</i>. Het woord <i>giel</i> komt in 't mnl. elders niet voor. Het is dus wel zeker dat de vertaler het, door 't rijm gedwongen, op eigen gezag uit 't mhd. heeft overgenomen. <i>giel</i> (Lexer I, 1011) = <i>maul</i>, <i>rachen</i>, <i>schlund</i>.</p>
244	<i>ende (ic) met bl. soude l.; vgl. Am. H. 555.</i>	281- 4	„Het vervolgde op zijn gemak, bedaard (M. W. i. v. <i>gemac</i> z. n. 4 a.) het groote zeemonster, totdat het hem geheel had verdreven, zoodat zij niet wisten, waar het was gebleven.
259	<i>noot = noodzakelijkheid.</i> „...omdat het noodig voor hem was, omdat hij het moest.”	294	<i>vlak</i> z. nw., onz., = superficies, <i>a equor.</i> (Kil.) van het b.nw. <i>vlak</i> ; Ook 422.
264	„... zeiden zij (de schepelingen) hun (den vrienden en magen) vaarwel.” <i>ter stede</i> = <i>terstond</i> . M. 142. <i>Nach den selben stunden</i> . N. 104. <i>In der sulven stunde</i> .	296	Een werf is een door water omspoeld land. <i>Werff. laughs cyn water</i> , Teuth. <i>Werf. crepido litoris</i> (= gemetselde oeverdam, kaai) <i>ripa</i> , <i>moles</i> , <i>agger</i> (Kil.) De hier vereischte beteekenis is: <i>ripa</i> . Zoo stemt de hier beginnende passage met vs. 44.
265	M. 143. <i>Ir segele sie úskärten als sie die winde lärten</i> . N. 105. <i>Dat segel se upkärten alse van dem winde lörden</i> . P. 164.22:und zuogen iren segel auf. mhd. <i>úskären</i> (Lex. II 1695) = in de hoogte keeren, naar boven wenden: <i>mit úskärter spitze; die bain ú; den zagel ú</i> . Hier dus: ophijschen. Volgens J. B. is het letterlijk vertaald, niet overeenkomstig het mnl. taalgebruik. Bij Verdam is ook geen plaats te vinden, die ter vergelijking zou kunnen dienst doen.	301	M. 168. <i>An eime wazzer rische</i> (= hurtig schnell, frisch, keck.— Lex. II 457.) <i>daz in daz wilde mer ran, dá hatte der visch in getân</i> . <i>gaen</i> , van water gezegd, is o. a. = vloeien, stroomen. (M. W. II 882). <i>aen</i> met den 4 ^{den} nv., van plaats: ter aanduiding dat een beweging in de richting van een zeker doel geschiedt of zich tot een bepaalde plaats uitstrekt; thans: naar, tot b.v. C. 633: <i>Si dreven an eene vreeselike stat</i> (var. <i>si voeren</i>). — <i>Die pape spranc an dat vier</i> enz. In nnl. is <i>aen</i> in deze bet. beperkt, niet uitgestorven. B.v. gebruiken wij het bij <i>brengen</i> , <i>zenden</i> c. d., zoowel als 't mnl.
274	<i>giel</i> , steeds in het rijm met <i>kiel</i> , komt in C. vier maal voor; ook M. heeft op de beantwoordende plaatsen het rijmpaar: <i>kiel: giel</i> , en N. op drie daarvan: <i>kil: gil</i> . H. mist het woord; twee keer zet het <i>kele</i> in de plaats, eens werkt het de passage geheel om; op onze plaats is H. nog niet begonnen. P. mist het woord ook.	302	De regel beteekent dus: „...dat daar een rivier in zee vloeit.” „Daar had de visch vele jaren geleefd,” eig.: zich gevoed. M. 171: (<i>da hatte der visch...</i>) <i>gewesen swäre wol vier túsent jare</i> .

- C. H.
307 M. 173. *do sie quamen an die habe* (: *abe*); N. 127. *...in de have* (: *in des waldes auwe*) is heel onjuist. Er is nog slechts verteld dat ze op een visch een bosch zagen staan. De voorstelling is in onze vertaling vollediger: zij zagen een oever; daar stond een bosch op; om te landen zochten zij een ankerplaats, een *havene* (ook = sinus Kil. dus: bocht baai.
havene: ave is een onzuiver rijm; *have* te lezen is een middel tot herstel; doch *have* komt slechts voor in *havemeister* (Teuth.); (*havehere*, M.¹W. i. v., berust op een vergissing, vgl. Ts. XI). Mogelijk is de oorspr. lezing *have* geweest, naar het hd. voorbeeld, en, als germanisme, door een latere hand verbeterd.
- 308-9 „Zij trokken hun schip in een haven, baai en gingen (er)af den schoonen werf opnemen.”
Over weglating van *daer* als voornaamwoordelijk bijwoord. Zie Am. H. 482.
- 310 J. B. meent dat *ghinghen* niet deugt.
M. 176: *sie wolden holz houwen* maakt volgens hem de lezing *wilden* waarschijnlijk: zij *gaan* eerst in vs. 315, waar in M staat (178): *wite sie ummegiengen, einen durren boum sie vunden*.
Ghinghen in 308 zou de fout hebben kunnen veroorzaken.
- 313 Verwijs (V. e. M. 252) vond 't reeds verdacht, dat zij hun *ketel* ophingen, voordat het hout er was. Hij sloeg op grond van M. 177: *ir cleider sie uf hingen* de lezing *haer cleder* voor.
Verdam verwierp deze verandering terecht: zij is niet grafisch te rechtvaardigen. Hij sloeg (Taalk. Bijdr. II. 226) een andere lezing voor, nl.: *kerel*, waarover Mnl. W. III. 1366, Stall., gloss. i. v. Hij meende dat het woord dan hier *wijde kiel* zou moeten beteekenen. Daar het echter steeds een *wijd, lang kleed* beduidt, is dit niet waarschijnlijk. Veeleer zijn het hier *pijen*, we hebben immers met monniken te doen.
Deze verandering is wel grafisch te rechtvaardigen (vgl. Tekstcritiek 12-7; Taalk. Bijdr. III 175).
Verdam wierp ook nog de mogelijkheid op dat er *kedel* gestaan heeft, d. i. kiel, een kort, *wijd overkleed*; doch hij voerde zelf daartegen aan, dat de verwarring van *t* en *d* niet voor de hand ligt,

- C. H.
en dat in dit geval de *kielen* niet uitgedaan zouden zijn.
Bergsma trok, (53) intusschen weer partij voor de lezing van het *hs.*, op grond van de Peregrinatio. (bij Schröder, pag. 10, 37:) *posuernut cacabum super ignem* en van de oudfra. teksten (Jubinal): *misent Icauderon sur le feu; misent dedens le caudière por cuire*.
Hij verklaart dan *cleider* in M. door te veronderstellen dat de Middelfrankische prototype *kezzel* gehad heeft, en dat de mnl. vertaler die redactie voor zich had, terwijl een latere redactie het woord in *cleider* veranderde. Dit is een geheel willekeurige gissing; echter is de aanhaling uit de Peregr. zeer belangrijk. Intusschen moet ik doen opmerken dat *daar* uitvoerig verteld wordt dat zij den ketel ophingen en dat de visch neerdook, toen 't vuur goed brandde en de ketel kookte.
In M. 180, P. 165.11 echter, zoowel als in C., verdwijnt de visch bij het omhakken van een boom. *Vuur* is nog niet aangelegd. Er is dus geen reden om van een ketel te spreken. In N. intusschen wordt weer van geen houthakken gesproken, maar vs. 129 *se makeden dâr en scône vûr. De vraude was one dâr: dô de visch dat vûr vornam, he one mit dem entkam*.
De zaak uit te maken is niet mogelijk, zoolang niet de oorsprong van tekstverschillen als dit, in 't algemeen de onderlinge verhouding der Brandaenteksten vastgesteld is.
333-4 in: *sijn*; M. 195. *Diz mac ein visch wol sin der zûhet dissin walt in*. (sc. in de zee, vermoedelijk.)
intrekken hier niet = *verzwelgen*, z. a. M. W. i. v. 2) opgeeft: de visch is onder water gegaan, en met hem de werf.
335 „Hij moet wel oud geweest zijn, voordat dat gansche bosch op zijn rugspieren heeft kunnen groeien.”
326 „...binnen niet al te langen tijd...”
gestadich = *rustig*, waar men *rustig* leven kan. (M. W. i. v. 4).
M. 201-5. *Sie baten (got)... daz er... sie brête... dâ sie ein lant vunden und sie haben mohten hân*:
N. 154-5. *...dat se lant vunden, dâr se holden mochten an*.
328-32 M. 227. *Dâr nach sie sâhen vil schier ein gar engstliches tier gegen in uf dem mere gân* (= N. 175, vgg.)

C.	H.		C.	H.	
		P. 165 ...es kōm... gen in auf dem mör ain grosz engstlich mörwunder.			H. heef: gheeste; M. 250: geistlichen lüten was es glich. Dā liefen sēlen uf eime sē. (= N. 195.)
		H. 328. vgg.: „Toen zij aan den visch ontkomen waren en gunstigen wind hadden gekregen, zagen zij, die toen op reis waren, om wonderen te zien, een ontzettend monster over de zee op hen toekomen.”			P. 166. 13: da lieffent gaist als grosz als menschen... Do sprach ein sel.
					H. 356. die is dem, dat gheeste hervat. (Verd. i. v. die II. 149).
346	331	commer staat ook C 1843 (en var.) rijmende op: nu heeft mi groot wonder. De Vries (bij Brill op dit vs.) wilde voor dit woord lezen: conder, dat dan letterlijk overgenomen zou zijn uit mhd. kunder, kunter = levend wezen, dier, ook: ondier, gedrocht (Lexer, I 1772—3). Commer was dan volgens Verw. (V. en M. 238), de verandering, door een afschrijver gemaakt, die het woord niet begreep. Aan commer, z. a. wij het kennen uit het M. W. zou, met wat goeden wil, op deze plaats wel een zekere zin kunnen gegeven worden.	374		leyder = helaas, ach, alleen in 't Hollandsch der Beiersche periode. (J. B. 8). Stemm. 9. Hild. 96.240, 254.37. M. Loep, I 939. Bll. III 126.7 (in een minneliedje dus alleen in hd. gekleurde geschriften. M. 252 heeft den dā leider was vil wē. Stallaert i. v. geeft 2 plaatsen; een uit Allerkerstboeck, e. een uit Hondert merk.
		Dat kunder op beide plaatsen in het mhd. origineel heeft gestaan is zeer mogelijk. Daarvoor leze men vooral de belangrijke opmerking over vs. 1840, M. 1254 bij Verdā (i. v. conder). Op onze plaats wil hij wonder lezen i. p. v. commer. Dat berust op eene vergissing: niet M. 190 (= C 326), maar M. 228 beantwoordt aan C. 346.	376	360	dille: v. H. § 354 g.; Franck. § 225.
		Het blijft intusschen de vraag of de vertaler zelf niet reeds commer heeft geschreven.	380		M. 258: Alsus sol wir diz ungemach liden biz an den jungsten tac.
		Conder komt nog eens voor: in Hild. (Verd. i. v., Am.)			P. 166.15: Wir sein in grossem laid und müessen das haben unz an den jungsten tag von grossem frost, hunger und durst und auch hiez. ..
		C 363 en var. wordt het dier een wonder genoemd, = monster (: onder). M. 244 tier. N. 219 dēr. P. 166. 2 tier, 5 en 6: mörwunder.			Er staat in de teksten dus niets, dat een directe aanwijzing geeft tot verklaring van zwielen. Dezen vorm heb ik in 't mnl. alleen nog C. 686 kunnen vinden; maar zonder twijfel is hij bedoeld als i pl. prs. van swellen, waarnaast teswellen, = versmachten, verkwijnen, uitteren; b.v. Rb. 32432, 32687, Brab. Y. 813.
364	347	P. 166.6 das mörwunder... gieng under bei dem kiel; da hoerten sie den ganczen tag das mörwunder unden in dem grund wallen und grausenlich wüeten. (var. hoerten... das meer... bellen von leuten).			Hetz. ww. bestond in mhd.: swellen (Lex. II. 1357) st. = anschwellen, tumere, ook = versmachten (von hunger); vgl. Ben II ² 791: swille = schwellen, ook = sterben, bes.: vor hunger versmachten. Het vermoeden ligt voor de hand, dat in de „Vorlage” der mnl. vertaling het rijm sēlen: schwellen gestaan heeft, waartegen in 't mhd. geen bezwaar is (Paul, Grundriss B. II, abth. I, abschn. IX B. I). Het eerste woord luidde zielen in 't nl.; om 't rijm werd het van het 2 ^{de} zwielen gemaakt.
365	348	wallen en = koken C. 1491 en var., 1579 en var., 640, 1391, en = borrelen z. a. hier; vgl. Couchy II 2840: Men zach voor die stide speeren meneghen ter eerden vallen ende meneghen zijn bloet uutwallen ende menegen ooc doreriden. borten is niet syn; het is = brullen.	366-7		H. heeft op beide plaatsen zielen in ghesellen veranderd en zwielen den eersten keer in quellen, den anderen keer in zwellen.
372	355	C. „Zielen, geheel met de gedaante van menschen, liepen en bewogen zich op de zee.”	366		water: beter; mhd. wasser: basser, J. B. p. 2c.
					„het water,” nl. uit het Ev. v. Mc., IX. 41: Want zoowie ulieden een beker water zal geven in mijnen naam,... voorwaar ik zeg u, hij zal zijn loon geenszins verliezen

C. H.
 367 *onsen loon* acc.-vorm in nom.; vgl. Franc, § 223, Anm; Stoett, Synt. § 5. — Voorbeelden uit onze teksten: C. 641, 844, 977, 1002, 1380; H. 408, 641, 1078, 1191, etc.

385 368 De verleiding is groot om in C. *scijncken* (: *drincken*) te lezen; 't rijm is dan in orde, en H. heeft die lezing. Maar de afschrijver van H. kon deze wel eens hebben gekozen om de zuivering van 't rijm en om de niet ongebruikelijke koppeling *drossaten ende scincken* (M. W. i. v. dr. 2). De lezing *et* in C is boven twijfel verheven. Men vergelijkte b.v. in het hs. de *et* in *streeten*: *weten* 947-8. De zin is uitstekend. Van *scinckende drossaten* geeft M.W. i. v. *dross.* meer voorbeelden.

386 369 C. „omdat wij de spijs en drank, die, toen wij leefden, onze meesters ons bevolen hadden aan de armen te geven... omdat wij dat aan de armen onthielden, wil God...” Het is eene anacoluthie, als Stoett bedoelt, Synt. § 514: Dikwijls wordt het voegwoord *ende* gebruikt, om een door een tusschenzin afgebroken hoofdzin weder op te vatten.

Dit moet, blijkens deze plaats aldus uitgebreid worden, dat men leest i. p. v. *hoofdzin*: *anderen zin*.

Een ander voorbeeld in H. 1639.

Ook in H. is de constructie anacoluthisch.

Uitgaande van den opzet dezer passage had er moeten staan:

Dies wij dat e. ende dat drincken, dat onse here ons hieten gheven, doe wij hadde onse leven, den armen onthielden, en wilt ons god niet ontfarmen. Uitgaande van den afloop echter: *dat eten ende dat drincken, dat... gheven, doe wij hadden onse leven, onthielden wij doe den armen: nu en wilt....*

J. B. merkt op, dat uit de aanwezigheid eener anacoluthie in H. en C. volgt, dat er in de oorspronkelijke vertaling reeds eene bestond.

370 *here*, zw. mv. masc. zonder *n*; zie v. H. §283. De daar aangehaalde plaats H. 2107 berust op een fout in Blommaerts copie.

373 *Ons, u, haer*, possessivum, zonder suffix; vgl. v. H. § 343 a, b. v. ook C. 1093: *haer hande* (mv.) „Thans wil onze God met ons geen medelijden hebben.”

381 „Helpt ons, vriend, uit liefde.” — *Van* = tengevolge van, door, uit; vgl.

C. H.
 Serv. I. 523 = uit hoofde van; vgl. *Dat komt van al dat praten: ik ben in de war; Hier leit Vondel zonder rou, Hy's gestorven van de kou. Ik kon van opwindning niet spreken.*

401 384 *alleene*, hier en C. 1253 en var., H. 439 is mij alleen verklaarbaar als door assimilatie (v. H. § 126, k) ontstaan uit *alneen* en dit uit *al in een* (M. W. II, 529-30), dat dikwijls als een toevoeging zonder veel beteekenis in 't rijm staat (ald.)

412 395 *vertoghen* = vertoonen, bekend maken, Lsp. gl.; *vertooch* = openbaring, goddelijke mededeeling, het tentoonspreiden, Oud. 557 en 559.

Kil. *vertoogh* Flandr. *spectaculum*: *Demonstratio*. — *vertooghen* Flandr. j. vertoonen, *Monstrare*, de-; ostendere, praesentare, docere, declarare, exhibere. *Spectandum dare*.

„...en beschreef hetgeen God hem had doen zien.”

M. 282 (= N. 218) *Er schreib der selen swere* (= pijn).

414 *kiele* is hier accusatief, *kiele* naast 't gewone *kiel* geeft ook Kil. op: *triremis*, terwijl *kiel* bij hem de tgw. beteekenis: *carina*, *trabs ima navis* heeft. Franck. (Et. W. 441) vroeg of *kiele* vr. was. Deze plaats bewijst het mann. *geslacht*.

422 „Op het vlak der wilde zee.” Over vlak vgl. Am. 294.

In de jongere taal komen verbindingen voor waarin zelfs het *niet* enclitisch gebezigde artikel (alsmede een daarmede verbonden adj.) met het volgend subst. als één geheel werd behandeld. (v. H. § 350 opm. 2e al.) b.v.: *die giganten lant*; H. 734 *alle die* (var.: *dier*) *moncken moet*.

Ook het possess. en *een* konden beschouwd en behandeld worden, alsof zij een geheel vormden met het in gen^o voor zijn bepaling staande nomen. (v. H. § 305 b.); b.v. *sijn sweers hoeft*; *onse broeders bedde*. C. 2157: *een windes stoot*.

Zelden, en waarschijnlijk alleen in navolging of als schrijffout (?), vertoont zich zulk een onverb. vorm ook bij een subst., dat in eenige andere betrekking staat (v. H. ald.); b.v. *Want elc sijn sinnes rike was*; C. 1282: *onse broeders esnoch*

- C. H.
mere (var.: *on ser*); H. 664: *ghine wert sine* (var. *sijnre*) *hulpen niet vroom*
 Uiterst zelden en alleen in de jongste periode vindt men zulk een *sijn*, *sine*, enz., bij een nomen in den plur., als C. 886: *met anderen sine ghenooten*. Den genit. partit., dien ik hier na *ander* aanneem, evenals na *een* (vgl. Am. C. 734), vind ik nergens bewezen; hij kan echter na het eerste 't beste voorbeeld niet meer in twijfel getrokken.
 Opm. 2: Ook komt voor: *op des zee-wes vloede*, C. 627; *op der wilder zee vloede*, H. 610.
- 423 *booten*. Flandr. *mallere*, *contundere*, *pinsere*, *boothamer* Flandr. *malleus*. (Kil.). Het Mnl. W. mist dit woord, ook Stallaert.
 J. B. beschouwt het als een van de sporen der hd. heikost van onze teksten. (p. 32). Dat stemt intusschen niet met Kil. overeen.
bôzen, ags. *bēatan*, eng. *beat* was in mhd. gewoon. Ben. I 190². Lex. I 336. D. Wtb. II 268 *bôzen* beteekent *slaan*, *kloppen*, en komt herhaaldelijk met zijn syn. *stôsen* verbonden voor. H. heeft *stoten*.
- 428 411 C. „.....waar de kleine schaar godsknechten bijna in groot gevaar geraakt ware: haast zouden zij er zijn omgekomen.” M. 300 *versigelt* en N. 231 (en '6) *vorsigelt*, zijn geen reden om *verzeylen* in het mnl. als germanisme te beschouwen. Kil. heeft het: Errare in mari; errare velificando.
 H. „.....waar zij allen veel hadden te lijden en allen schier van honger en gebrek zouden zijn omgekomen.”
honger ende breke cok Wrake II 812 (vgl. I 944) Rose 7627. (M. W. I 1428).
 Zin heeft deze formule hier niet.
- 431 „S. Brandaan zag het volgende: vele schepen staan...” Dit kan alleen de bedoeling van C. zijn. Dat er in het oorspronkelijke *doe* gestaan heeft (Brill en J. B. 56) is, bij vergelijking met H. (*doen*), M. 297 (*dô*), P. 167.12 var. (*do*) waarschijnlijk. N. 233 heeft *dâr*.
- 434 De ontstentenis van *ende*, vgw., niet alleen tusschen enkele woorden maar ook tusschen zinnen is niet ongewoon. Voorbeelden bij Stoett, Synt. § 473. Voorts: H. 656, wellicht H. 1003.

- C. H.
 435 Over deze constructie van *dunken* met het tgw. deelw. zie Taalk. Bijdr. II 74 vgg., Ts. II 33 vgg. (Stoett. synt. § 415—6).
- 421—2 *Costwaert metten baren* kunnen de woorden zijn die de stem spreekt en in oratione obliqua worden vervolgd.
 Of is *daer* consecutief, z. a. C. 1573?
 „...sprak tot hem, zoodat hij beleidvol oostwaarts voer...” ook in dat geval volgen de woorden der stem in oratio obliqua. — Dan wijkt H. echter nogal af van C.
 M. 301: *In anrief ein stimme lât daz der wise gotes trit norden ûf daz mer wente, dâ in got hin gesente*. N. 237: *do rēp en stempne lât: „norden up dem mere wende!” dâr se got hēn sende*. P. 167.16: *Do kōme ain stim von got: „far on sorg, got ist mit dir*; en dan volgen de verdere woorden der stem.
- 439 422 *Mitten baren* = met de baren mede. Dit stemt geheel overeen met M. 303: *Norden ûf daz mer wente* = N. 239; P. 167.17: *Ker dich zuo der gerechten hand a uf das m̄r*; C. 631 en var.: *metten winden* is deze betekenis van *met* niet twijfelachtig.
- 423 J. B. wil *mochte* (ook H. 1677); H. 1299: *vercochte*, C. 471: *brochte*, H. 2011: *hadde*, hetwelk vs 1314 zelfs in conj^o staat, i. p. v. de vormen zonder *e* in den tekst.
 De verscheidenheid van voorbeelden verbiedt reeds die verandering over te nemen. Bovendien schrijft Franck. § 21,7: Apocope eines auslautenden *-e* hinter einer Silbe mit betontem Vokal findet ausser nach Vokalen nicht statt. Nur in einer Anzahl von Formwörtern entwickelt sich früh eine apocopirte Form neben der vollen: *an* und *ane*, etc. In andern Fällen geht der Schlussvokal nur ganz ausnahmsweise verloren. *Am ersten wird die Möglichkeit hinter -cht zuzugeben ein*. In der späteren Periode wird aber die Apocope allgemein. — vgl. v. H. § 216°: Imperfecta op *-chte*, *-fte* en *hadde* verloren hun *-e* (of *-v*) in de jongere taal ook, wanneer er geen encliticum volgde (in hss. der 15e e. passim).
 Nog teeken ik aan: *hi moest* H. 343, C. 1932.
 Van vormen met *-e* komen intusschen in C. en H. vele voorbeelden voor: *mochte* H. 1544, '8, 1696, C. 1602, 1750, '70 *hadde* C. 2082, '3; vgl. *hi moet* naast *moete*, conj., in Am. H. 603.

C.	H.		C.	H.	
		daerwaert (M. W. i. v.) ook in den zin: daar aan dien kant.			P. 167.23 ...do stund ein... münster auf... in H. aldus werden vertaald: doe sach op sente Brandaen Ene scone k: rke staen, waar de vertaler zelt niet recht zal geweten hebben of op bij sach behoort, dan wel adv. is = omhoog. — C. bracht er zin in, door op weg te laten.
441		H., M. 444, P. 167.18 spreken allen van één steen. Het mv. is te meer opmerkelijk, omdat vs. 444 ook 't ev. heeft. Volgens J. B. 56 is het mv. wellicht een herinnering aan het lied van den hertog van Brunswijck, waar wij er ons niet over verbazen, daar het uit de 15 ^e eeuw is. vgl. Symons, Kudrun p. 213. De zin is goed; daarom veranderik niet. Toch geloof ik wel dat hier oospr. een sing. heeft gestaan. Ontstond de fout, doordat er steene, ook H. 2110, stond? Of doordat t na ch was afgevallen in licht (v. H. § 131) en een als en was geschreven? (M. W. II 532) aldus: lichen.	452	435	C. met sinne. H. met goeden s. M. 316 mit sinne. N. mit orem (= hun) sinne. Ook H. 421. Ook C. 118; Lsp. III 3. 23 en 84; = verstandig, bedachtzaam, met beleid.
443-4	426-7	M. 307. Swaz isens dâ bi quème daz er daz al zû im nème. P. 167.18. Do leit ain stain der zeuch; alles eisen das zuo im kômen mag.	456	439	S. Brandaen ghinc allene zegt C. overeenkomstig M. 320, N. 248, P. 167.24; voor allene in H. zie Am. C. 401.
446	429	In C. 446 en M. 310: dô begonde sie ein wint triben is driven trans. en se voorw. H. heeft se weggelaten. Nu kan driven toch nog trans. opgevat worden, met bijgedacht obj. (Am. H. 482 cf.) doch ook als intr. in de bet.: snellen, stormen, lat. ruere (M. W. i. v. 6).	459	442	gotes kint, alleen in Brand. en Serv. (M. W. i. v.) is de vertaling eener mhd. uitdrukking. Gotes kint, M. 323, N 251 = vroom mensch, speciaal = monnik. Lexer I. 1576. Verderop worden de bewoners van den „monster" dan ook munche genoemd (M. 328 = C. 464: moonke) en in P. 167.26: heilige bruoder. C. 2104 dine gheestelike kindere zijn de in Ierland achtergebleven monniken van Brandaan; M. 1738: dine geistlichen kint. gods kint komt ook nog voor C. vs. 1204 en var., M. 850: gotes kint (= N. 704) P. 176.19: ain heiligen menschen.
	430	oosteren, hs. oeslen. Een vreemde vorm! Well. voor oester-ende, vgl. C. oost hende; vgl. misschien het verdachte: overste ende C. 1559 Am.	457-8	440-1	berch: werc; M. 321-2: herc: werc; N. 249-50 berch: werc (J. B. p. 18).
448		Steenwende komt, telkens rijmende op ende (= finis), in C. nog voor 1275-6 en 1559-60. Het is een casus-vorm van mhd. steinwant dien de vertaler voor 't gemak in 't mnl. overnam. In M. staat op de aan C. 448 beantwoordende plaats steinwant buiten 't rijm: Kegen einer steinwant daz mer in trûc (312). Op de beide andere plaatsen treft men echter denzelfden verbogen vorm als in C. in 't rijm aan. (901-2, 1095-6; P. 167.22, 177.22, 182.1) (V. en M. 236). Steinwant op de 2 eerste plaatsen = hooge rots (Ben. III 686 ¹), op de laatste = rotsholte, spelonk (Lexer II, 1169).	467	450	gods degen = ridder, krijgsknecht Gods, ook C. 2232 en var.: die goede gods degene: beide broederen ende papen. M. en N. gebruiken de uitdrukking ook in deze beide passages maar daar draagt Brandaan dien titel (M. 344, N. 272 en M. 1916, N. 1149). Toch komt het mij, evenals gotes kint, als de vert. voor van een mhd. uitdrukking: alleen in Segh. en Brand. geeft Verd. (i. v.) haar op. Gotes degen = Gottes held, glaubensheld, syn.: gotes helt, gotes wigant, gotes diens tman, (nr. Ephes. 6, 11-17) Ben. I 309 ² . Zij heeten recken in C 722 en var., godsrecken in C. 878 en var.; S. Br. heet Gods wygant C. 726 en var.
449	432	Mhd. dô werd dikwijls met dâ verward. (Lexer I 445). Zoo komt het dat M. 313-4 ...eine steinwant.— Dô sach Sente Br. Ein schön münster stân, en			

C.	H.	<p>J. B. p. 84 wil <i>deghene</i> lezen. Dan is 't rijm in orde, en daar C. hetzelfde rijm heeft, is 't wel waarschijnlijk dat de moeder-tekst <i>deghene</i> gehad heeft. Toch is de vorm zonder <i>-e</i> in nom., gen., acc. juist voor <i>deghe</i> op een aantal plaatsen aangewezen dobr v. H. § 249 laatste alinea. Ook C. 2232.</p>
468	451	<p><i>sevene</i> naast 't gewone <i>seven</i>: v. H. § 380, blz. 489, <i>tiene</i> C. 1129 naast 't gewone <i>lien viere</i> C. 2155 naast 't gewone <i>vier</i>.</p>
471		<p>J. B. p. 57 doet opmerken dat C. en H. een duif en een raaf als boden noemt, terwijl in C. 493 (en var.) en in C. 510 van één bode wordt gesproken.</p> <p>In M. 332, N. 260 is een duif bode, in P. 168.3 een raaf.</p> <p>De daaraan vastgeknoopte gissing, dat voor <i>ende</i> oorspronkelijk <i>ofte</i> zou gestaan hebben, die gissing kan wel juist zijn, maar 't kan ook wel van niet. Zij steunt op géén gegeven.</p> <p><i>Brocht</i> is praedicaat in sing. bij een veelvoudig subject. Dit is een weinig verrassend verschijnsel. Voorbeelden in Am. H. 423 en Stoett, Synt. § 443.</p> <p>Dit gemis aan overeenstemming is hoogst merkwaardig, wanneer het subj. meervoudig is.</p> <p>Uit H. zijn daarvan eenige belangrijke voorbeelden aan te halen:</p> <p>826: <i>Si droegheus</i> (nl. van het goud) <i>in den scepe vele, dat si sint in haren lande vercierde menich godshuus</i> (var. <i>cerden</i>); 1714: <i>Die boec seit ons dat, dat vloide int gewat vissche, die daer speelden</i> (var. <i>vloyden</i>). 1757: <i>Boghen droeghen si in die hant</i> ('54)....., <i>si hadde langhe baerde</i> (var. <i>hadden</i>). 656: <i>Ooc sijn hier ander zielen, die in sonden bevielen... ende met quaden daden haren evenkersten hebben verladen, dies niet en woude avestaen</i>. 1571. <i>Hem dochte, dat die wolken (op den berch) swevede</i>; var. (<i>zweveden</i>).</p> <p>Omgekeerd heeft een onderwerp in het ev., dat in een verzamelnaam bestaat, of op andere wijze een meervoudig begrip vormt, (b.v. <i>sele, men, menich, al, vele, etc</i>) zeer vaak het of een der bijbehorende werkwoorden in het mv. Dit spreekt schier vanzelf. (Men vergelijkte het gebruik van een rel., in 'tzelfde geslacht als 't simplex draagt van 't deminutief waarop het slaat. Am. C 2082).</p>

C.	H.	<p>Voorbeelden: C. 1090: <i>Doe quam des duvels heere uten berghe ende daden hem wec, ende volchden... ende droughen...</i>, <i>alsof si wilden vechten</i>. In H. treedt het mv. eerst op met <i>droeghen</i>.</p> <p>C. 678. <i>Daer waren vele edebre steene</i>. Am.: Ofschoon <i>vele</i> oorspr. in het germ. indecl. was en den gen. regeerde, gelijk ook in het mnl., werd het allengs door de gevallen, dat gen. en n.-acc.-vormen samenvielen, dikwijls als een attributief adj. beschouwd (v. H. § 378); dus kunnen plaatsen als de volgende hier niet dienen: <i>Specien stonden daer so vele</i>, C. 759 en var.; <i>Daer stonden vele bome scone</i>, C. 753 (vgl. ald. opm. 4).</p> <p>Voorts: H. 1062: <i>Meneghe ynghelsce scare, die boven hem quamen ghevaren</i>. C. 1691. <i>Daer stonden meneghe vorme</i> (var. <i>ston</i>). C. 655. <i>Daer stonden menich cedrus ende menich platanus ende furijn ende wijngaerde ende bome van meneghen aerde</i>. Hier is het subj. grammatic, deels ev., deels mv.; zeer illustratief is ook 766-7; H. 2032: <i>al dat wonder, die u noch verholten sijn</i> en var.</p> <p>Stoett heeft in zijn Synt. zeer verkeerd gedaan, deze verschijnsels niet van één gezichtspunt uit — de weerspraak tusschen grammaticische, de uitwendige waarde der woorden en de inwendige waarde der begrippen — te behandelen. Zoo schijnt hij zelfs niet gemerkt te hebben dat § 442 na § 440 geheel overvloedig was; § 446 loopt over een anderen vorm van hetzelfde verschijnsel. Niet de feiten, maar de innerlijke oorzaken en het onderling verband der feiten — de aanwijzing daarvan ontbreekt in het gansche boek. Daardoor is het één groote fout.</p>
473	456	<p>J. B. p. 84 gist dat de afschrijver van H. in zijn voorbeeld had staan: <i>III brode ende een half ende enen visch</i>. Het cijfer zag hij voor een M aan: zoo raakte hij aan het knoeien. — Dit is zeer mogelijk omdat M. 333 heeft <i>ein tûbe brâht... vierdhalbe semele und ein visch</i>; P. 168.4: <i>zool vierhalb semel und ainen gepraten visch</i>.</p> <p>Opmerkelijk genoeg heeft N. 260 <i>éne dâve brochte on éne semelen unde vische</i>.</p>
474	457	<p>v. H. § 337 opm. 2: het subst. <i>liede(n)</i>, dat meermalen met een pron. in plur. werd verbonden (vgl. <i>wi, gi, si liede(n). onser liede(n)</i> enz.) had, dewijl het als pro-</p>

C.	H.		C.	H.	
		nominale vorm was beginnen te gelden, in den 2 ^{den} nv. ook somwijlen het suffix <i>-r</i> aangenomen (<i>uwer lieder</i> etc.); het gevolg daarvan was een vorm <i>lieder</i> in den 2 ^{den} nv., ook buiten die verbinding: <i>der lieder goedt</i> etc. Ook H. 1211.			H. <i>arme knecht</i> is vocatief, cf. v. H. § 302. <i>ellenden</i> , het onnederlandsche woord, is dan zeker weer verbogen geschreven, om 't rijm.
475		„De visch kwam aan, kwam daar gebraden.” H. <i>was</i> , M. 335 <i>was</i> , N. 263 <i>de vische wêren brâden</i> .	491-2	474-5	<i>versach</i> : <i>brac</i> (H. <i>brach</i>), M. 345-6 <i>ubersach</i> : <i>zubrach</i> , N. 273-4: <i>oversach</i> : <i>lobrac</i> (J. B. p. 18).
482	465	„God is zoo machtig, God i. d. hemel, hij — hij zou mij....”	499	482	De pronomina personalia en demonstrativa ontbreken dikwijls, wanneer men ze in gedachte uit den samenhang kan aanvullen (vgl. Verdam, Tekstcritiek, p. 19-21, Franck, Al. p. 439.)
482-505	465-88	P. 168.8. <i>Wolt got das ich seiner speisz aesz oder das ich ir wirdig were, er het mir mein tail auch gesand, wann er mich wol waisz. Het ich es umb in verdient, so das ich seiner speisz niessen solt, so hette er dy virden semel nit von einander geschnitten und hette sy ganz gelassen, das wer auch mein tail gewesen: seit das er nicht euch meer hat gesand dan ewrem ytlichem ain halbe schmel, so sollen ir ewer speisz essen, wan got waisz wol das ich in dem kiel speisz genug hab.</i>			Voor de pronn. personalia als subj. zie Am. C. 571.
487		<i>genaden</i> is plur. (v. H. § 287 opm. 5); ook C. 2107, H. 568.			Als object ontbreekt het pers. in de volgende voorbeelden (uit onze teksten):
		<i>genade</i> = willekeur, vrije macht, lat.: arbitrium (M. W. i. v. 4).			H. 1417. <i>Deser vaert, die ic varen moete deser en wert nemmermere boete, want ic verdient haen</i> ; (var.: <i>want ict verdient haen</i>). —
		<i>doghen</i> = zich schikken in, z. neerleggen bij, berusten in (M. W. i. v. 2).			H. 482. <i>Nu seldi alle... gaen eten ende... wel weten dat ic sonder nijt late</i> (var.: <i>ict</i>). H. 1510. <i>Een grondelose zee sloech daer besiden west anen, dat men horde danen over menighe mile</i> (var.: <i>so dat ment hoerde...</i>); voorts 1381 en '92, 2198, 670, tgo. var.
488	471	<i>ende</i> = maar, at, atque. (M. W. i. v. 2). De <i>r</i> in <i>mire</i> is, hoewel in H. over 't algemeen vaak op een <i>n</i> gelijkende, zie b.v. in <i>gheraect</i> , vs. 705, volstrekt zeker. Is <i>mire</i> niet verklaarbaar? <i>Gelove</i> is ook v. r. (M. W.): „Dit is wel van, behoort wel tot mijn geloof...” vgl: c'est de mon devoir... Ik gis intusschen slechts. De spelling <i>mire</i> vindt men in H. b.v. 1185, 1392, <i>sire</i> : 1183, 1424, naast <i>siere</i> , 882, 979, 1127, etc.			C. 256. <i>Dus voer die heydin man aldaer hem God ghejan</i> , tgo. 253 <i>so vare daert di God jonne</i> . C. 17. De engel sneed de ezelin den weg af; <i>si vloot van den inghel fijn ende dede haren heere cont</i> ; voorts C. 683; als belanghebbend object ontbreekt het personale in C. 2048. <i>Wij en segghen u nemmeere of du en wils wederkeeren tot onser borch daer willen wi eere bewijsen</i> (var.: <i>daer willen wi di eren</i> .)
488-95		„maar.... hiervan ben ik overtuigd: hij, die <i>u</i> door zijn goedheid voorzag van het vierde brood, dat zijn bode <i>u</i> heeft gebracht, de helpt afbrekende — hij <i>wilde</i> er <i>mij</i> , rampzalige, niet van zenden. Hij zou mij toen (anders) toch wel bedacht hebben met zijn spijs.”			Als antecedent ontbreekt het pers. of het demonstr., zelfs indien het in een anderen nv. zou staan dan zijn relat., (Stoett. Synt., § 170) b.v. H. 330, 1169.
490	473	<i>ellende</i> b. n., (mnd., mhd., ags.: <i>ellende</i>), is in mnl. slechts in hd. gekleurde geschriften gevonden (M. W. II 617). Het stond in 't origineel zeker in 't rijm. In mnl. was <i>ellendich</i> als b. n. in gebruik.			Uit dit gebruik zijn 2 constructies voortgevloeid die opmerking verdienen.
					Indien het ontbrekende antecedent niet een bepaalde persoon of bepaalde personen aanwijst, maar in 't algemeen <i>iemand</i> , dan heeft de relat. zin dezelfde bet. als een conditioneele of een hypothetische zin.
					<i>Dat men naer dleven doet, dat heeft armen spoot te helpene, die selve niet en gheeft, die wile dat hi leeft</i> . (C. 1457 en var.) is dezelfde gedachte, maar onder ander licht, als indien er stond: <i>indien iemand selve niet en gheeft</i> , etc.
					Op den duur zijn in het taalgevoel zulke relatieve zinnen van algemeene strekking

C.	H.	C.	H.
			duidt <i>van</i> , als in nnl. de hoedanigheid aan — acc. partis in 't latijn. <i>Noot hebben ere dinc</i> Doctr. I 310, II 2768; <i>iemant es van node ere dinc</i> = imd. is van behoefte aan, behoeftig aan. In het gelijkbet. nnl. <i>iemand is iets noodig</i> (dial.) is <i>noodig</i> ook van <i>noot</i> = behoefte. Een ander <i>van noode</i> = noodzakelijk geeft Oud. op, IV, 609. Wellicht is ons <i>iets noodig hebben</i> (= dial. <i>iets noodig zijn</i> , mnl. <i>van node zijn ere dinc</i>) verbasterd uit <i>iets n. zijn</i> , ten gevolge van het gevoelsverlies voor <i>noodig</i> in zijn verschillende beteekenissen.
		489	<i>altemale</i> of bij <i>bidden</i> als adv. = grootelijks, uitermate, zeer (M. W. I. v. 2); of als appositie bij het in den Imperatief niet genoemde subject (i. c. de 7 monniken) = allen (aldaar 3 b.)
		513	496 C. <i>Doe de heeren hadden gheten.</i> H. <i>Doen die here hadde gheten.</i> Met H. stemmen 2 Duitsche teksten samen: M. 353. <i>Dô er die spise dô genam.</i> N. 281. <i>Dô he de spise dâr genam</i> ; met C. komt P. overeen: 168.16: <i>Do sie nu geassent.</i> Over de constructie van 513 vgg. zie 542-5, Am.
		501	v. H. § 246. b.: De 3 ^{de} nv. enk. van 't mannelijk verloor niet zelden in de oudere zoowel als de jongere taal zijn buigingsuitgang; vooral in vormen op een toonlooze of zwak beklemtoonde lettergreep, als <i>engel</i> , <i>duvel</i> enz., maar ook b. v. <i>pacus</i> (C. 576. H. 559), <i>zant</i> , C. 408, <i>hert</i> , C. 280, <i>moonc</i> , H. 759, C. 794. c.: De onzijdige substantieven met een toonlooze sluitlettergreep, als <i>water</i> , <i>segel</i> , <i>vogelkin</i> , etc., verloren evenzeer in den 3 ^{den} nv. enk. gewoonlijk den buigingsuitgang. En bovendien ontmoeten we ook nu en dan: <i>ten</i> , <i>in</i> , <i>bi dien</i> , <i>sinen</i> , enz. <i>huus</i> , H. 1973, <i>wijf</i> , <i>jaer</i> , <i>scip</i> , <i>haer</i> (H. 934, 801). De volle datievorm komt voor o. a. H. 708, 692, 557, 1434.
		520	<i>also hi kint</i> d. i.: „gelijk hij bemerkt.” (M. W. III 1314).
		521-2	504-5 M. 356. <i>Dô treib sie ein wester wint von der wilden se hin dan.</i> N. 283. <i>Dô drêf se ên wint dârvan.</i> P. 168.22.... <i>do traib sie ein wester winde</i>
502-3	485-6		C.: Ik heb van God visschen. vruchten en brood te leen, ten gebruike. Van alles wat ik noodig heb...” cf. M. W. i. v. <i>al. Van</i> ter omschrijving van den genitivus partitivus. Deze genit. komt ook afhangelende voor van een uitgelaten woord. (Stoett, Synt. § 21 en Am. 1). Geen wonder dat zulks ook met de omschrijving het g. val is. Déze plaats bewijst het en H. 1631, C. 2274. H. <i>hoeve</i> = een stuk land van een bepaalde grootte; Kil.: <i>hoeve lands</i> , Sax. Sicamb. Fris. = fundus, ager, jugera aliquot agri, quae uni rustico sufficient ad familiam alendam. (M. W. III 488). In <i>van node</i> is <i>noot</i> = behoefte (voorbeelden dezer bet. in Bll. gl.) en
504			

C.	H.	C.	H.
			<p><i>wel grote pine.</i> Toch kan <i>pine</i> in 524 het woord niet zijn van den oorspronkelijken tekst, omdat 525-8 alleen zin hebben, als er <i>spise</i> staat.</p> <p>Vgl. M. 372: <i>Des himelbrôtes mûz ich leben, wend ich hie spise nie mê irkante, wen die mir got her sante</i> = N. 294-6.</p> <p>P. 169.1.... <i>und empeisse auch kainer leiblicher speiss seid nie.</i></p>
		542- 5 525- 8	<p>In deze verzen zijn de volgende gedachten door elkaar geloopt:</p> <p>„Ik moet door Gods hulp leven, zoodat ik — wete God, God kan het getuigen, 't is zoo — sedert (dien tijd) niets anders at, (nl.) sedert 't oogenblik dat ik hier gekomen ben.”</p> <p>Er staat echter: „Ik moet van Gods genade leven, zoodat hij wel weet, dat ik...”</p> <p>Vgl. C. 1009-14: <i>Doe aldus S. Brandaen weder sinen capelaen ghewan van der hellen, so mach ic hu voort tellen, dat hi voer langhe wile up die zee.</i> Van den hoofdzin: <i>so mach ic hu... tellen</i> hangen tegelijkertijd af de voorafgaande, met <i>doe</i> ingeleide zin en de volgende objectszin. Logisch zou geweest zijn dezen hoofdzin geheel buiten het zinsverband te plaatsen, en den objectszin zijn plaats te doen innemen. Zoo is 't dan ook in H.</p> <p>Verdere voorbeelden zijn C. 513 vgg. en var., 2054 en var.</p> <p>C. 1067-9 is een zeer belangrijk geval <i>Mine dinct niet so goet — hier es so scone ene vloet, dat hi hem wel ghewasscen mach.</i> „Niets komt mij zoo geschikt voor, (als dat)....” Doch deze gedachte wordt afgebroken, om haar te motiveeren: „(want) hier is zoo heerlijk water.” — Dit had tusschenzin moeten blijven, en dan de eerste gedachte aldus worden vervolgd: „als dat hij zich daarin gaat wasschen.” Maar deze gedachte wordt, aan den tusschenzin geknoot, in den vorm eener gevolgtrekking uit dien tusschenzin: „(zoo heerlijk...), dat hij zich zeer goed kan reinigen.”</p> <p>Dit magnetisme van zinnen is een kenmerk van de spreektaal; ook van het mnl., ook van het ags., zeker wel van alle M.E'se talen. Verschijnselen als prolepsis, attractie behooren hier alle toe.</p> <p>Over één vorm van dat magnetisme: de attractie van den tijdvorm, schreef Franck, Al, bl. 404. Een voorb. is C. 108: <i>Ooc dede hi, dat was waer</i>, (neen: <i>dat</i></p>
526	509		<p><i>auf dem mîr an ein grossen stain</i> (var.: <i>gen osterlandt</i>.)</p> <p>C. <i>Weder</i> = iterum, vgl. 447, en var.; var.: <i>verre</i>; ook in var. op C. 632.</p> <p><i>te dale</i> waarsch. = heen, weg; vgl. Am. C. 733.</p> <p><i>zee scale</i> wil Verwijs als de echte lezing beschouwen, ofschoon hij het woord van elders niet kent. (T. e. L. 247). Wat beteekent het?</p> <p>H. <i>op ende neder</i> = aan alle kant, overal (Lsp. gl.), her- en derwaarts, vgl. <i>op ende tale</i> (M. W. II, 44-5).</p> <p><i>Sinen</i> = <i>si</i> (pron. pers. plur.) + <i>ne</i> (acc. s. m.) + <i>en</i> (negatie).</p> <p><i>veroghen</i>, van glibet. <i>oghen</i> (M. W. i. v. ge-) = naooogen, in het oog krijgen, met het oog volgen; collimare, oculos intendere, acie oculorum assequi, prospicere, Kil. 457; ook C. 856 en var., 1630 en var.; mnd. <i>ogen</i> (Schill. u. L. i. v.) = ins Auge fassen; <i>vorogen</i> (ald. i. v.) o. a. = sehen, schauen.</p> <p>Verw., misleid door de prothetische <i>h</i> die dit woord, gelijk zoovele andere, in C. heeft, vatte het op als een afl. van <i>hoog</i> in de bet.: de hoogte van iets bereiken, behoogen, z. a. wij spreken van <i>bediepen</i> (Bll. gl., uitg. 1867.)</p>
534	517		<p><i>onderdaen</i>, adj. c. datv°, Stoett. Synt. § 41, ook C. 1622 en var.</p> <p>M. 365. <i>den munchen undertân.</i></p> <p>P. 168.25. <i>Ich behoer zue den brudern...</i></p> <p>Het eenigszins zonderlinge C. 1790: <i>alrande weelden waren der borch onderdaen</i> is denkelijk wel een vertaling uit 't mhd.; althans heeft M. 1217: <i>dem burchherrn dem was undertân die werlt gemcine.</i></p>
539	522		<p>C. heeft <i>Een jaer min</i>, tegenover <i>Een min</i> in H.; M. 369: <i>wol zehn jâr</i>, = N. 291; P. 168.26: <i>hundert und neun jar</i>; var.: <i>neîn und neüntzig</i>.</p> <p>Hetzelfde verschil bestaat tusschen C. 1238 en H. 1181; M. 871: <i>ein und zwénzic jâr</i> = N. 708; P. 177.5: <i>neunzehen jare</i>, var.: <i>by neuntzic jarn</i>.</p>
	524		<p><i>pinc</i>, tegenover <i>spise</i> in C, geeft in dit vs. een uitstekenden zin: „God heeft mij tot nu toe deze foltering, plaag opgelegd (van alleen op dezen rots te zitten nl.)” Zoo zegt hij dan ook 541 en 3 (en var.): <i>dies doghic</i></p>

C.	H.		C.	H.	
		<i>is waar</i> zou een nieuwerwetsch mensch.... schrijven) <i>ene cappelle maken. Ik wist niet dat U daar woonde</i> is voor ons het eenig echte.			<i>und auch min wip alsam</i> (= N. 315) geeft geen opheldering.
555-6	538-9	De voorstelling van H., dat de kluisenaar koning was geweest van Panphilia en van Capadocia, stemt overeen met M. 385: <i>Panphilonie was min lant, Capadocie had ich in der hant.</i> N. 307: <i>Babilonien was min lant, Capadocien hadde ek under miner hant.</i> P. heeft hiervan niets. C. 556 begrijp ik niet; of men moest <i>ghen.</i> als bekend, vermaard op- vatten. G. <i>namnjan.</i> nl. * <i>nemnan</i> > * <i>nennan</i> , (v. H. § 126 h.) praet. <i>nande</i> , part <i>genant</i> (v. H. § 201 * en Franck § 160) nl. * <i>nemnan</i> > * <i>nemman</i> (v. H. § 126 a.) part. <i>genamt</i> . De vorm <i>genamt</i> mag niet veranderd. Hij staat in 't rijm met een woord op -ant ook nog: Amand (: <i>becant</i>), V. d. H. (varr. <i>genant, genaemt: lant</i>); Vl. Rijmk. 2 X; L. v. J. passim. (Mnl. W. II 1393); <i>genant, genamt</i> , naast <i>genaemt</i> van naam, is dlw. b. n.	568	551	<i>hi</i> in H. is in overeenstemming met M. en N. <i>Ic</i> in C. geeft ook zeer goeden zin.
			569-70	552-3	H. komt zeer nauwkeurig met M. overeen : vs. 395 (= N. 317. <i>Die sunde alle is mir gelac. Dō vorhte ich den gotes slach.</i>
			571	554-5	<i>dat, die ghelike</i> = het volgende, dit, dat, lat. illud. (M. W. II 1251. II. onz. en kolom 1253, Am.). <i>ende</i> = de relative partikel <i>dat</i> (M. W. i. v. <i>ende</i> 9. a. II 642). Het onderwerp <i>ic</i> is in 555 weggelaten. Het pronomen personale ontbreekt dikwijls als subject, ook als gramm. subject, wanneer uit den samenhang voldoende blijkt, wie of wat dat subject is. Vooral geschiedt dit na <i>ende</i> (M. W. i. v. <i>ende</i> 7; Stoett. Synt § 147); vgl. voorts Am. H. 482. — Voorbeelden: H. 1834: <i>Noch sals u berouwen ende scade winnen ooc (var. ooc suldijs ghewinnen scade).</i> C. 1214: <i>Die rusch verbeidde met ghemake ende</i> (de man er op) <i>wart gheorsam saen</i> ; C. 244: <i>Al ware al de wecrelt dijn ende soe ooc ware root ghuldijn, ende ghi se mi mocht gheven ende</i> (sc. ic) <i>daertoe met bliscepen soude leven... ic en naemse niet</i> ; C. 1699: <i>Ic wane nye dier ghewaert, (t)en stont daer ghegoten</i> ; H. 631: <i>Segt mi, of(t) wesen mach: wat es dese on- minne?</i> H. 1247: <i>Doe quam (het) van enen bedrusche, dat dat scip soo verre spranc.</i> Vgl. Rinclus vs. 227: <i>Sprakic vorder (t)en ware niet goet.</i> Voorts C. 171, 598, 827; H. 581, 1621. Soms, en wel bij mogelijke samensmel- ting van persoonssuff. en enclitica, is niet uit te maken of het pron. al dan niet aan- wezig is, b.v. H. 1388 en 9. Voor deze plaats is intusschen mijn ver- klaring zeer gewaagd; C. 571: <i>ende ic ghinc haestelike</i> is veel duidelijker; M. 397 luidt: <i>mines riches crōne ich isgab und hub mich vil balde</i> (N. 320: <i>snel</i>) <i>herab.</i>
563	546	<i>te sinen scilde comen</i> = ridder wor- den, eig. het schild ontvangen; - <i>schild</i> „als zeichen und symbol des ritter- tums“, b. v. <i>sit ich den schilt von erst ge- wan und ritters fuore mich versan</i> ; - <i>der allerbesten ritter dri, die dō der schilde pflagē</i> ; - <i>cin wip, den touf und den schilt, lange ich hān darnach gezilt.</i> (Ben. II ² , 129 ^b , Lex. II, 738). M. 391 (= N. 313): <i>dō</i> (de beide zoons) <i>wārdē schōne genūc.</i>			
	548	<i>Om</i> = dore; wegens; uit hoofde van; b. v. Serv. I 1993 <i>Wacromme ende doer welke reden?</i> - <i>No om</i> (var. <i>dor</i>) <i>seyl no om</i> (var. <i>dor</i>) <i>wint en wout</i> (nl. 't schip) <i>gaen niet een twint</i> , H. 2083.			
566	549	Wat <i>bi enen scepe</i> zou beduiden weet ik niet. <i>bi enen spele</i> beduidt volgens Brill: in een steekspel. M. 393: <i>den anderen mir daz weter nam</i>	583	566	<i>daet</i> = wat men doet, imds daden <i>onse mesdaet</i> = onze zonden. (M. W. II. 35), eig.: hetgeen wij hebben misdaen; ook C. 1221 en var. dus col- lectivum, vgl. Am. C. 35.

C.	H.				
584	567	<i>ic haen</i> (: <i>brandaen</i> .)	H. 1365.	M. 995	} <i>ich han</i>
		" "	H. 1417.	M. 1029	} (: <i>brandan</i>)
		" " (: <i>staen</i>)	H. 697.		
		<i>hi haet</i> (: <i>mesdaet</i>)	H. 567.	C. 584.	M. 404 } (<i>misseddt</i> .)
		" " (: <i>bestaet</i>)	H. 1796.		(= N. 326) } (<i>h d t</i> .)
		<i>hi havet</i> (: <i>versighet</i> .)	H. 2076.		M. 1294 } (<i>stdt</i> .) <i>h d t</i>
		<i>wij haen</i> (: <i>staen</i>)		(= N. 945) }	M. 1449 <i>h d t</i> buiten rijm.
				C. 728.	
Deze (en andere) vormen uitsluitend of bijna uitsluitend in oostelijk mnl. of uit het Mhd. vertaalde teksten gevonden. Zij zijn als indringers uit het Oosten te beschouwen. (v. H. § 195. Opm. 4, 2 ^{de} en 3 ^{de} al.)					
585	568	<i>wachten</i> c. gen. = <i>afwachten</i> . <i>Nu wacht uwes rechts, ghi wert ghe-</i> <i>daget</i> („wacht nu maar af, hetgeen u toe- komt”), Kerken cl. 257.			
593-4	576-7	Deze verzen zijn in C. de nauwkeurige vertaling van M. 411: <i>Wie genistū sunder wdt, wen dich der vrost angāt?</i> (= N. 333). H., dat ook verder van M. N. afstaat dan C., heeft een onzuiver rijm: <i>naect: aen-gaet</i> . Hetzelfde rijm heeft H. 594-5 wederom. C. leest daar: <i>als ic hier sitte sonder waen, ende mi die coude te seere bestaen</i> . Hier- van is de zin uitstekend: het mv. van abstracta is niet ongewoon in mnl.; en P. heeft 169.5: ... <i>wan die weter komet</i> . Echter, J. B. oppert de gissing dat men lezen moet: <i>sonder waet: bestaet</i> . Hij grondt dit verkeerdelijk op de aanhaling van M. 411 e. N. 333, waaraan C. 593-4 en var. beantwoorden. Wat voor zijn gissing pleit, is alleen de lezing van H.; M. geeft geen licht; daar leest men vs. 414: <i>ex ist mir unniere, swelh arbeit der lip hāt</i> (= C. 609) <i>Swen mich daz weter angāt...</i> = C. 611. N. bekort nog veel meer. Verwijs (T. e. L. 241) wil in C. 611-2 de lezing van den variant overnemen. Dat steunt op niets. Alvorens te veranderen, zou ik willen vernemen waarom een copist <i>sonder waet</i> zou hebben veranderd.	596-9	579-82	leven, het uithouden, verduren) komt zelfs voor als rijm op <i>genesen</i> : Lanc. III 17568 (M. W. i. v.); het is = <i>genesen</i> . (M. W. i. v. en Am.). „Ik heb wel eens gelezen van menschen (dat waren kluizenaars en zij dienden God) die zich gespeend hadden van alle gerefelijkheden.” — C. 597: over <i>dat</i> als praedicaat slaande op een meervoud zie Am. C. 1218-20. — C. 598 en var.: over uitlating van het pron. pers. zie C. 555 Am. — In H. 582 doet <i>ende</i> als pron. relat. dienst. (M. W. i. v. 8). <i>cruut</i> = gewas, plant, (nog in <i>kruidkunde</i> = plantkunde, <i>kruidtuin</i> = plantentuin, hortus botanicus (van Dale). Nog bij ons in 't mv. gebruikelijk met de bet.: geneeskrachtige kruiden). = specerij: C. 766 (<i>specien</i> in 759). „Waar elk zich bepaalde te zijn, zich neerzette.” (T. e. L. 250). 't Is een vreemde uitdrukking; zeker een haspelige omwerking van den oorspr. tekst om <i>wole</i> uit te werpen, dat ik in mnl. niet heb kunnen vinden; mhd. <i>wol, wole</i> Lex. III, 964. <i>cruut</i> = kreupelhout, struikgewas; Rein. I 2592: <i>die ule entie scruuut, die daer nestelen in dat cruut</i> ; Beatrijs 189: <i>Hi ghinc sitten neder int cruut, tole sijn lief soude comen uut</i> . <i>heme</i> is dat. commodi; Stoett, Synt. § 33. <i>gheneeren</i> in de beteekenis: <i>redden</i> , <i>behouden</i> , schrijft J. B., p. 10, aan den invloed van het Mhd. voorbeeld toe. Verd., i. v., geeft echter niet alleen plaatsen uit Serv., X pl., Dui. orde, maar ook uit Sp. en Velth.
595	578	M. 411, N. 33, P. 169.2 hebben alle <i>genesen</i> , evenals H. Dat de cōspr. vertaling dat woord gehad hebbe is dus wel waarschijnlijk. Intusschen is <i>gewesen</i> , in C. uitstekend op zijn plaats. Het is het synoniem van <i>genesen</i> , waarmede het wel eens is verward en ook hier afwisselt. <i>gewesen</i> c. gen., c. acc., of met <i>van</i> (= <i>onder iets</i> (moeilijks) <i>blijven</i>	600	583	
			602	586	
			603	587	
			606	589	

C.	H.	
		<i>beverden</i> , niet <i>beherden</i> (Blomm.), is de lezing van H. 589.
589-93		„Kan ik mijn ziel redden, dan is 't mij aangenaam, al wat mijn vleeschelijk ik heeft te doorstaan bij zijn leven hier beneên.”
610		<i>dat uit dattet d. i. dat 't.</i>
611- 2		Zie Am. C. 593-4.
613- 4	596- 7	M. 417 <i>Sô slûf ich hin under die schol — ddr ist ein vil lutzol hol — biz daz weter wirt stille.</i> N. 335 <i>sô krêpe ek under alhir, dâr is ên hol gdr schir.</i> P. 169.4. <i>doch so ist ein hol in dem stain, do fleuch ich ein wan die wetter koment, uuz es verget.</i> H. 597: <i>ghespleten steen</i> beantwoordt zeer goed aan <i>schol</i> in M. (J. B. 62); het kan wel een omzetting wezen van mhd. <i>stein-spalte</i> , - <i>spelte</i> , - <i>splitte</i> . - <i>Tempel</i> is van den traditioneelen copiist, (ald.); ik vestig toch de aandacht op dit woord. Kil. geeft op <i>tempel</i> , <i>timpel</i> = <i>decipulum</i> (d. i. strik, val), <i>transenna</i> ; dit laatste woord eig. = <i>Netz</i> oder <i>Gitter</i> als <i>Vermachung</i> , so dicht dass man von aussen nicht hindurch sehen kan, (Klotz, Lat. Wtb.), dan: = <i>net</i> om vogels te vangen: <i>val</i> ; in deze bet. zal Kil. het wel alleen bedoeld hebben, en in dat geval kan dit <i>tempel</i> hier niet bedoeld zijn. <i>Tempel</i> = <i>trommelvlies</i> (Verw. Bll. gl. i. v.) komt van het lat. gr. <i>tympanum</i> .
	600	Met <i>minen</i> weet ik geen weg.
	603	Over <i>ic</i> , <i>hi moet</i> , conj., naast <i>moete</i> vgl. v. H. § 227. Ook H. 1238, 1976, 2191; C. 1017, 2050, 2281.
625		<i>van dannen</i> ; in 't Mnl. W. wordt alleen deze plaats opgegeven (i. v. <i>danen</i>) maar (<i>van</i>) <i>danne</i> komt meer voor: N. Bl., Amand, Nijh., Serv., Aiol; dus al heeft M. <i>Dannen vür der man güt</i> , toch hoeft het geen ger-manisme te zijn.
632	615	Over <i>weder</i> zie Am. C. 521-2.
633	616	<i>Ane ene vruchtelijker stat</i> zou alleen verklaarbaar zijn indien het adj. in comp. staat. Toch is dat niet waarschijnlijk. Een schrijffout?
634- 7	617-21	C.: „Wij lezen dit: dat hij een helleput zag, in een donkeren, somberen berg, waar men hevig in kermde.”

C.	H.	
		H.: „Wij vinden dit vermeld, dat hij een helleput zag; hij hoorde daar, in een somberen berg, vele zielen, die daar zeer ongelukkig waren terechtgekomen, hevig kermen.”
635	618	C. <i>eere hellen pit</i> kan niet juist zijn (J. B. 62 en Brill.); er is maar één hel — da's waar ook! <i>eere</i> in pl. van <i>eenen</i> is niets vreemd: het artikel is — behorende bij het tweede — door het eerste subst. aangetrokken: vormenmagnetisme. Van een dergelijk verschijnsel spreekt v. H. § 305: <i>van sinen vaders lande</i> voor <i>van zijn(s) vaders lande</i> ; bij <i>van</i> behoort <i>lande</i> , doch <i>zijn(s) vaders</i> geraakt onder den invloed der praepositie; <i>metten windes vlaken</i> , C. 875 voor <i>met aes</i> (of: <i>die</i>) <i>windes vlaken</i> ; waarsch. ook H. 1559, zie Am. aldaar.
640	621	<i>branden</i> is praet. pl. van <i>bernen</i> . (Am. C. 925-7). <i>wielen</i> is praet. van <i>wallen</i> , st. over <i>mesvallen</i> zie Am. C. 119-20.
	623	J. B. 87 wil lezen <i>meneghe ziele in seer</i> , omdat het in C. staat. Met evenveel recht konden wij de lezing van H. in C. overbrengen. Want indien ook al H. niet verklaard is, dan is 't nog niet onjuist. En het recht van bestaan wordt voor een verschijnsel toch niet vergroot, omdat men het heeft kunnen verklaren. Ik denk dat <i>meneghe ziele</i> , als eenheid gedacht, in genve staat bij <i>seer</i> , z. n., z. a. om <i>onse salichheys wil</i> , v. H. § 305. b.; vgl. Am. C. 422. Van dit verschijnsel geeft v. H. (ald. en § 350. opm., 2de al.) echter alleen voorbeelden met het bep. artikel, met possessiva of met <i>een</i> .
	627	<i>sac</i> , C. <i>sach</i> ; ook 1263 staat <i>sac</i> , C. <i>verschach</i> . <i>Sach</i> staat in 't rijm met <i>sprac</i> in C. 9-10, vgl. J. B. p. 18. Kan dit ook een vingerwijzing zijn ter verklaring van dezen vorm?
649	630	Vgl. in het Mhd.: <i>S. Michael als ein probst in dem paradise</i> , Lex. I 357. Als men <i>der</i> i. pl. van <i>ter</i> leest, is de moeilijkheid verwijderd. Minder gemakkelijk's, de moeilijkheid te verklaren. Wat in de moedervertaling gestaan heeft, valt niet te zeggen. Alleen zin heeft, te verklaren wat er staat. Ik neem <i>plegen</i> in de bet.: gewoon zijn, die

C.	H.	b. v. ook gevonden wordt: Al. VIII 859. <i>Men segget dat si</i> (de Scythen) <i>plien to wone in die hagedochten</i>. Ook 435: <i>Die hande waren hem ghebonden alse men dien moordenaren plach</i> (sc. te doene). Op onze plaats zou ik willen aanvullen <i>te sine</i>. Zie over de soms zeer krasse voorbeelden van ellips eens verbuys Am. C. 25. De lezing C, hoewel zeer duidelijk, hoeft geenszins de oudste te zijn. Best mogelijk is <i>zij</i> een verduidelijkende verandering van H's lezing. Op dezelfde wijze als hier is <i>te</i> gebruikt H. 1905: <i>te hemelrike</i>, var.: in <i>h</i>.
	631	Over de weglating van het pronomen zie H. H. 482. Am.
653		Bij <i>pijnheere</i>. d. i. <i>pijneere</i> = tortor (Gest. Rom. 27, Teuth., Kil.) zal aan <i>heere</i> (= dominus) gedacht zijn, evenals Kern (Klankleer der Limb. Ser., § 69) dat voor <i>erlosheere</i> aanneemt.
654		<i>vooght</i>, syn. van <i>here</i>, <i>hertoghe</i>: v. <i>ende hertoghe over Kerstenheyl</i>, Sp. II^a. 9.15; (De bijen) <i>hebben raet: voghet ende hertoghen</i>, Bll., II. 43.37 (Nat. Bl.); <i>Want hijs</i> (d. i. de man) <i>haer</i> (d. i. van de vrouw) <i>vooght ende heere</i>, Bll. 168.62 (Teest.); <i>die man es heere ende vooght van ertrike</i> Bll., 169: 92; <i>Die man die allene vooght der werelt es</i>, Bll. 169: 108; <i>der Jooden hertoghe ende here</i>, Rijmb. 29230.
658	639	C. <i>enen iet berekenen</i> = imd. rekening van iets, verantwoording aangaande iets afleggen, imd. iets verantwoorden. (Mnl. W. i. v. geeft 2 pl. uit Etst. v. Dr. 93 en 94). Deze bet. ontwikkelt zich tot: rekening afleggen, als men 't niet kan, het moeten aanzuiveren: er voor boeten; vgl. <i>iemand iets betaald zellen; jemanden zu rechenschaft zichen, met iemand afrekenen</i> die de betekenis krijgen van een actief straffen, evenals enen <i>iet berekenen</i> hier die van een passief straffen heeft gekregen.
660- 5		„Hier onder zijn de valsche beschuldigers en alle bedriegers; wij moeten die hier in dezen diepen afgrond bijeenverzamen, welke menschen allen door, ter oorzaak van, tengevolge van hun mond (d. i. hetgeen zij met hun mond misdeden) voortdurend terug ontvangen, hetgeen....”
C.	H.	643 <i>peinsen</i> is praes.; in 644 echter staat 't praet. <i>ghedochten</i>. Dikwijls wordt in één zin of in één regel een praesens verbonden met een praeteritum, waartoe herhaalde malen bij dichters het rijm noodzaakte. (Stoett. Synt. § 478). b. v.: H. 833—4: <i>Die duvele quamen daer alle ende eischen met rechte groet den breideldief</i> (var. <i>heescheden</i>); C. 777: <i>Den moonken quam in haren zin, dat si alle gaen daerin</i> (var. <i>ghinghen</i>); C. 1643: <i>Daer si dien berch opgaen</i> (var. <i>souden gaen</i>) <i>saghen si staen eene borch</i>; C. 1661 vgg.: <i>Daer waren ghegoten menigherhande dieren; diese eerst ghinc besien, hi mochte van vreesen vlien, want si hem hute dien muer ghebaren alsof si alle levende waren</i>. (var.: <i>wantsianden muer stonden</i>). Voorts H. 1738.
	667	<i>van</i> ter omschrijving van den gen. part. (vgl. C. 502 Am.) hangt af van <i>dat</i> in 666. <i>dinghe</i> en <i>dinc</i> vr., naast <i>dinc</i> onz., verklaart v. H. § 253. Opm. 2. „Met een b. n. verbonden moet <i>dinc</i> (mv.— doch blijkens de voorbeelden ook ev.) weergegeven worden of door <i>iets</i> met den 2^{den} nv. van een zelfst. b. n. (b.v. <i>iets nieuws</i>), of door een z. n. (op <i>-heid</i> b.v.), of door het enkele b. n.” (Mnl. W. II 202 beneden); en verder: „<i>ware dinc</i> = waarheid; <i>in ware dinc</i> = in waarheid;” vgl. C. 1413 en var.: <i>Dit dwaeltkin weert mi groote dinc van desen heeten viere</i> („weert mij veel van deze hitte af.”)
	650- 7	„Hier zijn ook nog zielen, die in zonden verstrikt geraakt zijn, als daar zijn hoogmoed etc.... en met booze daden hun medemensch hebben lastig gevallen, (en) die daarmede (nl. met al die zonden) niet wilden ophouden of vergeving er voor erlangen.”
	656	Over ontstentenis van <i>ende</i> zie Am. C. 434; over <i>woude</i>, sing., met subj. <i>si</i>, plur., en naast <i>bevielen</i> zie C. 471 Am. In C. 683 hoede men zich, <i>si</i> te „verbeteren” door <i>sijs</i> te schrijven, vgl. Am. H. 482.
	681	<i>verordelen</i> = ongunstig beoordeelen, z. a. mhd. <i>urteilen</i> (Ben. III 24a) en nnl.: „oordeel niet, opdat gij niet zult geoordeeld worden.”
	682	<i>verzelen</i> van <i>zeel</i> = touw b.v. S. Bern. S., 2.151, a: <i>Versleyet werden mitten scha-</i>

C.	H.	
		<i>ren der patriarchen ende der propheten; 1, 122, b: mit desen vleyske verseyllt hem onse vyant die boose gheest; 89 b: wat salstu den here wedergeven voor dat grote goet, dat hi di ghegeven heeft, datstu mit hem mogheste verseylet wesen aen een der tafelen; 2.72 b. Ic zwighe, dat hij alsoo an (?) die neghen choren der engelen is verseylet, dat hi ooc al tot seraphin is verheven; Ovla. Ged. III. 106, vs. 114 en var.: Hierom en derf hem niet berouwen die hem verseilen aen den trouwen; Denkm., III, 9, 208. —</i>
686	659	Zie Am. C. 380 over <i>zwielen</i> en <i>swellen</i> .
	664	<i>vro</i> regeert den gen., Stoett. Synt. § 24; over het pron. poss., als eenheid beschouwd met zijn z. nw. in gen ^o zie Am. C. 422.
698	669	C. <i>Soene</i> = verzoening met God, eig.: de (herstelde) vrede, vgl. Lex. II. 1322; Overze: 213: <i>Jhesus... doe hi den camp wacht alse die coene, daer hi verding maecte ende soene ons jeghen Hem, diet al vermach.</i> In H. spreekt hier de duivel eensklaps tot S. Brandaen: „daarom durf ik zoo den baas over hen te spelen.” Vgl. Hexe, 77: <i>Over mi moochdi wesen coene</i> : „gij kunt over mij beschikken” (M. W. III 1663, boven.)
704	675	„Het was daar overal in 't rond nacht (eig.: geen dag.)” — vgl. M. W. i. v. <i>claer</i> , I b. M. 458. <i>Die insele was vinster sô die naht getân.</i> = N. 373. P. 169.15... <i>ain insel; do was es also vinster in, das sie weder himel noch erden geschen mochten.</i>
705-11	676-82	M. N. en P. kunnen hier veel dienst doen. M. en N. zijn onderling zoo goed als gelijkkluidend. De verschillen teeken ik naast M. aan: M. 459. <i>Der insulen grunt der was guldin.</i> = N. 374. <i>Daz dâ griez solde sin.</i> N. <i>gris...</i> <i>Daz wâren edele steine:</i> N.... <i>steine,</i> <i>Clâr unde reine</i> N. <i>gar lutter unde reine;</i> <i>Wâren die und niht tunkel.</i> N. <i>Se wêren l. u. n. dunker,</i> <i>Vil manchen karvunkel</i> N. <i>Unde m. etc.</i> <i>Hatte do got vorborgen.</i> <i>Dâ lügen sie mit sorgen....</i>

C.	H.	
		<i>griez.</i> m. n. = sand, sandkorn, kiessand. (Ben. I 577. ² ; Lexer I. 1080). bes. = sand am ufer und am grunde des wassers. (Lex.); kies-sand, bes. am ufer; grund des wassers (Ben.); = sandiges ufer, meeresstrand. Van deze beteekenissen moeten wij hier, blijkens den samenhang, kiezen: het kiezel en het zand aen en in de zee. De bodem van het eiland was van goud, en hij was bedekt.... niet met zand of kiezel maar met edelgesteenten. Karbonkels waren het, die God daar in groot aantal had verborgen. <i>verbergen</i> in mhd. = bei seite legen, auf heben; (d. i. opbergen, bewaren). ook = nnl. <i>verbergen</i> , d. i. verstoppen. (Ben. I 166 ¹). Met het oog op de duisternis en de eenzaamheid van het eiland kies ik de tweede betekenis, temeer daar P. vermeldt dat de karbonkels bedekt waren met modder: 169.16. <i>Und was der grunt</i> (van het eiland) (var.: <i>der griesz eitel gulden und edelgestains; carfunkel, safr</i> (etc.) <i>und ander edelgestain, und warent die alle dunckel von dem schleim.</i> (varr. <i>schein, schaum</i>) <i>den das mör dareingeschlagen hette.</i> De vermelding van hetgeen 't „verbergen” motiveerde, kan in M. N. (en H. C.) wel weggeraakt zijn, iets dat meer geschied is in ons vijftal teksten. P. heeft er dan iets van bewaard en komt daarop terug 171.7: <i>Und da sie das gold, carfunkel und andere edelgestains ausz der büesten des meres prachten, das leuchtet also schoen und hül dass sie in der finsternis wol gesehen.</i> H. heeft ongetwijfeld in deze passage de meest juiste overlevering. De schikking der gedachten, de rijmenreeks komen er veel nader bij die van M. en N. dan in C., waarover beneden meer. In H. dan staat dit: „het was zeer duister op 't eiland en toch was de bodem van goud, en hij was bedekt.... niet met zand of kiezel maar met vele edelgesteenten. Eveneens (zie M. W. i. v. <i>allene</i> als bijw. : 1. a.) was het zeer duister rondom het schip.” — „Alleen om 't schip was 't donker” kan de bedoeling niet zijn: over zee en eiland was het nacht; vandaar C. 865: <i>die doncker zee ende lant; var. dat donckere</i>

C.	H.	<p><i>lant</i>; in tegenstelling daarmee wordt van „deertsche paradijs” gezegd C. 811: <i>doe saghen si... dat lant in allen zijden claer</i>.</p> <p>„God had er vele karbonkels verborgen.”</p> <p>Van (<i>ver</i>)<i>bergen</i> geldt voor het mnl. het zelfde als voor het mhd. (vgl. Verd. i. v. <i>bergen</i>, Kil i. v. <i>berghen</i>, Teuth. i. v. <i>bar-gen</i> en (<i>ver</i>)<i>berghen</i>.)</p> <p>Men zou verwachten dat na de „e dele stene” in 678 met de karbonkels (681-2) zou worden voortgegaan. Dan hoeft de duisternis om 't schip pas ter sprake te komen, waarbij de angst aansluit, die de schepelingen gedurende verscheidene volgende dagen ten gevolge daarvan uitstonden. Van verplaatsing der verzen komt echter daarom reeds niets in, omdat de opvolging der rijmen geheel overeenkomstig M. en N. is.</p> <p>„Wij moeten dan ook bij den niet alleen niet artistieken maar ook niet nadenkenden rijmevaer geen zin voor samenhang veronderstellen, die hem vreemd was.</p> <p>In H. 675 is <i>gras</i> nauwelijks te verklaren. Denkbaar is, dat het in de beteekenis: zee, rivierkleiland, aangeslibd land (van Dale i. v. <i>gors</i>; M. W. II 2107) genomen is. <i>Gors</i>, <i>gars</i> zijn daarvoor de gewone vormen, maar daar <i>gars</i>, <i>gers</i> ook voor <i>gras</i> werden gebruikt zou dat geen bezwaar zijn. Meer waarschijnlijk echter dunkt mij, dat <i>gras</i> door den afschrijver verkeerdelijk opgelost is uit <i>g_s</i> in zijn voorbeeld, welke verkorting wel is waar <i>gras</i> kan beduiden maar ook <i>gruus</i> (vgl. Wattenbach: Anleitung zur lat. Paläografie p. 68,9).</p> <p><i>gruus</i>, mnd. <i>gris</i> (N. 375) = <i>gruis</i>, grof zand, kiezelzand, steen-</p>	C.	H.	<p><i>gruis</i> is de volkomen juiste vertaling van M. 460: <i>gries</i>, een in de verte slechts verwant woord. (Verd. II 2201, Franck i. v. <i>gruis</i>).</p> <p>C. wijkt veel meer van M. en N. af; het heeft, hetgeen er niet duidelijk in was, aangevuld of veranderd. Ofschoon 't door vergelijking met de 3 duitse teksten, onbetwistbaar zeker is dat in H. 676 met <i>gront</i> de bodem van 't eiland is bedoeld, heeft C. er aan toegevoegd: <i>der zee</i>, en dat verklaart misschien ook de verandering van <i>gruus</i> in <i>slijc</i>: de modder op den bodem der zee.</p> <p>H. 679—80, waarover wij boven spraken, is in C. aldus veranderd: 't is niet donker, óók om 't schip: „de edelgesteenten zwemmen om 't schip. God had er — hoe donker 't er ook mocht wezen — vele flonkersteenen verborgen.”</p> <p>709-10 680- 1 <i>carbonkel</i>: <i>doncker</i>, ook C 739—40 en var.; M. 463—4, 479—80: <i>tunkel</i>: <i>karvunkel</i>. N. 378—9, <i>dunker</i>, 394—5: <i>dunkel</i>: <i>karbunkel</i>.</p> <p>Verd., i. v. <i>donckel</i> wil dit woord hier gelezen hebben; alvorens die verandering over te nemen moet uitgemaakt zijn in welk dialect de oorspr. Brandaen-vertaling was geschreven, want „de vorm met <i>l</i> is in 't Westmnl. hoogst zeldzaam” (Kern. Klankleer der Limb. Serm., § 76).</p> <p>684- 5 „Gedurende drie dagen, dat zij niets zagen, lagen zij daar.”</p> <p>Voor gebruik van <i>dat</i> in 685 vgl. M. W. II 86 d. Het is nog steeds op zulke wijze in gebruik.</p> <p>716 „daarvan zagen zij niets, integendeel (zagen) zij een en al duisternis zonder daglicht.” (Verd. i. v. <i>dach</i> 2).</p>
716	687	<p><i>nicht</i>(: <i>licht</i>.) H. 687. C. 716.</p> <p>” ” H. 447.)</p> <p>” ” H. 1351.) C. omgeveert</p> <p>” ” H. 1885.)</p> <p>Op de eerste en tweede plaats is <i>nicht</i>: <i>licht</i> zeker wel een uit het mhd. origineel in de mnl. vertaling overgenomen rijm. Het ligt voor de hand, het ook van de beide andere plaatsen te denken. C. toont groote afkeer van dit germanisme.</p>	C.	H.	<p>M. 470 (<i>licht</i>:) <i>niht</i>. N. 384.</p> <p>M. 328 N. 256.</p> <p>M. bekort en laat deze vss. uit; ook N.</p> <p>M. 1359 werkt om; ook N. 966.</p>
		<p><i>nicht</i>, M. Loep. IV 2070, X Pl. 1968, telkens in 't rijm.</p> <p><i>nichtmee</i> uit <i>nicht de mee</i> = niette min, <i>nihilo magis</i>, Couchy. II. 1567; vgl. Segh. gl.</p>	C.	H.	<p>723- 4 „en deden (eig.: gedroegen zich) met veel beleid (zoo), dat zij”</p> <p>Over met <i>sinne</i>, zie Am. C. 452.</p> <p><i>varen</i> = zich gedragen, doen, te werk gaan, vgl. Al. IV 333: <i>Hine vaert</i></p>

C.	H.	C.	H.
		734	703
	niet als een recht viant...: hi vaert oft een verrader ware; ja, als een recht mordenare, doet hi mieden mine ghesellen. Al. VII 264: <i>Selve voer hi min no mere dan of hi een recht tigher ware ende hi sochte harentare, die hem sine jonghen nam. Dus so voer hi harde gram.</i> Vgl. Oudemans i. v., en Sp. II ⁴ , 21, 52; 50, 55. De inhoud dezer 2 vss. is niet zoo gek, als Verw. (T. e. L. 241) zegt. Met zijn tachtigen in een sloep te gaan zitten is niet makkelijk. Dat eischt beleid. Het 2 ^e vs. beteekent: „... dat zij er in (nl. in den boot) kwamen, er in gingen”.		Het telwoord <i>een</i> wordt verbonden met een z. n. voorafgegaan door een overtreffenden trap en een aanwijzend v.n. — al dus H; doch ook als thans met een genitief, z.a. C. hier, en 1601 en var. (M. W. II 526. c), vgl. d) en e); Stoett, Synt. § 22 vgl. 23), vgl. Am. C. 422. <i>Sale.</i> — M. 474, '7, '82, '90, '5, '9, '13: <i>der sal.</i> (Ook N. 389 vgg.) M. 517: <i>dó sach S. Br. ein ander burc., die was schöner dan der erste sal.</i> = N. 432-3; P. 169. 23 etc.: <i>sal.</i>
725	694		705
	Hoe hier <i>een eiland</i> kan staan, begrijp ik niet. In C. 701, H 672 zijn zij bij een eiland gekomen, het eiland der nacht. Ze zijn in een sloep gegaan, om te landen op het eiland — zoo zou men denken. Dat het eiland van C. 701 is bedoeld blijkt ten overvloede uit het vervolg: na een prachtige „zale” en (C. 803 vgg.) „deertsche paradijs” gezien te hebben, gingen zij weer scheep; aan den oever van het eiland der nacht zamelde zij eerst nog goud. (C. 863 vgg.). Ook M. N. en P. hebben deze voorstelling. Daar sluit intusschen C 732 (= M. 471) aan C. 717 aan (= M. 470). De moeilijkheid kan zich daar dus niet eens voordoen		<i>geraken</i> = slagen, vooruitkomen; = het geluk hebben ergens te komen, of: ergens vandaan te komen. <i>weigeraect sijn</i> = goed aangeland zijn, goed bezorgd, goed eraan toe zijn. (M. W. II 1488-9). Zoo heet het H. 735 (en var.): <i>dwoenen dochtem daer soo goet.</i>
726	695		709
729			
	<i>daer</i> : „terwijl”. <i>opgaen</i> = aan wal gaan, Edew. 1994. <i>die opganc</i> = het landen, Lsp. II. 48, 347. <i>den opganc doen</i> = landen, aan wal gaan, M Loep I. 2141; Oorl. v. Alb. p 188. Lsp. II. 48. 347. In H. 702 is <i>opgaen</i> = van de zee landinwaarts gaan; zoo ook M Loep. I. 1076, II. 377.	742	In den nom. s. m. en den n.-a. s. n. was <i>een, gheen</i> somwijlen van een suffix- <i>e</i> voorzien. (v. H. § 367, b.). Vgl. bij subst gebruik: <i>Hi sloech als ene die teynde sine macht is; neghene</i> , ntr., H. 1694; bij adj. gebruik: <i>ene coene deghe</i> n. „Geen (nl. van die zuilen) was...”
733	702	742- 9711- 9	
	<i>te dale</i> = weg, heen, verder? Fra. <i>là-bas</i> = daarginds = hd. unten, doch ook met de onbepaalde beteekenis: een eind hiervandaan. Zoo zou <i>te dale</i> ook kunnen zijn = een eind weg, verder. Die bet. zou C. 521 uitstekend passen, en hier niet minder. M. 472: <i>Sente Br. vür bie einem wazzer zû tale kegen dem aller schönsten sale.... Darzû trûc sie des wazzers bach.</i> N. 388. <i>bi ênem waterdal.</i> In P. gaan zij aan wal, als in C. en H.: <i>do komen sie</i> (169. 22) <i>an einen pach mit roer, dabey giengen sie hin</i> (var.). Over <i>opgaen</i> in H. zie Am. C. 729.		M. 482. <i>Vor dem sale stünt ein brunne ñz dem vlöz milch und win; waz mohte wunderlicher sin! Ouch olei und honic seim darûz vlöz daz an vier enden sich ergöz</i> (= N. 397-401). P. 169.27: <i>Und vor dem sal do entsprang ein prunn der hette vier flûsz: in dem ain flusz wein, in dem andern milch, in dem dritten öl und in dem vierden hönig, und sie hetten grosz freud von dem gesicht.</i> M. N. en P. beginnen met <i>milch und win</i> , H. en C. in de plaats daarvan met <i>balseme ende cyroop</i> . Dan volgt in M. <i>olei</i> , in N. <i>ole</i> , in P. <i>öl</i> , in H. en C.: <i>olyve</i> ; — vloeiende olijven: dat is vreemd. Verwijs wil

C. H.

lezen *olie* (Bll. II bl. 214); voorts *honichseem* in pl. van *honich ende seem*, overeenkomstig *honicseim* in M. en N. en *könig* in P.; er kunnen dan ook in 4 „aderen” slechts 4 vloeistoffen stroomen. Toch is die verandering onnoodig: *h. e. z.* kan zeer wel hendiadys of tautologie voor *honichseem* zijn; (vgl. C. 44 Am.), gelijk ook Despars. 1.296: *Daer men hem.... al zijn lichame met heunich ende zeem bestreek.*

Ik moet er nog op wijzen dat de bedoeling van de nederl. teksten wellicht is: *olijf honing en zeem*; Nl. W. i. v. *olijf* geeft *olijfhonig* op met deze aanhaling uit Dodon., 1483. a: *Olijfhonich vloeydt wtten ghemeynen olijfboom te weten wt de schorsse ende wt de ongesauten olijve.*

Over een = gelijkelyk, tegelyk, met elkaar, gezamenlyk; b.v.: Reinaert deed Cuwaert *sitten gaen* (Rein. 146) *vaste tuschen sine been. Doe begonsten si overeen spellen ende lesen bede.*

R. II heeft daar: *al in een* (154), dat ook voorkomt R. I. 1249: *doe moeste Tibeert daer ontsaen wel meneghen slach al in een* (van den „pape”, vrouwe Julocke en Martinet, hun zoon). — *al in een* dus = tegelyk. *in, over een* kan zoowel: bij elkaar als door elkaar heen (M. W. II 530) betekenen. In de eerste bet. staat *overeen* in C, de 2de bet. heeft *in een* in H.

adere kan hier niet zijn: ader waaruit water opwelt, opwellende waterstraal (M. W. i. v.), 't is stellig = bedding, geleiding van water, alg. van een vloeistof.

Ben. I. 9°. *Ader* = den adern ähnliches; b.v. *ein brunne da mitten entspranc; über allen den walt sine adern klungen.* — *Du* (Maria) *bist ein vliezend ader aller höhen mildekheit.*

Het ligt voor de hand, te vermoeden dat *tyroop*, C. 745, een van de vele gevallen is dat *c* voor *t* werd aangezien. Ik houd mij intusschen aan het *hs.*, omdat die vergissing hier niet zeker is. „Die lat-frnz. Laute *s, c, ch* und *hd. z* gehen vielfach durcheinander” (Franck § 126). *Siroop*, dat door het romaansch (lat. *sirāpus*, fra. *sirop*, spa. *xarope*) aan arab. *šarāb* ontleend is, (Franck i. v., vgl. Dozy, Oosterlingen) heeft misschien *tyroop* naast zich gehad, z. a. naast *cins: tins*, van welken bijvorm de verklaring nog evenmin vaststaat (Franck, ald.) als van *tridders* voor *tsridders* (Franck § 22. 1).

C. H.

712- 3 *in: sijn*, mhd. *in: sin.* — J. B. p. 19.
751- 4 720- 3 *wone* = woning is hier haast onverklaarbaar; ja — het geeft zin; maar 't is toch onzin.

M. 487 luidt: *Von dem selben brunnen haben die wurze saf gewonnen, die got liez geworden ie.*

N. 402 bekort sterk.

P. 170. 2: *Von dem prunnen haben alle würczen und kreuter ir kraft gewonnen.*

Uit M. P. C. en H. vloeit met veel waarschijnlijkheid voort, dat in het mhd. origineel het rijmpaar gevormd werd door *brunnen* en een daarop rijmend, met *w* beginnend woord.

Daar het eerste woord in mnl. *borne* en niet *bronne* luidde, was het rijm bedorven. De lezing van H: *borne: worme*, die heelemaal geen zin geeft, is een poging om het te redden. In C. is *borne* uit het rijm gebracht, *scone* in de plaats gesteld, en van het andere rijmwoord *wone* gemaakt, dat althans het rijm redt en eenigszins begrijpelijk is.

J. B. (p. 22) meent dat *wonne* het oorspr. woord was (= *augenweide*); *wonne* = *weiland* (mhd.) kan 't ook geweest zijn.

Verw. (Bll. II. 2de uitg. 2. 25). laat H. 270-1 uit.

723

Het 2de *al* = als, gelijk, zooals. (M. W. I 327).

760

Blommaert en dus ook Brill had de lezing: *Dat dat ic hu segghe wele.*

Verwijs, T. en L. 242, schreef naar aanleiding hiervan: „Dr. Brill herhaalt den onzin, dien hij zeer duidelijk schijnt te vinden, daar het vs. niet verklaard wordt. Dacht de Hoogleraar misschien aan een stotterenden afschrijver, die zelfs in schrift stamemde, door *dat dat* te schrijven?

„De variant vs. 727 geeft de voor de hand liggende verbetering aan; daar lezen wij:

Dat der ic u segghen wele.

„Er kan haast geen twijfel aan bestaan, dat ook in het Comb. *hs.* geschreven staat:

Dat dar ic hu segghe wele.

„Mogen wij den goeden Blommaert in 1841 om zulk eene slordigheid niet lastig vallen, dertig jaren later is het voor den Utrechtschen Hoogleraar onvergeeflijk, dergelijken onzin te laten drukken. Een student, die een jaar aan mnl. heeft ge-

C. H.

daan zou zulk eene emendatie, ook zonder een ander Hs., zonder bedenken maken".

Het Comburgsche hs. geeft Verwijs' gissing alleen in de lezing *segghen* gelijk. Reden te meer om *dat dar* te lezen? — Ik meen van niet. De zin is zeer duidelijk:

„Er groeiden daar zoovele specerijen, dat ik u dit wel kan zeggen: ik zou aan geen jaar genoeg hebben, om alles op te sommen, enz."

De vorm *segghen* als 1 s. prs. ind. is reeds opgemerkt:

„De uitgang *-on*, dien we voor den 1^{en} pers. s. prs. ind. in het ondfr. waarnemen, wordt nog een enkele maal als *-en* in mnl. teksten gevonden, en dat wel niet alleen bij zwakke verba der beide klassen, maar ook, ofschoon uiterst zelden, bij sterke.

Bij zwakke verba in C.: *ic segghen* 760., in H.: *ic haen* (: *staen*, inf.) 697, (: *brandaen*) 1365, 1417;

voorts: *ic maken*, *wenschen*, *prisen* etc.

Bij sterke verba in H.: *ic laten* 482 (: *caritaten* acc.) en voorts: *ic gewinnen*, *werpen*, *bidden*, *sien*, *laen*." (v. H. § 206).

Ten overvloede nog uit Franck het volgende:

„§ 130. Neben den regelmässigen Endungen finden sich teilweise auch andere:

1) In der 1 sing. ind. u. opt. tritt zuweilen ein unorganisches *n* an. Organisch gehört ein *n* (früher *m*) einigen verben, deren 1 Person ursprünglich mit *mi* gebildet war: *doen*, *gaen*, *staen* und *sijn*. Im guten mnl. hat aber blos *bem*, *ben* den Konsonanten, *doen*, *gaen*, *staen* verlieren ihn. Dialektisch muss er sich aber wohl länger gehalten und von den genannten Verben aus weiter entwickelt haben. Später tauchen die Formen *ic doen*, *ic staen* auf, dan aber gleich auch *ic sien* und weiter solche wie *ic bidden*, *bliven*, *maken*, *wenschen*, *hebben*. Sie gehören aber alle jungen Hss. und Texten an."

In de feiten, indien niet in de voorstelling der feiten, stemmen beide geleerden te zeer overeen, dan dat het verschijnsel niet erkend zou moeten worden.

Ook van den 1^{en} en 3^{den} pers. s. ind. praet. der zw. en sterke verba vinden wij vormen met *-n*.

In enkele (grootendeels oostelijk mnl.) teksten was de 1ste en 3de p. s. van den indicatief des imperfectums der zw. conj. somwijlen voorzien van den uitgang *-den*.

C. H.

Voor de vormen des 3^{den} persoons is hier gewis uitheemsche oorsprong, d. i. ontleening aan het naburige middelduitsch aan te nemen. Die van den 1^{en} persoon mogen als navolging daarvan gelden. (v. H. § 217).

In H. *si souden* (: *ontgouden*) 1302 en voorts: *ic weerden*, *maecten*, etc., *hi vraechden*, *kusseden* etc.

Ook achter de 3^e ps. s. ind. praet. van sterke werkwoorden doet zich die *n* voor, b.v. in H. *hi vielen* 967, *hi vloghen* 1050, (: *vienen van hoghen*)

In de 1e en 3e p. s. ind. praet. van de sterke werkwoorden was nl. de normale vorm nu en dan met *-e* versterkt, en dat wel onder invloed van denzelfden uitg. (in 't suffix *-de*) bij dezelfde personen van het zwakke imperfectum; (v. H. § 191) b.v.: in H. *het rawwe* 1760 en voorts: *ic strede*, *ginghe* etc., *hi hiet*, *suede* etc.

De sterke praeterita op *-e* werden blijkbaar zoozeer als zwak gevoeld, dat ze zelfs in de toevoeging der onderhavige *-n* met hen medegingen.

Franck geeft ook in deze kwestie een andere voorstelling der feiten, maar in de feiten is volle overeenkomst.

§ 133 2 heet het: In der 3 S. des schw. praet. treten ebenso wie in derselben pers. des opt. prs. späteren Hss. Formen mit *-en* ein, z. B. *dat hi zeggen*, *roepen* etc. *hi seiden*, *hadden* etc.; *dat hi seiden* etc.

Die Endung stimmt mit der § 130.1 besprochenen der 1 Sing., (zie boven) und ist in der 3 P. gewiss auch als Uebertragung aus der 1 anzusehen...

Zuweilen wird dieselbe Endung auch weiter auf die 3 s. ind. praet. der st. verba übertragen: *men hieten* etc.; vgl. hierbij § 131: ...ausserdem ist in der 3 s. ind. des st. praet. eine seltene Nebenform auf *-e* anzumerken. Sie ist in den benachbarten deutschen Dialekten zu Hause und dringt zuweilen ins Holl. ein: *hi hiete*, *hinghe* etc.

Die Form stimmt mit der des Optativs und mag aus derselben übertragen worden sein unter Einfluss der auf *-(d)e* eindigenden entsprechenden des schw. Verbums

— De opmerking is gewenscht dat de beide geleerden in de verklaring dezer verschijnsels veel verschillen, soms lijnrecht tegen elkaar over staan. Dit moge eer aanleiding zijn, om in 'zake de verklaring der afwijkingen in de mnl. verbuiging

C.	H.		C.	H.	
		en vervoeging geheel-onthouder te worden. In dit deel der grammatica kàn... àlles; er heerscht in elk opzicht verloop; vormen-magnetisme en -slijtage hebben genivelleerd en vernield.			C.: „Op het dak van de „zale” schitterden kleurige pauwevederen”.
					H. staat veel dichter bij M.: „Prachtig, van pauweveëren was omhoog het gansche dak”.
	726-32	Over deze vss. zie Am. C. 25.	774- 5	739-40	Hierover zie Am. C. 115.
	732	Over den onverbogen vorm <i>wonderlijk</i> zie Am. H. 1234.	777- 8		Over 't prs. naast 't praet. zie H. 643. Am.
768	733	M. 492. <i>Den munchen allen wart vro der mît.</i> (N. 404: ... <i>gar gût...</i>) <i>twifel</i> = tweestrijd; vgl. mhd. <i>zwivel</i> , o. a. = „peinliche ungewisheit, unfähigkeit zu entscheiden was man tun oder lassen soll.” (Ben. III 959 ⁹). Vandaar neigt het woord over tot de bet. vertwijfeling, wanhoop, z. a. Velth. VI. 1. 11; en heeft die bet. in C. 1358; vgl. Ben. ald.: desperatio, gegentheil von beharrlichkeit; syn.: <i>wanc, unstaete, untriuwe, versagtheit</i> . <i>twifel</i> = toestand van wanhoop, C. 2043 en var.; de bet. is hier nog een stap verder gegaan.		745-52	„Een der monniken stal daar een gebit; wat heeft hij daarvoor moeten boeten! — Een duivel was daar tegenwoordig; hij toonde hem (dien) — de slimmerd. De monnik wist niet, waarom de duivel dat deed”.
					Over de ontstentenis van het pronominale voorwerp zie H. 482. Am.
			781	746	<i>Breidel</i> = gebit; blijkens C. 1006 en var. is hij gesmeed; dat kan niet van een teugel gezegd zijn. Met de bet. gebit komt <i>breidel</i> voor Torec, 1790: <i>Hi warp hem den breidel in den mont ende reet op dat ors</i> ; voorts in de uitdrukking <i>sinen breidel knuuen</i> , M. W. III 1618, of <i>biten</i> , ald. i. v.v. <i>breidel</i> en <i>biten</i> ; vgl. nieuw-west-vla.: <i>op zijnen breiel bijten</i> = zijn spijt verbergen, fr. <i>ronger son frein</i> . — De <i>breiellanden</i> van een peerd zijn de achterste tanden, waar het gebit op rust. (de Bo. 161). — Deze bet. ook in mhd., vgl. Ben. I 259 ⁹ . Ik wijs nog op <i>breidel</i> in de bet. hoofdstel, Flor. 1538. — M. 501 vgg., N. 413 vgg., P. 170.6 gewagen van een <i>zoum, pferdszoum</i> ; voor dit woord kan ik de bet. gebit niet bewijzen, doch dat is geen overwegend bezwaar voor mijn opvatting der nl. teksten, te meer daar de Peregr. <i>frenum</i> heeft, en wel <i>argenteum</i> . (Schr. p. 8, 25).
769	734	Met een determinatief (e. bep. lidw., e. dem., of e. poss.) tusschen zich en zijn <i>meervoudig</i> nomen werd het woord <i>al</i> in den regel door een adv. <i>al</i> of <i>alle</i> = tezamen, tegader vervangen z. a. o. a. in: <i>al sijne werken, alle diere heeren</i> . Reeds het ohd. kende zulk een bijw. in gelijke omstandigheden. (v. H. § 374. b.) Hetzelfde geldt van <i>al</i> als het nomen in ev. staat. Voor <i>al</i> = totus, geheel wijst v. H. (ald. c.) dat aan; b.v. C. 1294: <i>alle die</i> (var. <i>al dese</i>) <i>zwaerde</i> H. 1213-4 <i>al dat lant ende al dat volc</i> . C. 1273-4 <i>alle dat lant ende alle dat volc</i> . C. 1199: <i>alle dat hemelsche heere</i> (H. <i>al</i>) voor <i>al</i> = omnis, elk bewijst het b.v. C. 774: <i>alle dat ghemac</i> , 1135 <i>alle dwonder</i> , H. 1080: <i>al dat wonder</i> . Men hoede zich in H. 734 <i>die</i> in <i>dier</i> te veranderen; zie C. 422. Am.			
772- 3	737- 8	M. 494. <i>Von dan sie ungerne wider kårten. Von pfåwen gevidere was in dem sale obene daz dach.</i> N. 405. <i>Von denne se kården ungérne wedder. Me kérde den sál mit pårwenvederen, boven under dem dake.</i> P. 169. 25. <i>Und was das dach pfledere und was alle zeit licht und haiter; darin schien das gold und der carfuonckel als die sonn.</i>	783- 4	748- 9	<i>twifel: duvel</i> , ook C. 1357-8 en var., 2043-4 en var. — „(De bewerker van M.) heeft het ongewone (in 't Alemannisch en wel in de Martina van Hugo van Langenstein voorkomende) rijm <i>tivel: zwivel</i> vermeden, door de woorden midden in den regel te plaatsen (M. 973-4) en alzoo het bezwaar ontweken”. V. e. M. p. 250). <i>divel, dievel</i> komt in mnl. voor (M. W. i. v.); v. H. § 69; dat kan dus in de oorspr. vertaling gestaan hebben.
			755- 6		„Want hij, nl. de breidel, zou hem goed te pas komen, om paard te rijden...”
			793	758	<i>Hi</i> (= de duivel), <i>roerdene</i> (nl. den breidel)....

- C. H.
763 Over *Onghemac* zie Am. C. 150.
773 M. 522: *von der burchmüre glaste* (= N 435-7).
Über manige mîle vaste
Daz lant hatte allen licht.
H. staat zeer dicht bij het origineel.
raste moet wel in 't voorbeeld onzer vertaling gestaan hebben. (V. e. M. 244).
raste, Ben. II 556; Le. II, 344 = ein wegmass von verschiedener länge; met deze bet. niet elders in mnl.
- 823 Brül wilde lezen *borch dore*.
H. heeft die lezing.
M. 533: *under dem burgetore*.
N. 447: „ „ *berchdore*.
P. 170. 15. '7. '9: *burktor*.
In de voorstelling stemmen de duitsche teksten niet geheel met de mnl. overeen. Toch staan zij, vooral in woordenkeus, zeer dicht bij elkaar.
In C. 843 en var. wordt weer de *borch dore* genoemd, evenals in M. 543, N. 457 en P. 170. 22.
Alles wijst er dus op dat *voren* in C. 823 een vergissing is voor *doren* (over dezen datievorm, zie v. H. § 277. a.).
- 825-6 784-5 *ghenouch: bouc*, mhd.: *genûch: bûch*. (J. B. p. 18).
M. 531-2 ... *Enouch; uns saget daz bûch ouch*.
N. 445-6 ... *Enoch; uns saget dut bûk doch*.
- 785-6 „Het boek vertelt er niets (anders) van, maar dit zegt het, dat...
- 827 Van *openbaren* (: *waren*), in dezen vorm en in 't rijm ook C. 1685 en var., wordt door J. B., p. 65, 79 en 108 de -*n* geschrapt, doch ten onrechte. Het gebruik van een adj. in dat. plur. als adv. was in het mhd. 't ags. en 't mnl. meer of min algemeen.
In mhd.: *drâten*, *einuzelen*, *mitten* en vele *op-lichen* (Weinh., mhd. gr. § 301-5);
in ags.: *miclum* en *lytlum* (Sievers, ags. gr. § 319);
in mnl.: vele *op-lichen* (Stoett, Elym., § 178.5), *openbaren*, *dicken* (C. 338, 357, 681, 2105, 2156, cf. M. W. i. v.), nnl. *zelden*.
- 841-2 800-1 *Top* = kruin, krans van haar, kuif; hd. *zopf*.
Cop = schedel met de daarop groeiende haren.
Daar beide woorden elkaar in bet. zeer nabij kwamen zijn zij meermalen in de

- C. H.
hss. met elkaar verward (M. W. III 1872-3), temeer daar *c* en *t* zoo vaak met elkaar verwisseld werden in het schrift.
Over *bi den haer ende bi den coppe* zie Am. C. 44.
Volgens de voorstelling van C. wordt de monnik op 3 plaatsen vastgepakt. Dat kan niet — zegt Verwijs (Bl. II 215).
Och kom! De heilige Michael doet het immers.
- 803 Mocht men voor *doe* willen zetten *ende*, of op andere wijze den ons vreemd schijnenden hoofdzin vermijden, dan geven M. en N. daartoe geen recht.
M. 542: *den ein:n sie dâ viengen und zogen in in zûm burgetor. Der herre Enoch der saz dâ vor; die pforte slûc er drâte zû*. (geheel = N. 456 vgg.).
- 848 *toe* = ook Rinclus 925, Rijmb. 22737, Stoke 10.227, Clignett Bijdr. (= Aesopet) 16, Limb. 4.372, Teestije 3178 etc.) doch, evenals zeer vaak *mede*, zoo goed als zonder beteekenis.
- 851-2 M. 554. *Got hat mir leider min her, wunderlich geminnert hie* = N. 471-2. C. „God heeft in zijn koninkrijk op wonderbare wijze ons aantal verminderd.”
- 857 812 *verkiesen*, in de bet. waarnemen, ten einde zien is aan het mnl. vreemd. (Verw. Bl. II bl. 215).
M. 548 *Der... burge mûre, was sô hō daz sie niht gekiesē mochten daz ende.... (: verliesen)*.
N. 466. *De borchmüre sô hō was, dat or nēn minsche enmat in der mâte drier mīlen*.
verkiesen is om 't rijm uit het mhd. (*erkiusen*) overgenomen.
- 865 *Zee*, hier mēt het *land* genoemd, is zeker een invoegsel: H., M. 563, N. 475, P. 171. 3 hebben het alleen over *daz vinstere lant, die vinstere stat*. Het toevoegsel is intuschen niet onjuist. En aan land en op zee was 't donker, vgl. C. 708-9. H. 679-80.
- 822 *Spele* door assimilatie uit *tspēle* (waarin *t* proclitice i. pl. v. *te*) evenals *samen*, *stuk*, *skeisers behoef*, *schaakspelen*, *schoolgaan*, etc. voor *tstucken*, *tskeisers b.* (d. i. *te des k.*), etc. (Franck, § 113. 1. Anm.) vgl. uit H. *scip*, vs. 340, *sittijn* vs. 2170 voor *ts. d. i. lidw. + znw.* — H. 1764: *Latet scip sachtē gaen* kan als derde voorbeeld gelden, indien *latet* niet uit *laat* (gewone vorm van 2. p.

C.	H.	C.	H.
			<i>der menschen ende die maniere der weder-makinghe.</i>
		880	Over <i>eischen</i> , prs. naast praet. zie H. 643, Am.
		834	J. B. (p. 66) meent, dat er oorspronkelijk in 't rijm gestaan heeft: <i>met gheroekte</i> (: <i>zochten</i>), wat dan door een afschrijver zou bedorven zijn. Hij grondt dit op de vergelijking van P. 171. 18—20: <i>do kôm der tenfel mit einem grossen her, der schrai und wucltet so das es in den lûften erhal, und do er suo dem schif kam, do schrai er grausenlichen.</i>
			Dit argument is niet sterk. Ook is het niet waarschijnlijk, dat een goed rijmwoord in beide teksten zou vervangen zijn door een onzuiver rijm.
			Eerder is aan te nemen dat <i>met rochte</i> de oorspr. lezing is; <i>rocht</i> en <i>rochtbrief</i> passim in Etst. van Drenthe.
		835	Voor <i>Goot</i> wil Verw. Bll. 215 <i>goot</i> lezen; dat komt wel met het rijm niet uit, maar rijmen als <i>lanc: Verlant</i> , C. 1—2, <i>hant: lanc</i> , H. 2005—9, <i>rocke: toppe</i> C. 841—2 en var, <i>draken: gapen</i> C. 1447—8 en zoovele andere assonances geven ons recht, om dat niet als overwegend bezwaar te beschouwen. Het blijft intusschen mogelijk dat <i>goot</i> een mnl. woord is; men kon vroeger Rincl. 789 (Tekstcrit. 11) als bewijs aanhalen, maar Leendertz (uitg. Rinclus) verzekert dat het hs. <i>goec</i> heeft.
		885	<i>duten, dutten</i> : <i>delirare, desipere</i> (Kil.) is in 't mnl. elders niet gevonden, en staat hier in de bet. van mhd. <i>tûzen</i> = <i>stil</i> , ook: <i>verbijsterd zijn</i> (van pijn en angst. — M. W.). 't Is dan door deze bet. hier althans een germanisme; allicht heeft <i>tûzen</i> in 't mhd. gestaan.
		886	Zie Am. C. 422.
		890	<i>voeren</i> = <i>behandelen</i> ; vgl. Ts. I, 131.
		904	„...dat hij op deze wijze zijnen monnik door (diens) zonde heeft verloren.” Zoo zou <i>zondelike</i> wellicht te verklaren zijn.
		907—9	858—50 H. „Als ik (b.v.) een bedrieger was, dan zou God mij niet meer ongeluk hebben kunnen opleggen.” In de verte komt P. 172. 1. hiermee overeen: <i>O herrel was zeihest du uns das du dem tenfel uber uns verhen-gest, das...</i>
825			<i>Imperat.</i> , vgl. v. H. § 183, einde) + <i>t</i> gevormd is. <i>te spele</i> staat naast <i>met spele</i> (var.) als <i>te rechte, te gemake, te minnen</i> (C. 1163 en var.) naast <i>met rechte</i> etc.
			<i>dat</i> = <i>zoodat</i> (vgl. M. 579—80... <i>also vil daz sie daheime zierten manic gotes hûs.</i> = N. 481—2, P. 171. 6). Voor het ev. <i>vercierde</i> zie Am. C. 471.
873			<i>eren</i> = <i>beschenken</i> . (Verd., voor deze plaats). vgl. Nl. klass.: Hooft, 3 ^{de} uitg. bl. 57: <i>eene vereering in geld</i> , dus zooveel als <i>honorarium</i> . Het staat naast ons: <i>iets aan iemand vereeren</i> (b.v.: „lk vereer 't je”. „Dank je, heertje”, Potgieter) evenals <i>donare alqm. alqa re</i> naast <i>donare alci. alqd.</i> — H. heeft overeenk. M. 751: <i>zieten</i> , ook N. 483 (P. heeft <i>bauten</i>).
875	828		J. B. p. 10 meent dat <i>vlaken</i> een plompe verdietsching is of van mhd. <i>blâche</i> , dat. van <i>blâch</i> = <i>weken</i> (Lex. I 294) of van mhd. <i>vlâgen</i> , dat. pl. van <i>vlâge</i> = <i>sturm</i> (id. III 385). Het rijm <i>vlâgen: crachen</i> is geen bezwaar, vgl. Zachers zs. IV 283. — H. is geheel gewijzigd, M. heeft een heel andere lezing. Verwijs meent, hietegenover (V. e. M. 245) dat H. juist de oorspronkelijke lezing heeft in <i>braken</i> , en terecht, indien men de Duitsche teksten vergelijkt. M. 573: <i>Sie hörten darnâch ein brechen, Als uns die bûch sprechen, von donre und von blitzen rechte.</i> N. 485. <i>Dârnd hörden de goddes knechte gâr en grôt gebrechte van blizem unde van donre grôt.</i> (geen licht geeft P. 171. 15:... <i>do hoerten sie ein grausenlichs gedoesz und ain sausen</i>). <i>braken</i> zw. (mhd. <i>brâchen</i> mnd. <i>braken</i>) onz. = <i>woeden, aangaan</i> (M. W. i. v.) Indien <i>braken</i> in de oorspr. vertaling heeft gestaan, wat heeft de verknoeier dan met <i>vlaken</i> bedoeld? Verw. (Bll. uitg. v. '67. gl. i. v.) vertaalt <i>vlake</i> door <i>vlaag</i> ; op welken grond? Hij nam vroeger (V. e. M. 244) aan, „dat het mv. was van een Duitschen vorm <i>vlac</i> = <i>slag</i> , stoot, (Ben.) hoewel men dan nog <i>vlacken</i> zou verwachten.”
877	830		Over de ontstentenis van <i>saghen na ende</i> vgl. Am. C. 23.
	832		<i>valle</i> ook C. 1870 en Sp. o. B. 1. r: <i>In welken (spiegel) openbaer wort die valle</i>

- C. H.
- Br. gevoelt zich onschuldig; in P. vraagt hij: „wat kan mijn schuld zijn?” maar zegt in H.: „als ik ergens aan schuldig was...”
- C. geeft ook een verstaanbaren zin:
„Als ik niet een bedrieger was, dan zou God mij dit ongeluk niet zoo zwaar hebben opgelegd.” Hij is echter geen bedrieger: zondaar zou 't woord moeten zijn. Het komt mij dan ook voor dat C. verder af staat van 't origineel dan H.
- Brill, Verw., T. en L. 343. en J. B., p. 66, hebben hier in beide teksten willen veranderen, maar geheel overbodig.
- niet mere in H. = stellig niet, nooit, evenals *nimmere* en met tegenovergestelde bet.: *immer*, waarover M. W. II 628-9.
- 911-3 862-4 C. Daar God dit (nl. dit ongeluk) laat geschieden, is mijn tocht vertraagd. (Maar) ik ga niet van hier...”
- H. „om hetgeen God laat geschieden (d. i. omdat God dit laat geschieden) en (omdat) mijn reis vertraagd (is) (vgl. Am. C. 23), ga ik niet van hier...”
- De 2de nv. van het rel.: *des* en *dies* wordt meermalen gebruikt voor een anderen nv., nl. als 1° en 4°, in den zin van ons *dat*, *wat*..., meestal na een voorzetsel, vooral na *van* (M. W. II. 81).
- 916 868 JB., p. 67 slaat voor, na *willic* in te voegen *vallen*; dat is onnoodig, vgl. Am. C. 25. (M. 586: *Ich lege mich immer da nidere, uns mir der tüvel lasen müze*. N. 495: *We willen vallen vor goddes vöte, dat he uns hören möle*.
- P. 172. 3: *und fieln nider auf ire knie, und baten got so lang an, das er....*)
- 925-7 876-8 H. „aanstonds zagen zij een lichtschijn: gelijk 2 vurige hoornen brandde en glanstte het daarin”.
dat (expectief) + *et* (grammatisch subj.).
- Om 't gebruik van de expletieve partikel ook voor 't gramm. subj. te bewijzen, dienen deze plaatsen: *Nu soe eist al woeste daer* (bij Stoett, Synt. § 142). *Daer hijtsach, dats hem hoghede*, Parth. 934.
- sittijn* in C. zal wel de oorspronkelijke lezing niet zijn; M. 597, N. 506 hebben *schin*, P. 172. 5: *licht*.
- „Toen zagen zij een troon met 2 vurige hoornen: die schitterden daerop: (nl. op den troon”).
- Over *dat*, ntr., slaande op een plur. zie H. 1168 Am.

- C. H.
- so* is 't expletief dat evenals *dat* en *het* een volgend subj. aankondigt; hier volgt het, z. a. ook Couchy I, 463: *Die valke van dusechden groot die so zach den heigher risen*; D. Lucid. 1998 (= Ovla. Ged. III bl. 24): *Hi so wilde den sondach boven alle die andren versieren*; Lsp. III, 24, 27: *Dander mesdaet, die so gaet der zielen an*. C. 1716. *Vanen d a t daer zweveden*.
- Naast *bernen*, den vorm met metathesis was *brennen*, G. *brannjan* niet meer gebruikelijk; wij zullen het dus wel als germanisme moeten beschouwen, mhd. *brennen*. Ook H. 1836 schijnt het gestaan te hebben, maar de afschrijver heeft het doorgeschraapt en door *bernen* vervangen.
- Het pract. van *bernen*: *brande* (v. H. § 201; Franck., Et. W. i. v. *barnen*) komt voor H. 1735, C. 1329, 640; van dezen pract.-vorm is 't praes. *branden* weder gevormd (v. H. § 201, opm. 2); tot *brenden* (M. Loop I 1885) is daarnaast dan zeker weer geconcludeerd in navolging van *senden*, *sande*, etc.
- 880 Over de vocaalverkorting in *witti* vgl. v. H. § 184. 2de al.
- Over het pleonasme zie Am. C. 62.
- 942 893 N. 518. *Nû vrouwe, hère got, min levent*. C. is in overeenstemming met P. 172. 13: *o her, nicht lasz den teufel seinen gewalt uber ain so claines her, durch das der cristen mensch nit geschent wird*.
- H. is echter ook verstaanbaar: „maak mijn leven niet ongelukkig”. — Brandaan zou het niet te boven komen, als hij aan den duivel een monnik moest verliezen. — Maar *mijn* is niet de oorspronkelijke lezing; vgl. H. 870.
- 945-6 896-7 *enen int ghedinghe, te(n) g. bringhen vore enen* = imd. voor imd. in rechte doen verschijnen; *in allen gedinghen* is of plur., of sing., en dan zwak verbogen (z. a. Sp. I^o. 46. 11)
- „.... (dan) zal ik hem daarvoor bij elke gelegenheid voor Uwen rechterstoel brengen,” d. w. z.: „wanneer gij ook maar wilt” (me: de bijgedachte: „om hem zoo mogelijk te verdedigen.”) — Brandaan wil zijn monnik wel laten straffen; maar door God, niet door den duivel.
- Ghedinghe* nadert hier zeer de bet. van mhd. *gedinge* = voorwaarde (Ben. I, 339. Lex. I 772) en kan wel de vernederlandsching daarvan zijn.

C.	H.		C.	H.	
		<p><i>in allen g.</i> is dan = onder alle voorwaarden, in allen gevalle. <i>sonder ghedinghen</i>, Lanc. II 38033, kan net zoo verklaard worden; misschien is <i>g.</i> daar echter inf. als <i>z. nw.</i></p> <p>C. staat nog het verst van de Duitsche teksten af.</p> <p>N. 520: <i>Wat di min monnik het gedan, dat wil ek beteren alle tit, darto dō ek minen vlit</i>; P. 172.14: <i>...und was mein bruoder wider dich getan hat, das wilich mit ime puessen und auch pessern</i> komen dichtcr bij H.: „heeft mijn monnik iets misdaan, wil gij hem dan terugbrengen: ik wil hem in allen gevalle loskooopen.”</p> <p><i>verdinghen</i> = vrij maken in een rechtsgeding: vrijpleiten b.v. Esm. (Bll. III 168.383) <i>God,die so moet mi nu verdinghen ende te mijnder onscout bringhen</i> (een onschuldig gevangen vrouw spreekt) alg.: = vrij maken, loskooopen, b.v. Lsp. II 16.38, van Christus, die door zijn dood een mensch heeft los gekocht; zoo ook hier.</p>	970	915	<p><i>gescoort</i> kan ik niet verklaren, tenzij als verschrijving van <i>ghestoort</i>. <i>Storen</i> „is een zeer gewone var. van <i>scoren</i> in de bet. vernietigen, vernielen, te gronde richten. (Lsp. gl. i. v. <i>scoren</i>).</p> <p>Al dekt hier de bet. v. <i>scoren</i> die van <i>storen</i> niet, toch is die vergissing zeer mogelijk en zeer gewoon. Zoodoende is ook H. eerder verklaarbaar. Daar <i>ghescoort</i> geen zin gaf, werd getracht het aan den samenhang aan te passen. „Luid hoorbaar scheurde zijn keel (van het schreeuwen)”. <i>hem storen</i> = zich verstoren, z. vertoornen, boos worden. (Lsp. gl. i. v.).</p> <p>P. 172. 21: <i>Und do er zw dem schif kōme do schrai der teufel greulich uber S. Br.: „Wee dir und aller deiner geselschaft...”</i></p>
		<p><i>verdinghen</i> = vrij maken in een rechtsgeding: vrijpleiten b.v. Esm. (Bll. III 168.383) <i>God,die so moet mi nu verdinghen ende te mijnder onscout bringhen</i> (een onschuldig gevangen vrouw spreekt) alg.: = vrij maken, loskooopen, b.v. Lsp. II 16.38, van Christus, die door zijn dood een mensch heeft los gekocht; zoo ook hier.</p>		916	<p>H. legt — stellig bij vergissing — de woorden van Satan in Brandaans mond. Dat geeft óók zin. Alleen valt 921 wat raar daarop; toch niet zoo, of we kunnen ons best denken, dat de afschrijver deze lezing voor juist hield.</p>
955		<p>Het hs. geeft recht, <i>ghenoughe</i> zoowel als <i>gheuoughe</i> te lezen. Beide woorden zijn door uitgevers dikwijls verward. (Verd. II 1812). Het eerste wordt misschien wel alleen voor mnl. gehouden (M. W. II 1438) tengevolge van vergissingen der uitgevers, daar men <i>n</i> en <i>u</i> zoo zelden kan onderscheiden. Hier is in elk geval <i>ghevoeghe</i> te kiezen daar N. 528 <i>mit gevōge</i> heeft.</p>	975		<p>De verbinding van het pron. <i>du</i> met een verbum in 't mv. is opgemerkt door v. H. § 210. a. Ook C. 1052 (:), 1865 (:), 1866 (:).</p>
958-9	9	<p><i>daarmede</i> neem ik in dezelfde bet. als <i>mettesen</i>, <i>mettien</i>, d. i.: middelerwijl. Al. VI 700, 733, dan: daarna, daarop, Al. VII 284, 291. (Lsp. gl.).</p> <p>„Daarop verwijlden zij (de duivel met den monnik) niet lang, maar hij (de duivel) ging, op grond daarvan, daarom (d. i. om dat bevel Gods) op weg.”</p>	976-84	921-9	<p>N. 529 (528 = C. 957): <i>De sulve leide hellehunt nam den monnik in der stunt up sinem ruggebeine; over stok unde over steine den monnik he in den kil drōch unde warp on nedder mit grōter ungevōch.</i></p> <p>P., 172, 24: „...” <i>Und warf den bruder herticlich in das schif.</i></p>
		<p>In C. 958, vgg., H. 906 vgg. wordt wel vrijmoedig met de subjj. omgesprongen, maar de samenhang is met dat al heel duidelijk.</p>			<p>C. „Hij had aan den monnik een zware vracht, en de weg viel hem lang, terwijl de monnik op zijn nek een litanie zat te zingen. Den monnik dragende, bracht hij hem, door dik en dun (gaande), naar het schip. (De monnik) lachte (: had plezier); en (de duivel) wierp hem op den (voor) steven....”</p>
	910	<p>(on)waerde, met onoorspronkelijken uitgang -e, zie v. H. pag. 419. — Lsp. II, 36, 1662: <i>versmaedde helle</i>.</p>			<p>De passage is gebrekkig. In H. schijnt zij dat nog meer te zijn. Ik tracht haar aldus te vertalen: „Hij had een zwaar vrachje aan den monnik, en de weg viel hem zeer lang, terwijl de monnik op zijn nek al maar litanien zat te zingen; — door dik en dun, tot waar hij den monnik moest heen brengen; (daar deed hij een aanval) op het schip (M. W. III, 1045) en wierp hem (den breideldief) met geweld in het want (M. W. III. 1893), zoodat zij het allen hoorden”.</p>
968	913	<p><i>craghe</i>, in H. 905 reeds <i>hals</i> genoemd, dus ook = <i>nek</i>. N. 531 <i>up sinem ruggebeine. up sine craghen</i> is allcen verklaarbaar, indien men <i>sine</i> als instrumentalis-vorm beschouwt (vgl. v. H. § 344 b.). H. 1121: <i>tote sine cappelaen</i>.</p>			

C.	H.
	Er zijn, indien mijn opvatting juist is, in 925-7 twee zinnen in elkaâr verward; vgl. Am. C. 542-5. <i>letaniere</i> komt nergens elders voor; verklaren kan ik den vorm niet.
985-93	930- 8 P, 172, 25: <i>do was er also schwarcz worden von dem pech, das an im erherth was, das sie in nit mer erkanten; sein har und sein part was im hert von pech und von harcz und was auch gemerlich erzert, erkrumpt und erkract von den stauden und dornen, da in der tewfel durch gezogen hette</i> (var.: <i>was erkrummet und zerkratzet jemmerlich</i>).
	N. 535. <i>Dô hadde hē sine varwe clâr von grôter nôt verloren gâr, dat one nēmet bekande: dat bek was ome bestanden an den hâren unde an dem bârde, sîn kût was om vil hârde, ôk hadde he mennigen sêren vlek.</i>
	930- 5 J. B., p. 94, wil lezen in H. 931: <i>swert</i> (: <i>ontkert</i>). Dat kan wel de oorspronkelijke lezing geweest zijn. Doch de zin is ook volg. het hs. zelf goed: „Zijn gelaatskleur was veranderd en bleek; pek zat in zijn haren en baard; zijn vel was zwart en verschrompeld”. In 946 vg. wordt alleen gezegd van hoofdhaar, hals en baard, dat zij zwart zijn. Er bestaat dus geen tegenspraak. De onzuiverheid van het rijm is in ons gedicht geen motief genoeg tot verandering.
986	<i>Verwandelde</i> , praedicaats-adjectief, kan ik niet verklaren; vgl. <i>ghevane</i> H. 2112, <i>ghegane</i> 2117.
989	Op grond van H. 984, C. 1001 en var., N. 539 en P. is het wel waarschijnlijk dat <i>lijf</i> in plaats van een oorspronkelijk <i>crune</i> gestaan heeft. (J. B. p. 70). De zin is er evenwel niet door bedorven.
990	<i>ter vaert</i> , C. 990, zal wel beduiden: op de reis. H. heeft de oorspr. lezing bewaard in <i>haerde</i> , vgl. P. <i>gemerlich</i> ; in N. is het adv. tot een praedicaats-adj. verworden. Am. C. 985-93.
992	Het zou gemakkelijk zijn in pl. van <i>tsompen</i> te schrijven <i>stompen</i> = truncus, caudex ramis et foliis exutus (Kil.); vgl. mnd. <i>stumpf</i> = destronk die na 't omhakken van een boom in den grond blijft zitten. (Sch. u. Lubben. i. v.). — Maar dat is een kunstje. Ohd. <i>zumpo</i> , Graff, V, 668, mhd. <i>zumpf</i> (f), Lex. III 1174 is het gewone woord voor

C.	H.
	penis, dat, indien dit woord hetzelfde is als mnd. <i>tumpe</i> — wrsch = Baumstumpf (Sch. u. L. i. v.) — uit de algemeene bet. tronk, stomp, een gemakkelijk te verklaren speciale heeft ontwikkeld; op grond dezer plaats uit C. zou men kunnen veronderstellen, dat het die ook in het mhd. gehad heeft: dan is ons woord een germanisme; voor de <i>ts</i> = hd. <i>z</i> , vgl. <i>tsaghe</i> , <i>tsop</i> ; zie Franck, § 126.
	Kil. geeft op: <i>sompe</i> , Fland., j. <i>kolve</i> = clava (d. i. knoestige stok, knuppel, knods). Hij teekent bij dit woord geen Ger. aan — het was misschien geheel ingeburgerd in zijn tijd, zoo goed als <i>sop</i> , <i>tsop</i> , waarv. <i>soppen</i> , <i>tsoppen</i> = decacuminare, dat hij evenmin als germanisme schijnt te beschouwen.
994- 5	939-40 N. 542. <i>De dûvel slôch van om enwech.</i> P. 173. i. <i>Und do gesegneten sie sich all: do sloch der teufel pald von ine.</i> Merkwaardig is, dat de afschrijver <i>scoot</i> opzettelijk in <i>dooc</i> veranderde, dat assoneert. <i>Scoot</i> te lezen zou lichtvaardig zijn; zijn recht op deze plaats ontkennen, evenzeer.
997	<i>van grooten lieve</i> naast <i>v. groter l.</i> ook Lsp. I, 22, 25 (zie den tekst en Bijlage A, bl. 292). Zie verder M. W.
	De bet. <i>vreugde</i> is in mhd. gewoon.
999- 1000	944- 5 M. 609 vgg. luidt: <i>hettestû den zom vermeiden, und wêres mit der halfster geriten dâheim, sô...</i> vgl. C. 790-1 en var.
1003	948 C.: <i>bezinghen</i> , zw., bedr. en onz., = (ver)zingen, verschroeien; vand. dlw. = zwart geschroeid, zwart; M. 611: <i>besengt</i> , N. 547: <i>vor-</i> ; vgl. met dezen regel C. 991 en var.: <i>swart bemaschert ende berompen</i> ; verl. dlw. als b. nw. C. 1007, 1485, 1793.
	H. heeft op deze 4 plaatsen vormen van het frequent. <i>besingelen</i> , vgl. Kil. <i>senghelen</i> , <i>singhelen</i> j. <i>senghen</i> = ustulare; <i>versinghelen</i> j. <i>versenghen</i> = adurere; zie voorbeelden hiervan A. de Jager, Freq., I. 946.
1006	951 <i>ghi</i> (sc.: vervloekt gebit!)
1009- 14	954- 9 Over de constructie zie C. 542-5, Am.
1017- 21	962- 6 M. 662: <i>dâ hōrten sie ein merwunder, daz was ein strēn genennet; wer des stimme erkennet, der mûz vor vreuden slâfen durch nôt. Von dem kumt mancher in den wîl.</i> N. 597: <i>dô hōrden se echt wat, dat wa</i>

C.	H.	C.	H.
	<i>ein syrene genant: we de stempne erkant, de môt van vrauden slâpen.</i>		Dat is geheel onnoodig. Trouwens hij haalt M. 683-5, N. 616-8, P. 174. 14 aan, waarmee niet dit vs., maar H. 987 overeenkomt.
	P. 174. 5: <i>sy sahen ein wunderlichs tier gegen in kômen, und singet wol und süesz so das sich nimants schlaffens erwern mag.</i>	1038	Dikwijls wordt het pron. pers. gebruikt, terwijl de daardoor aangewezen persoon of zaak als appositie volgt. (Stoett, Synt., § 139). Zoo hier:
	In de Duitsche teksten wekt de vreugde over het Syrene-gezag slaap op. In C., dat intusschen zeer verstaanbaar is, wordt de vreugde van de Syrene de oorzaak van storm genoemd.		<i>hi soude hem leeren, den meester stierman; H. 1025: hi bat dat sijn hem weder gheven wilden, haren cappelaen; C. 1216: Ende doe hi bi hem quam Brandaen...; C. 1277: Up die hoghe steenwende so heeft er God een deel gheset van onsen broeders; voorts: H. 1304.</i>
	Verwijs (Bl. II bl. 216-7) en J. B. (p. 95) nemen de lezing van C. gemakshalve in H. over. Dat is voorbarig.	1039	De bet. van <i>stierman</i> is niet telkens vast te stellen in dit gedicht.
	<i>slacpt</i> , subst., van <i>slaap</i> , met paragoge van <i>t</i> , evenals <i>loopt</i> van <i>loof</i> , b.v. <i>die loopt van dinen gate</i> (d. i. „het kanaal uwer wond”), O. H. W. 79; M. Loep I 252 var.: <i>soo dat dit boeckskijn heten moet der Minnen Loept</i> ; Nat. Bl. XI, 119: <i>cen borne die looftfonteyne heet; belooft</i> : R. v. Leiden, p. 92, boven; zie verder vele andere woorden met zoo'n <i>t</i> in v. H. § 136, c; en vgl. b.v. het nieuw-leidsche: <i>de wascht</i> .	984	<i>stierman van 't schip</i> = nauclerus (d. i. kapitein), gubernator, qui clavum gubernat, navis rector: <i>proreta</i> (d. i. 2 ^{de} stuurman) (Kil.); — mhd. <i>stürman</i> , mnd. <i>stürman</i> (Lex. II. 1205, Sch. u. L. i. v.) = gubernator, nauclerus. Met 't oog op <i>proreta</i> bij Kil. houd ik <i>meester st.</i> , ook C. 2193 en var. voor: 1 ^e stuurman.
967	<i>vielen</i> , 3. s. praet. ind., vgl. Am., C. 760.		C. 1812 komt voor <i>die stierman</i> (plur.)
976	<i>tote ene borghe</i> . doch 988: <i>tote dien berghe</i> , 1037: <i>uten berghe</i> . Ook C. spreekt alleen van een <i>berg</i> , M. 673: <i>tegen cinem berge</i> (N. 697. P. 174. 14. etc.). Dat <i>borch</i> = <i>mons</i> bedoeld wordt, is wel zeker, doch dat is steeds ml. De afschr. heeft dus wrsch in dit vs. aan een burcht gedacht. Verwarring der twee woorden lag zeer voor de hand: naast <i>berch</i> wordt ook <i>borch</i> gevonden (M. W., I, 1370, v. H. § 35), en bovendien wordt <i>berch</i> (M. W. i. v. 3) = <i>burcht</i> gebruikt (b. v. H. 1615).		<i>ende die heren</i> (vgl. Am. ald.), als var. van <i>scipmanne e. d. heren</i> , M.: <i>schifman</i> (pl.). Is <i>stierman</i> hier — wellicht foutievelijk — in de algemeene bet. schepeling genomen, die aan <i>schipman</i> eigen is (= <i>nauta</i> , Kil., Lex. II 733) en waarin dit woord nog voorkomt C. 1591 en var., C. 1598 en var., en C. 2143, waar het wel overal als plur. zal zijn op te vatten, evenals C. 1812. In de var. van C. 2143 staat 't in sing., maar met zeer weinig recht; men mag veronderstellen dat de plur. vorm <i>-man</i> aanleiding geweest is van de fout. Bij het aan boord gaan, C. 106, is slechts in 't algemeen van 80 man gesproken, die mede werden ingescheept.
1032	H. heeft overeenkomstig M. 674, N. 608, P. 174, 15, <i>een swert here</i> . Wat <i>la'c</i> beteekent?		<i>hem</i> is zeker plur., vgl. M. 686-7, N. 619-21.
1035	Niet ongewoon was in enkele mnl. mss. de apocope der <i>t</i> achter <i>ch</i> , <i>f</i> en <i>s</i> , z. a. blijkt uit: <i>rech</i> , <i>helf</i> enz., znww.; (<i>hi</i>) <i>heef</i> , enz.; <i>achters</i> , <i>vroets</i> , enz. superll.; v. H. § 131.	1044	989
1037	982 M. 679. <i>Er hiez sie dâr kâren</i> . (N. mist dit vs.) P, 174, 16: <i>und sprach: kompt her sw mir...</i>		991
	<i>na</i> van richting: <i>Naer Oostland willen wij rijden, naer Oostland willen wij mee</i> , Ovla. Lied., bl. 35; <i>de moeder ghinc nae de kerke</i> , ald., bl. 147 (vs. 37 van „de koningskinderen”), etc.	1045-6	<i>werc</i> = wat imd. doet, zijn doen en laten, manier van leven, etc.; vgl. <i>gewerc</i> , M. W. i. v.
	<i>daerna</i> dus = <i>daarheen</i> .		M. 691. <i>dô hûb er ein gekôse, das was uppic unde bôse</i> . N 622. <i>De man began ên gekôse, dat was snôde unde bôsc.. cose</i> , ook in Hadew.: <i>der minnen cose</i> = vleitaal, zoete woordjes, praatjes;
	J. B., p. 59, stelt voor <i>na hem</i> te lezen.		

C.	H.		C.	H.	
		mhd. <i>köse</i> st. f. n. = rede, gespräch, geschwätz. Lex. I 1686; vgl. Am. C. 1085. „Maar de mooie woord(en) van den duivel waren zeer slecht, snood.”			breken de door ons gebezigde voegwoorden niet, indien zij er in het mnl. niet staan. Men plaatste dikwijls de gedachten los naast elkaar; een zeer sterk voorbeeld daarvan is C. 1178—9 en var: <i>Hine wilde laten twint; die waerheit hi scriven began</i> . Er had ook kunnen staan: ... <i>hine began die w. scr.</i> ; voor ons zou die asyndesis onmogelijk zijn.
1049—50		M. 696: <i>gelorste ich wol vor gotē, ... dū hettest ein ubele vart getān.</i> — N. 626 <i>dū hēst éne böse vart gedān.</i> <i>aengaen</i> of <i>onz.</i> (M. W. i. v.: I, 71, β, b.) = imd. aantasten, enz., hier: „het deel worden van...” of <i>bedr.</i> (ald., II, 2.) = beginnen, ondernemen. M. en H. pleiten voor de laatste opvatting.			H.: „Omdat gij steeds zooveel studeert, (en) omdat uw gebed oprecht is, wil God u niets (d. i. nnl.: van niets, nergens van) weigeren, dat gij het aanstonds genieten zult.” De ware kracht van 1002 en '3 heb ik misschien niet begrepen. Over ontstentenis van <i>ende</i> , zie C. 434 Am. <i>sonder loos</i> = <i>sonder valscheid</i> , <i>oprecht</i> , <i>ongeveinsd</i> (Bll., gl. i. v.) De verhouding tusschen 1001 en '4 is gelijk aan die tusschen C. 1054 en '7. <i>sane</i> , H. 1004, komt anders niet voor, doch in ags.: <i>sóna</i> ; en in mhd. bestaat <i>säre</i> naast <i>sär</i> , vgl. Lex. i. v. <i>säri</i> .
1051	998	M. 697: <i>Ich wēne, dū daz bāzen müst, daz...</i> N. 626: <i>Ek mēne, dat dū ot bōten mōst, dat...</i>			1058—9 1005—6 H.: „Verveelt het u nog niet, uit te zijn op mijn leed?” C.: „Ging dat u maar vervelen, dat gij bedacht zijt op mijn leed!” Men hoede zich, <i>niet</i> te schrappen: tallooze malen worden zinnen met een onlogische ontkenning in het mnl. aangetroffen, die slechts te verklaren zijn uit de smelting van twee gedachten. Stoett, Synt., § 374; (vgl. Theoph. op vs. 20, 879 en 1414; Ts. V 242); ook H. 1414.
1053—9	1000—6	Voor deze niet gemakkelijke passage hielpen de Duitsche teksten mij niet. Toch schrijf ik voor de volledigheid de in vele woorden met het mnl. overeenstemmende regels af. M. 699: <i>Dir versaget got niht din bete, wan dū in bitest alsō stēle, daz ez in wol mac verdriezen. Des soldestū dich niht vliēzen. Dir ist unser leit zū lip.</i> N. 628: <i>Di envorsecht niht got dine bede, went dū biddest alsō stēde. Des mach ome wol vordrēten. Du scoldest di dārave vliēn. Di is unse lēt tō lēf.</i> P. 174: 21: <i>ir müestent mir gelten die selen die wir verloren haben von eurem gebet, wan got der mag eurem gebet niht verzeihen, und ir tuond uns grossen schaden.</i>			1065 1012 vgg. vgg. In P. is de samenhang duidelijker, (174. 26:) <i>do vorcht (der münich) sich so seer das er von angsten schwiczet und schempt sich vor seinen brudern umb den diebstahl. Do sprach sand B.: Er hat puosz genug bisz das er sich gesaubert hat von dem harcz und von dem pech damit ir in ge- unsaubert habent.</i>
1053—7	1000—4	<i>gehebben</i> : <i>ontsegghen</i> ; middelnedfrank: <i>gehaven</i> : <i>entsagen</i> . (J. B. p. 22.) Over <i>gehebben</i> , zie M. W. i. v. C.: „(Maar) ik ben niet opgewassen tegen u; God weigert u nimmer al datgene wat gij wenscht deelachtig te worden; — zoo veel vermoogt gij door het gebed.” — 1057 hangt af van '54; <i>en</i> , dat een ontkenningen hoofdzin met een afhankelijk bijzin verbindt, ontbreekt soms; vgl. b. v. uit Sp.: <i>Niet lange tijt daerna leet, deen</i> (eig. <i>deen en</i>) <i>galt der naturen gelack.</i> (M. W. II, 635.) H. 1724: <i>Wine moghen niet ontrinnen, si</i> (var. <i>sine</i>) <i>doen ons selken arbeit.</i> Men moet hier minder van <i>ellips</i> spreken dan wel van <i>ontstentenis</i> , <i>afwezigheid</i> . Verschillende gedachten kunnen al of niet met elkander in grammatisch verband gebracht worden. En al doen wij het eerste tegenwoordig in veel sterker mate, en de middelnederlanders het laatste — daarom o n t			1067—9 1014—5 Deze vss. van C. zijn ontleed Am. C. 541—5. Over de vss. uit H. zie Am. H. 1363. 1025—6 Over de constructie zie Am. C. 1037. 1085—6 <i>cosen</i> , inf. als z. n., z. a. Ook M. Loep. II, 1185. — Er is geen reden dit woord voor het z. n. uit vs. 1045 te houden. vgl. mhd. <i>kösen</i> st. ntr. = <i>das spreken</i> , <i>plaudern</i> . Lex. I 1686. <i>mi dinke</i> , conj. moet niet naar Brill en J. B., p. 71, in <i>mi dinct</i> veranderd worden.

C.	H.	
1122		<i>clongen</i> , zw. ww., intr., (van den stam van <i>clingen</i> = klinken; vgl. mhd. <i>klunc</i> = klank, en <i>klungic</i> = klinkend) = (weer)klinken, weergalmen. (M. W. i. v., voor deze plaats). M. W. neemt ook nog aan: <i>clonken</i> = luiden (de bel). Verw., T. e. L. 253 verklaart niet, maar verandert. J. B., p. 11, beschouwt <i>clonghen</i> als germanisme. Doch in 't mhd. is 't niet aangewezen. Of de vertaler er wat van gemaakt, of de afschrijver geknoeid heeft — dat blijkt niet. M. 800: <i>die... sungen, daz die berge al irlungen</i> .
1123	1068	<i>te minnen</i> = met minnen. (Vgl. H. 822. Am). „Dat verschafte God hem in (wij: uit) liefde, dat hij”....
1125	1070	„Wat de geesten (d. z. de engelen; vgl. voor de bet. M. W. i. v. B. 1) te beduiden hadden.” M. 804. <i>Darndach die selen nicht zu lange wurden gebräht, da sie wolten und mit gote bliben solden</i> .
1126	1071	De inf. is bij te denken, vgl. Am. C. 25.
1134-6	1079-81	M. 814. <i>Daz schreib al Sente Brandan, des milden gotes tougen, wan ers bevant mit sinen ougen</i> . „Dit (alles) schreef S. B. op; al de wonderen die hij had gezien....”
1137-9	1082-4	Hier zou uit het oorspronkelijke verhaal wel iets kunnen zijn verloren gegaan. Brandan heeft veel meer gezien, dan „die twee scone paradise.” Ook is deze uitdrukking verdacht, daar hij maar een paradijs heeft gezien (C. 803, vgg., vgl. vs. 860-2). 't Andere zou dan de vooraf beschreven „zale” zijn. <i>Hoe dat twee paradise boven der eerden waren</i> , C. 32, was een der dingen die hij weigerde te gelooven, waarvoor hij dan met de reis werd gestraft.
1143		Over <i>aerme scare</i> zie Am. C. 240.
	1091	J. B. meent dat <i>bitterliken</i> , 'twelk hier in het verband slecht past, een verkeerde lezing is voor: <i>biideliken</i> , vert. van een verondersteld * <i>betelich</i> , mnd. <i>bedelik</i> ; doch dit w. = <i>exorabilis</i> , dus ook van een niet passende beteekenis. Kan er in mhd. <i>biterlich</i> , <i>bitterlich</i> , afl. van het nom. actoris bij <i>bitt(h)en</i> . (Lex. I, 287), gestaan heb-

C.	H.	
1156	1101	ben? Daarvan was verwarring met <i>bitter</i> zeer mogelijk. M. 818 <i>mit einvoldigen müte</i> . <i>borlende</i> , naast <i>borlede</i> , met een epenthetische <i>n</i> evenals <i>si borlenden</i> , C. 1508, <i>si dukenden</i> (Al.), etc., <i>allent</i> , <i>visenteren</i> , etc. Zie v. H. § 198, opm. 2. H. doot beantwoordt aan M. 825: <i>Ein westerwint hûb sich vil grôz, von dem daz mer sere irdôz</i> . <i>dieten</i> komt elders niet voor, en is zeker wel een germanisme (V. en M. 237, Verd. i. v.) C. heeft het dan ook in <i>scoot</i> veranderd: „er was jacht in de zee”; vgl. <i>dbloet van sinen oghen schoot</i> , (M.: <i>schôz</i>), C. 1464. Deze bet. gaat uit van de bet.: zich snel bewegen; Kil. <i>schieten</i> . j. <i>opschieten haestelick</i> = subito surgere, exurgere, ook = fugere, is zeer gewoon, gelijk nog in nnl. C. 317: <i>doe scoot dat eylant onder water</i> ; C. 994: <i>die duvel wech scoot</i> ; H. 2088: <i>Dat scip henen scoot</i> , (vgl. gl. i. v. <i>springen</i>). C. 1488: <i>Pec ende vlamme scoot huut haren giele</i> . (M. 1044: <i>Dô viel in allen ûz dem giele pech, rouch</i> , etc. = N. 796; P. 180. 29: <i>do schosz (den teufeln ausz den meulern swebel und pech</i> , etc.). Verw. wilde lezen <i>olfendieren</i> (V. e. M. 246), dat de vertaling zou zijn van mhd. <i>olfentieren</i> , dat wel op deze plaats niet in de Duitsche teksten voorkomt, maar M. vs. 1136 vg.: <i>Michel wunder sie beschouwen von vischen und von tieren, von wilden olfentieren, sie sahen elefanden und mauthen olbanden</i> . M. P. C. H. missen deze woorden. Schröder, p. 116, teekent hierbij aan „das <i>olbant</i> eigentlich nur lautverschobenes <i>elephas</i> ist, trotzdem aber im Mittelalter für <i>kameel</i> gebraucht wird (mhd. wtb. II ¹ , 437 ^a); dass hier ausser dem <i>elefanden</i> noch unterschieden wird zwischen dem <i>olbanden</i> und wilden <i>olfentieren</i> kann nur in der Unkenntniss des Dichters seinen grund haben. Uebrigens ist <i>olbentier</i> sonst nur noch ein Mal in einem echt Neidhartschen Liede belegt. M. S. H. 3, 212 ^b ; mhd. wtb. III 35 ^a .” — Volgens J. B., p. 16, is <i>olbentier</i> een samenstelling als het ohd. <i>gomman</i> , enz., staande voor <i>olbentier</i> . <i>beeste</i> = koe (M. W. i. v.); deze bet. komt bijzonder goed uit Lsp. I. 35. 5: <i>mit quicke ende mit beesten</i> ; 37. 11: men
1162		

C.	H.		C.	H.	
		was gewoon, <i>scape</i> ende <i>beeste</i> tofferen; II. 44. 571: <i>beesten</i> hoeden ende <i>quic</i> .			malen ook <i>des bisscop, des keyser, van God</i> <i>weghe</i> , C. 1213, <i>God sone, die hant God</i> . Vermoedelijk moeten we in de drie eerste gevallen aan den invloed denken van een onverbogen <i>coninc</i> , enz. in de zeer gebruikelijke constructies <i>coninc Joas ander jaer</i> , etc., waar de titel met den eigennaam als één geheel werd beschouwd en dus slechts het tweede deel der verbinding een casus-suffix behoefde. (v. H. § 245 d.) <i>God</i> is, als in 't algemeen de eigennamen, geneigd het genit. teeken weg te laten (v. H. § 291. Opm. 2.)
1165-6	1110-1	C. 427 vgg. en var. kwam Brandaen op de Leverzee Hier komt hij op een andere zee, die ook weer de Leverzee heet. Ik kan er niets meer over mededeelen, dan wat men in diverse woordenboeken vindt. Om het rijm in orde te brengen, zouden twee huismiddeltjes aan te wenden zijn. Men zou kunnen lezen: <i>Levermeer: eer</i> , vgl. C. 427 <i>Levermeere: dat Gods heere</i> en M. 293: <i>Lebermer</i> , vs. 1200 en var., waar met 't oog op de Leverzee gezegd wordt: <i>helpe ons hunt desen meere</i> ; zie Kil. i. v. v. <i>meer</i> en <i>maer</i> . Men zou óók kunnen lezen: <i>Leversee: ee</i> ; <i>ee</i> nu en dan naast <i>eer</i> ; zie v. H. § 131 (einde), Verd. i. v. <i>ee</i> .			Voorts zijn, naar v. H. § 245 d. meent, <i>mijns oom, des winter, des lant, des volc, dies jaer</i> schrijf- of drukfouten.
1168	1113	C.: „Dit is zeker de Leverzee, waarover ik vroeger zooveel wonderbaars heb gelezen — ik ben er van overtuigd.” H.: „...daarvan kunt gij overtuigd zijn.” <i>Gelovich</i> heeft hier de in 't M. W. niet opgeteekende bet. van <i>geloovig aan, overtuigd van</i> , ook van dingen buiten den godsdienst. (vgl. M. W. i. v. <i>gelove</i> , z. nw., 2). <i>gelovich in enen</i> = vertrouwende op i m d., staat H. 1133; var.: <i>betrouwende</i> .			Dit zou nog moeten uitgemaakt worden. Ik voeg er intusschen <i>alles dinc ghebod</i> aan toe, en haal uit 't M. W., III 1779 nog aan: <i>des camerlinc</i> , Ferg. 749; <i>dies knecht staet</i> , Amand, II 392.
1169-72	1114-7	M. 833. <i>Wider sine brüdere er sprach, als im sin sinne dö verjach, wie des tiefen meres grunt getragen mohte zü aller stunt der vische spise tegeliche</i> . C.: „...hoe (de bodem der zee) hun wel van spijs kan voorzien, (zó)dat hun allen genoeg ten dienste staat” (vgl. sommige voorbeelden bij Verd. i. v., 2, II 260). H.: „... (zó)dat 't voor hen allen goed, geschikt was.”	1197		Frank, § 178.3 zegt, dat men <i>bisscop, God, coninc, keyser, oom, winter</i> , e. a. vrij zeldzaam vindt. en dan „ <i>meist wenn eine Bestimmung dabei steht, die ein Genitiv-zeichen hat</i> .”
1175-6	1120-1	<i>mach: sprac</i> (H.: <i>sprach</i>); mhd. <i>mach: sprach</i> . (J. B., p. 18).	1203-1301	1146-1241	„... tegen al wat voor ons is.” <i>Evele</i> houd ik voor een „schijnbaar praedicaats-adjectief” (v. H. § 319); ook <i>menichfoude</i> , C. 1336, dat geheel bij de woorden behoort, in v. H. § 319 a. en b. genoemd. Volgens v. H. (pag. 420 boven) is 't een navolging van <i>menegherhande</i> .
	1121	<i>sine</i> , instrumentalis-vorm, vgl. Am. C. 968.			Door Dr. G. Kalff wordt de aandacht gevestigd op de volgende passage uit het volksboek van <i>Huyge van Bourdeus</i> , bl. 33: „Aldus staende Hüge al seer bedroeft op di zee cante so sach hi van verre in de zee een wonderlike creatuer comende op dye wage vander zee, ende was swart ende leelic als die duvel. Waeraf huge vervaert was ende reedt achter waert metten perde ende hi sette sijn hant opten appel van sinen swaerde. Ende also ons die historie vertelt so quam dat creatuer te lande ende scudde dat leelic swarte wel (l. vel) wt ende lietet vallen ende was een frisch scoon man. Doe dit huge sach vervaerde hi hen (l. hem) noch seer ende hi sach den man te wonder aen. Doe seyde die man Joncheer en vervaert u niet, ic ben hier comen metten aluen, ende coninc Abroen heeft mi hier gesonden ende ic moet ymmer sinen dienst voldoen ende ic sal u metter spoet ouerdragen dat ghi u niet eens nat
1178-9	1123-4	Over de verhouding dezer 2 zinnen zie Am. 1053-7.			
1183	1128	H. heeft <i>si</i> , wat genoeg zin geeft; beter past C. <i>hi</i> , overeenk. M. 847: <i>dö er die wunder hete geschriben</i> .			
1193		Niet alleen bij de mann. en onz. o-st. op - <i>st</i> , - <i>ft</i> , <i>ch</i> en <i>f</i> kon de <i>s</i> van den genit. ontbreken (v. H. § 245 c.) — men vindt ook vaak een gen. <i>des, dies coninc, coninc kint, der Wandelen coninc doot</i> , een paar			

C.	H.	
		maken en sult. Doe seyde huge vrient ghi segt dat u mijn here Abroen hierghesonden heeft hoe is dan uwen name. Doe seyde die man. Ic heet malproen ende ic moet in deser zee mijn penitencie doen mer god heb lof ic en heb gheen pine: ic wandele bat in dit water sonder pine dan ymant anders op dat lant inder sonnen schine."
1204	1147	waer, vgw. = dat.
1213		De conjunctief bewijst dat <i>hi</i> in dit vs. het Gods kint is; vgl. M. 857: <i>der heilige man bat, das er vernême durch got sin wort...</i> P. 176.23: <i>do pat in Sand Brandon das er durch Got suo im kœm untz er mit im redt</i> ; dus moet van God weghe beteekenen in Gods naam.
1215		ende (dat Gods kint nl.) wart etc., vgl. Am. H. 554-5. M. 859: <i>der rase vil stille swebete dô; der selbe man irhôte sô Sente Brandâns gebete...</i>
1218-28	1161-71	P. 176. 27: (<i>Do fraget sant Br...</i>) <i>ob er durch got daselbst saess oder von missetat wegen dohin besendet were? Und sprach: wolt er geren, so wolt er im suo hilf komen. Und sagt im, das er ain priester wer, ob er icht götlicher ding von im begert.</i> M. 863. (<i>Brandan</i>) <i>sprach: wer hat dich her gesant uf dia vil wênige lant? bûzestû hie die missetât, sô mac din werden gût rat</i> (= N. 707, vgg.).
1218	1161	"Ondergaat gij deze plaag ter eere Gods d. w. z. vrijwillig, als kluizenaar?" — Vgl. 597. vgg., waar Brandaan spreekt van lieden „die alles ghemacx vergaten: dat waren eenzedelen, ende dienden Gode den edelen." —
1220-5	1165-8	„Of is het om uw eigen zonden? In dit laatste geval is er nog hulp voor u; want ik ben gewijd abt, en begiftigd met de stola, die God mij schonk, opdat ik zou mogen bijstaan en helpen, de pijn te verkorten van dezulken (die door eigen zonde straf ondergaan)". Deze vertaling is nogal vrijmoedig. Is zij juist dan is na 1222 deze schakel in den gedachtengang: „gelijk voor zoovele andere zondaars," weggelaten; in de spreektaal zouden ook wij geen bezwaar tegen zoo'n zin hebben. In de schrijftaal is de sprong ons te kras.

C.	H.	
		In plaats van C. 1226-7 te lezen H. 1169-70, gelijk Brill en J. B. p. 72, voor slaan — daarvan kan niets inkomen. P. toch heeft, „ <i>so wolt er im suo hilf komen</i> (var.: <i>helffen</i>), = C.: <i>in baten staen</i> . Integendeel zou men H. eer naar C. moeten veranderen... indien men den oorspronkelijken mnl. tekst wilde benaderen.
1223-4	1168	De priester kan ook na de wijding de macht van absolutie-schenken niet uitoefenen tenzij hem door den bisschop jurisdictie is verleend. De stola is het symbool der verleende jurisdictie. In <i>ghewyhet, gheuryhet</i> is (v. H. § 135. opm.) de <i>h</i> een graphisch middel, om hetzelfde aan te wijzen als het thans gebruikelijke trema. <i>vrien</i> = <i>privilegiare</i> (Lex. III 515) is een germanisme.
1166 7		J. B. beschouwt H. 1168: <i>da'</i> = <i>zo o dat</i> ; doch het kan ook relat. zijn, slaande op <i>stolen</i> ; <i>dat</i> , onz. van het betr. vnw. kon in den 1 ^{en} en 4 ^{en} nv. ook op personen en meervoudige z. nww. (beter: op z. nww. van ander geslacht of getal) betrekking hebben. (M. W. II. 80; Stoett, Synl. § 186). b.v. <i>Nochtan es beter die vrucht dat men mirtulus hiet in latijn; Scepe... dat men hiet ghebecde scepe</i> . Vgl. Am. C. 2082. Dit gemis aan overeenstemming doet zich ook voor bij de pron. personalia, b.v. H. 1372: <i>Dese dwale hier... mi dunct dat si mi rike maect; si holpe mi noch mere, maer ic namse onsen Here; Het weert mi doch grote dinc</i> ; C. 2263: <i>Io rade, dat niemen en versmade Brandaens avontuere die hem dicke wartte zure, no en segghe dat loghene wesen soude, want het leecht bescreven in lattyne</i> , etc. Zoo kan <i>dat</i> , demonstr., een z. nw. van ander geslacht of getal aanwijzen; b. v. H. 1824: <i>Over al es sine macht</i> ;... <i>dat wiltu di toetien dattu dat heves ghesien</i> . C. 596: <i>van lieden hebbic gelesen — dat waren eenzedelen</i> ; M. W. II. 74; zie ook Stoett. § 163; In verscheiden van de door hem gegeven voorbeelden kondigt echter <i>dat</i> het onderwerp aan, zoodat zij behoren tot § 185. Over hetzelfde gebruik van <i>het</i> zie M. W. III. 407; — vgl. voorts Am. C. 2082.
1171		<i>jaer</i> in plaats van <i>jare</i> te lezen (J. B. p. 98) is niet gerechtvaardigd.

C.	H.		C.	H.	
		jaer ende dach, in nnl., doch ook reeds in mnl. = een onbepaalden tijd van langen duur. Hier = te allen tijde, vgl. <i>hondert jaeren ende een dach</i> . K. en O. v. Delft, 58.6. (M. W. II. 10—1.)			N. 716. <i>Ek unde min bröder hebben sére beden vor den man, den de dúvel di nam, de etc.... stal.</i>
1229-30	1172-3	C. <i>al sulke</i> , nl. als bedoeld zijn, dus zonden (C. 1221.) Over 1230 en var. zie Am. C. 183—8.			P. 177.8: <i>Auch wisse das ich mer bruder hab, die got speiset mit seinem himlischen brot, der dein caplan gar vil genosz der den zoum stal, das er dir wider kom. Die selben brüeder sind in dem closter da duo auch ubernacht innen wert: da hat dir auch meiner brüeder ainer, den du auch auf einem stain funt schweben, dúck geholfen got bitten, das er dich gewert der ding die du in bet.</i>
1232-5	1175-8	C.: „In mijn persoon hebt gij een schamele vergoeding voor...” H.: „...zoudt gij een schamele vergoeding voor..., (nl. indien ik daarvoor dienen moest)”. P. 177.3 heldert de beteekenis dezer nogal duistere woorden op: <i>Duo solt nun wissen das dein caplan, den duo verlorst vor dem paradetsz, au mein stat do zuo mal in das paradisz genomen wart.</i>			C. is goed verstaanbaar.
1238	1181	Over het verschil in deze tijdsbepaling tusschen C. en H. zie Am. C. 539.	1246	1189	mhd. <i>nót</i> = behoefte aan, dan ook: streven, verlangen naariets; bv. <i>uns ist leider allen nót nach sünden; do wart ir nie derndach so nót, si verliure gar ir bete</i> , Ben. II', 412 ^a . Ik vat te onser <i>rode</i> — misschien een germanisme — aldus op: bij, naar ons verlangen, begeerte, etc.
1240-1	1183-4	M. 872. <i>Siner gnáden wil ich leben und volgen siner lere</i> , = N. 714—5. P. 177.7: <i>des genaden wil ich immer warten und seiner götlichen ler nachvolgen und gehorsam sein.</i> <i>sire ghenaden moetic leven</i> zou ik voor genit. causæ willen houden en vergelijken met <i>quader doot sterven, couts ende hongers sterven (sneven, blijven)</i> , Stoett, Synt., § 15.1. Hier is de constructie een regelrechte vertaling uit het mhd.; dat zij, althans in later tijd, ongewoon was, blijkt uit de omschrijving in C., dat zij een germanisme is misschien ook. In Christ. 736 staat: <i>dat deedse te male daeromme om datse der liede sonden draghen soude; dier aelmoesene dat si leven woude</i> . Hebben we hier dezelfde constr. voor ons? In 't ags. komt een instrumentalis voor; bv. Beowulf 1438: <i>nípa gehnaged</i> d. i. met kracht overweldigd. <i>wachten</i> c. gen. of met <i>na</i> = wachten op, vgl. Am. C. 585, evenals <i>beiden</i> C. gen. of met <i>na</i> en <i>biden na</i> . (M. W. i. v. v.) <i>lere</i> = gebod, M. W. i. v.			H.: <i>helpt hi</i> :... „hij helpt ons immers”... Deze zin heeft tegelijkertijd iets van een ontkennende vraag waarop men bevestigend antwoord — wat men door <i>ja ne</i> of <i>ja in</i> mnl. uitdrukt — van een uitroep in vraagvorm — z. a. b.v. ons: „is me dat een lawaail” en 't zeer gewoone hd. „ist das ein netter mensch!” — en van zinnen gelijk in hd. zoo veelvuldig zijn, toelichtende een bewering die voorafgaat, b.v.: „Der junge kaiser hat ein groszes oratorisches talent: hält er doch viele glänzende tischreden”.
		In Christ. 736 staat: <i>dat deedse te male daeromme om datse der liede sonden draghen soude; dier aelmoesene dat si leven woude</i> . Hebben we hier dezelfde constr. voor ons?	1247		<i>daer</i> = toen; ook 1250.
		In 't ags. komt een instrumentalis voor; bv. Beowulf 1438: <i>nípa gehnaged</i> d. i. met kracht overweldigd.	1249	1192	<i>voor</i> = bij?
		<i>wachten</i> c. gen. of met <i>na</i> = wachten op, vgl. Am. C. 585, evenals <i>beiden</i> C. gen. of met <i>na</i> en <i>biden na</i> . (M. W. i. v. v.) <i>lere</i> = gebod, M. W. i. v.			H. heeft ten onrechte <i>in</i> : de monnik werd, nadat het eiland der nacht was verlaten, doch den duivel ingerekend, dus niet <i>in</i> de zale; vgl. C. 784.
1242-57	1185-98	M. 875. <i>Wir hân gewisse meisterschaft, wan uns behútet die gotes craft und spiset mit dem himelbröte. Wir irwurben daz mit nôte, daz dir der munch wider quam, den dir der túvel benam, durch daz er den zoum stal in dem wunneclichen sal. Der arme clúsenére bi dem. dú ouch wére, der half dir sint an mancher stéte zû got mit sînem gebete.</i>			Ook in M. N. wordt op deze plaats gezegd dat de monnik <i>in</i> de zale den breidel stal. Dan is <i>in</i> goed; het zou daar toch juist geweest zijn, omdat M. 499, vgg. verhaald heeft hoe de monnik, met dat hij het gebit wegmoffelde, door den duivel werd gepakt.
			1252		Die steenwende, met het klooster er op, waarvan C. 448, vgg., is verteld.
			1253		<i>alleene</i> , zie C. 401, Am.
			1255	1196	<i>ter stede</i> = terstond, of = bij die (bekende) gelegenheid; „.... hij

C.	H.		C.	H.	
		hielp u aan (M. W. III. 313) hetgeen God om uwentwil deed ten opzichte van uwen kapelaan".	1282		Lees niet onder, vgl. C. 422. Am.
	1198	om = ten opzichte van; ook Ned. Pr. 172; <i>sorghen om</i> Melib. 800; mnl. <i>vraghen om iet</i> = inlichtingen over iets vragen.	1285	1225	H. „Boven, over de diepten dezer zee.” C.: <i>deser zeeves gront</i> is de zeldzame genitief-vorm van het vr. <i>zee</i> , dat dus niet zonder uitzondering de <i>w</i> verloren heeft, gelijk v. H. (§ 275, opm. 2) zegt. Over dien ouden casusvorm zie v. H. § 266*, opm. 1.
1259-64	1200-5	M. 887. <i>Durch gotes ére, wes sagestû mir niht mêre von diner bruderscheft? Wan sie streben mit ganzer crefte nâch dem vrônen himmelriche, und lebent rehte cristenliche. Des antworre im der gûle...</i> P. 177. 15: <i>nun sag mir von deiner bruderschaft, die han ich wolgesehen nach gotes gnaden werben und ain gut cristenlich lelen fûeren und haben.</i>	1289-97	1229-37	Deze geheele episode is zeer verward. Als de vervaardiger niet zoo onhandig wanordelijk was geweest, zou de inhoud van C. 1289-95 op 1285 gevolgd zijn. Ter verduidelijking haal ik aan M. 911: <i>Dô das lant allez versanc, darinne Sôdoma und Gomorra irtranc, dô teilte sich dirre rase beide mit krûte und mit grase gar von dem ertriche. Den bûwe ich billiche immer biz an min ende.</i>
1262	1203	<i>driven</i> , intr. = varen zonder koers, syn. van <i>dolen</i> , <i>ronddolen</i> , M. W. II 418; C. <i>verdriven</i> intr. = verdolen, drijvende verloren raken. Sp. IV ² . 65. 60. H. <i>verdriven</i> tr. = uit den koers drijven, slaan.	1292		<i>torre</i> moet hier stad beteekenen — samenhang en variant wijzen dat aan. De bet. is op geen andere plaats nog gevonden, maar laat zich gemakkelijk verklaren uit die van vestingwerk, dan: vesting, burcht, dan: stad, dorp; dezelfde ontwikkeling van beteekenis heeft <i>casteel</i> ondergaan en ook <i>burg</i> (M. W. III. 1220).
1267	1207*	<i>Vaserijn</i> ; M. 895: <i>die heizet Narrasin N. 725: hêt Narrasim...</i> P. 177. 19. <i>die haiszt Nazareth...</i>		1233	Over <i>solen</i> zie Am. C. 1588.
1269	1209	M. 897, N. 727: <i>stünt</i> . P. 177. 19: <i>...da het wir ein closter in. Nun was die selbige stat und alles volck also sündig, sodas es alles undergieng</i>		1234	De adjj. op <i>-el</i> , <i>-en</i> , <i>-er</i> hadden na een vnw. of bep. artikel de neiging om de <i>e</i> te apocopeeren; doch ook andere adjj. misten in dat geval nu en dan den normalen uitgang <i>-e</i> (v. H. § 306, '7) b.v. <i>dat menich groot wonder</i> , H. 1706; <i>die wonderlijc geest</i> , H. 1831; <i>hoe meneghe wonderlijc dinc</i> , H. 732. Ook oorspr. <i>io</i> stammen sloten zich soms aan zoodanig gebruik aan, z. a. in dit vs. (v. H. ald. opm. 1).
1274	1214	<i>te hant</i> = terstond, op staanden voet — maar die bet. is niet te bewijzen.			
	1216	Om het rijm te zuiveren zou men <i>hoghe</i> door <i>ho</i> moeten vervangen; dezen vorm bespreekt v. H., § 93.			
1302-19	1242-61	C. 1302 H. 1242 M. 922. <i>Ein wint hûb sich darunder</i> 3 43 <i>Der sie von einander trûc.</i> (4) 44 <i>Den kiel er von dem rasen slûc</i> 5 45 <i>In einer kurzen wîle</i> 6 6 <i>Über vil manige mîle</i> (7-10) (47-51) { <i>Verre in ein geniebele grôz</i> 52 { <i>Gotes gûte er dô genôz</i> (11-4) (53-6) { <i>In des namen er sich ûz hûb</i> Wan er dâ die wârheitentsûb, } Wan er nâch wunder strebete. } (15-6) (57-8) <i>Uf dem abgrunde er swebete</i>			P. 178. 4. <i>Do kam' ein wind und warf sy von dem warzen</i> <i>in kurtzer stund</i> <i>vierdhalb hundert meil. Do begund das mör wal-</i> <i>len und wuotten</i> <i>und schluog den kiel fürbasz in ain vinster genibel</i> <i>und an der selben stat fallt das mör in ab-</i> <i>grund der hellen.</i> <i>Do zucket got den kiele wider das sy nicht</i> <i>darein komment.</i> ± = het eind der aanhaling uit P. <i>Doch so warent sy in grossen sorgen gewesen,</i>

C.	H.	C. 17 H. 59 <i>In vil grözer ungewisheit.</i>	<i>werent sy nit gefaren mit gotes willen und das</i>
		18 60 <i>Wäre gote sine vart leit</i>	<i>got sand Br. wolt haben in seiner huot auf das</i>
		19 61 <i>Sô wäre ez im gewesen ungewerlich</i>	<i>er die wunder gottes alle erfure und die warheit</i>
			<i>erfinde die er an dem puoch gelesen hette, und</i>
		Zie boven	<i>wolt das nicht glauben das got grosse wunder</i>
		= ±	<i>tuot und getan hat. Also geraw es in gar übel</i>
			<i>das er das puoch verprent het.</i>

Ik heb hier de beide Duitsche teksten naast elkaar uitgeschreven, met vermelding van de in C. en H. meer (of min) overeenkomstige regels, om de verklaring van onze teksten zooveel mogelijk zeker te maken. Indien Dr. Bergsma hetzelfde gedaan had zou hij zich en mij eenige kritische moeite bespaard hebben.

Hij wil (p. 74), ten einde het metrum „in orde” te brengen, C. 1305—6 aldus lezen:

Daer vöer in cörter wile

Die kiel over méneghe mile.

Gesteld eens, dat „de op elkaar rijnende verzen een gelijk getal heffingen hebben” (v. H., Mnl. Versb., § 1. A) — ’t is geheel onbewezen en een dogma, dat alleen de oorzaak van veel tekstverbastering kan zijn — dan had hij, bij een nauwkeurig onderzoek, tot deze verandering nooit kunnen komen. Zeldzaam genoeg stemmen C. 1306, H. 1246, M. 926 en P. zoo goed als letterlijk overeen. Die regels zijn dus in C. en H. onaantastbaar. C. 1305 wijkt van H. 1255, M. 925 en P. daárin af, dat het vs. ook *den kiel* bevat. Deze woorden moesten nog worden opgenomen uit de vorige vss., die in H. zeer dicht bij M. staan, ook wat ’t rijm betreft, maar in C. zeer afwijken. ’t Rijm *droech*, in C. 1303, werd vervangen door *sceeden*; de behoefte aan een rijmwoord hierop, was oorzaak der verwatering van C. 1304, en vereischte in C. 1305 de opneming der genoemde woorden, die dus in ’t vorige vs., en niet in ’t volgende, oorspronkelijk thuis geweest zijn.

De door mij gewenschte nauwkeurigheid zou Dr. B. ook voor de p. 100 voorgeslagen verandering in H. 1252—53 hebben behoeft.

H.: *Doe haelp* zou — zegt hij — verknoeid zijn uit *doe vergalt*, en van het gevolg dier verknoeiing. Waarschijnlijk is dat *doe vergalt* Dr. B. ingegeven door *ontgalt* uit C. 1312. — Och kom!

P. 1311—3 nemen in C. de plaats in van H. 1253—5, en in H. komt de zin van vs. 1251, waarvan de parallel in C. ontbreekt, met dien van M. 928 en P. overeen — indien men den tekst 1 a a t z. a. hij is.

Ik heb bij deze ééne fout der kritiek stil gestaan als een zeer illustratief voorbeeld van de wijze, waarop er al zoo geknutseld wordt aan oude teksten. Als de hulp der drie Duitsche bewerkingen ontbrak, dan zou dit veranderen der lezing eenvoudig van onwaarde zijn. Maar hier wijzen zij juist aan, dat de tekst goed is En dan te veranderen...!

1302	1242	C.: „Een wind schoot naar boven, van onderen op.” Is in H. <i>onder</i> = van onder? z. a. <i>binnen</i> = van binnen, wel is waar in de afgeleide bet.: aan den binnenkant, die echter van de ablativische bet. moet uitgegaan zijn.	C.	H.	<i>Heren dienst versuimt dat hi sijn woninge heeft gheruimt sodatter hi ongew. si, en</i>
					<i>Vaderl. Mus. I 334, 37, een overigens niet duidelijke plaats. Voor den vorm van het z. nw., door middel van -heid vgl. b.v. iachterheit, smaadheid, godheid, menschheid Christi, brootheid (M. W. i. v.).</i>
	1247—51	„Toen geschiedde (het) door een hevigen wind..... dat het schip heel ver uit den koers sloeg, door den hevigen storm, menige dagreis over.”			
		Over ontstentenis van <i>het</i> zie Am. H. 554—5.	1263		Over <i>sac</i> zie Am. H. 627.
					<i>Stuen</i> , waarvoor J. B. p. 100, nr. C., wil lezen <i>saen</i> , is, gevolgd door <i>sitten</i> , wel verdacht. Een bevrdigende verklaring vind ik niet.
1317		<i>ongheweltheit</i> = <i>onghewelt</i> , i. d. bet.: toestand waarin men niet meester is over zich zelf, die niet uit te houden is, niet te verdragen is. M. heeft <i>ungewisheit</i> .			M. 936. <i>Dô sach Sente Brandân einen nacketen man sitten in jamer aleine af einem glüenden steine.</i>
		Voor de bet. vgl. het adj. <i>onghew.</i> in Dietsche War., VIII, 75: <i>Zulc heeft bi</i>			P. 178, 14: <i>Do fundent sy einen nackeden man sitten auf einem weissen (var.: velsen) stein.</i>

C. 1326-9	H. 1268-71	<p>De voorstelling van de omstandigheden waaronder Judas op den rots zit is in alle teksten gelijk.</p> <p>M. 942. <i>Ein site von kelde was im so verurorn, das sich das vleisch schelte von dem beine. Anderhalb uf dem steine was im so heiz daz er bran.</i> = N. 739 vgg. P. 178. 16: <i>dem selben man was der leib wol halber gefroren von der grossen keltin das sich das fleisch schelte und zarte von dem leib und gepain. An der andern seitzen sasz er auf einem stein: da was im also haisz das...</i></p>	C. H.	<p>Duidelijk is echter die voorstelling niet <i>An den zijde</i> (C.), d. i. aan welken kant? De steen is heet — C. H. M. N. — en nu heeft hij het aan den eenen kant zeer koud, aan de andere zijde van den steen zeer heet!? P. is iets begrijpelijker: hij zit op een rots. Hem was <i>der leib wol halber</i> (H. <i>Besiden</i>, dus niet veranderen nr. J. B. p. 100) <i>bevroren</i>; aan den anderen kant zat hij op een steen, waar hij het zoo heet had, dat....</p>
1329-33	1271-9	<p>C. 1329. H. 1271. M. 945. <i>Anderhalb was im so heiz daz er bran.</i></p> <p>1330. 1272. 1273-5.</p> <p>1276. <i>Niht beschirmes er mé gewan</i> 1331b. 1277. <i>Wan ein wizes twelelin.</i> 1331a. <i>Daz hilt er stêtelich vor in</i> 1332. 1278. 1333. 1279. <i>Und slûc die hitze von im dan.</i></p>	P. 178.18.	<p><i>Da was im also haisz und prant in aisô sêre,</i></p> <p><i>das im fewrin strewul ausz seinem leib giengent und fuorent und die flammen schluogen im über das haupt.</i> <i>Nun het er keinen schirme,</i> <i>dann ein kleines tüechlein</i> <i>das hieng im vor den augen</i> <i>und das traib die hitze fürbasz.</i></p>
<p>Van H. 1272-5 ontbreekt in C.: 1273-5, in P.: 1272, in M. alles: alleen in 't rijm is van C. 1330, H. 1272 een spoor bewaard in M. 946 = P. = H. 1276. Het is dus wel waarschijnlijk dat H. 1272-6 niet een later toevoegsel is, maar dat C. die vss. heeft uitgeworpen.</p> <p>Toen C. vs. 1330 aan '31 vastknoopte heeft het een oud trekje bewaard, waarvan in H. slechts een flauw spoor: de dwale <i>hangt voor</i> den zondaar in C. en P., en ook in de Peregrinatio, p. 30: <i>Pannum</i> (die hier als foltering dienst doet) <i>qui ante illum pendebat aliquando ventus movebat et percutiebat eum in oculos et frontem.</i></p> <p>Dit is geheel overeenk. C. 1424: <i>dit dwaelkin voor mi hanghende</i>; H. 1373: <i>dese dwale vore mijn ansicht naect.</i> M. 1003... <i>diz vil cleine twelelin, daz dû sihest varen her und hin vor minem antlitze.</i> (P. 180.3 is hier van geen belang).</p> <p>M. 948 staat nog vrij dicht bij C. P. en M., maar in H. kan men slechts uit den samenhang opmaken, dat de dwale <i>voor</i> hem zich bevindt: de dwale weert het tegen hem aanjagende vuur af.</p> <p>Het kwam mij wenschelijk voor, eens een staaltje te geven van de uitkomsten, waartoe men zou kunnen komen door een vergelijking — trekje voor trekje — van de verschillende teksten; dit voor het geheele gedicht te doen zou een verbazend uitvoerig werk zijn. Toch is mogelijk, dat men zodoende iets zekers over de verhouding der verschillende gedichten zou vinden. Voordat men zulke zekerheid heeft, kan er geen sprake van zijn de eene redactie naar de andere te veranderen. Zij kunnen nu nog slechts in zoover dienen tot elkanders opheldering, dat zij wederzijds vingerwijzingen geven voor de verklaring van elk afzonderlijk.</p>		<p>1271 <i>verbran</i> is een Germanisme (v. H. § 120 einde). <i>bran</i> heeft waarsch. gestaan H. 1736; zie Am. aldaar.</p>	C. H.	<p>H. alleen, 1372, blijft bij <i>dwale</i>.</p> <p>1273 vgg. „Van alle kanten schoten hem met hevigheid brandend heete vuurpijlen tegen een doek aan,... die hem zeer veel verlichting schonk, door de hitte af te weren”. Ik waag deze bet. voor <i>straal</i> aan te nemen, op grond van Kil. i. v. <i>strael</i>:</p>

C.	H.		C.	H.	
		germ., sax. = fulmen, Jovis ignis; mnd. <i>stral(e)</i> o. a. = wetterstrahl, fulmen, (Sch. u. L. i. v.); mhd. <i>ein fiurin stral</i> = blitz, (Lex. II. 1223).			<i>Enen comt iet</i> = im d. krijgt iets, is „belegt” in 't M. W. III. 1725.
1334-5	1280-1	M. 950: <i>Ein schúr die viel in eben an, die was heiz unde kalt. Sin jâmer der was manicvall.</i> N. 744: <i>Sus was ot om tô hêle unde tô kolt; sin jâmer was mannich voll.</i> P. 178. 22: <i>Nun kam ein hagel oben úber in, der fiel auf in und kestiget</i> (één var : <i>krestiget!</i>) in. Alle teksten hebben verteld Judas' kwellingen door hitte en kou en de verlichting door de dwale; toch (M. N. H.) zijn hitte en kou verschrikkelijk; (in P. komt hagel er bij). C. wijkt af: nogmaals wordt verzekerd dat de dwale veel verlichting geeft; het heeft er zeker wat van gemaakt, om dat rare <i>bonen</i> te vermijden, maar daardoor sluit het volgende vs. niet, z. a. in H. M. en N., goed aan bij 't geen voorafgaat. In <i>bonen</i> ziet Verd. (M. W. I 557) <i>bane</i> vr. en m. = kwaad, leed, ongemak. (passim in mnl.). Indien de o hier niet door een vergissing gekomen is, zou zij als door den invloed van n ontwikkeld moeten beschouwd worden (nr. v. H. § 34. b.).	1337	1283	In H. staat hier en 1331 <i>nacht</i> in de vooral ook aan <i>avont</i> (M. W. i. v.: 2) eigen bet. van: avond vóór een bepaalden dag; anders zou Judas niet kunnen spreken van de zorgen <i>jeghen overmorgen</i> (1364) of zeggen: <i>overmorgen herde vroe sal mi gane die pine toe</i> (1327) waarmee hij doelt op den <i>Maandag</i> (1409). <i>Nacht</i> als syn. van <i>avont</i> in de hier bedoelde en in de gewone bet. van dat woord geeft Kil. op i. v. (2 ^{de} art.): <i>nacht j. avond</i> = <i>vesper</i> , hinc: <i>nachteten</i> , - <i>mael</i> , - <i>tabbaert</i> , <i>vastnacht</i> , en is nu nog bekend in dezelfde en derg. smst. (van D. i. v.); vgl. het ruime gebruik van 't eng. <i>night</i> in de bet. van <i>avond</i> . In den anderen tekst heeft, te oordeelen naar de hierboven uit H. aangehaalde, in C. gelijkkluidende plaats, vs. 1337 waar. schijnlijk <i>des zondaeghs nachts</i> geluid; vgl. C. 51: <i>hi hadde ghenade alle sondaghes nachte</i> . In de deutsche teksten begint de verlichting der pijn ook 's Zaterdag's avonds; zij eindigt reeds 's Zondags 's middags, 12 ure. — Tot verlichting der controle volgt hier de opgaaf der verschillende overeenkomstige plaatsen:
			C. 51;		P. 163. 14 = M. 43.
			C. 1337 =	H. 1283;	P. 178. 24 = M. 954 = N. 747.
			C. 1379 =	H. 1327;	P. 179. 5.
			C. 1383 =	H. 1331;	M. 981 = N. 763.
			C. 1416 =	H. 1364;	
			C. 1461 =	H. 1409;	P. 180. 20 = M. 1019 = N. 780.
			C. 1501 =	H. 1447;	P. 181. 7 = M. 1055 = N. 802.
			C. 1517 =	H. 1463 =	P. 181. 10 = M. 1063
1352 5	1298-1301	„omdat ik zoo ontrouw was van den God, die mij het leven gaf, te verkoopen.... dat heb ik zwaar moeten boeten”. — Anacolutie. In M.: ik heb mijn Schepper verkocht; <i>des hân ich vil sêre entgolden.</i> (969).	C.	H.	<i>mich selber</i>) und..., (var.:) <i>het ich raw uber mein sund gehebt...</i>
			1302-3		<i>sonde</i> is sing.; dat blijkt uit de hd. teksten en bovendien: Judas heeft het over maar één zonde. <i>sonden</i> , 3 s. Ipf. Ind.; zie Am. 760.
1356-7	1302-4	M. 970. <i>Wen dô mich ruwen solden mine sunde uz der mazen grôz, von der wegen ich Got verlôs. In einem zwivel ich dô besaz; mir geriet der tûvel daz, daz...</i> P. 178.29. (<i>Ich pin Judas...</i>) <i>der an mir selb verzweifelt das ich mich erhieng</i> (var.: <i>und vor verzweyflung wegen hieng ich</i>	1303		<i>scoudelijc</i> , van <i>scout</i> , evenals <i>schoudigh vetus</i> , j. <i>schuldigh</i> . Kil.) Over -oud- in pl. van -uld- zie v. H. § 64. Opm. 4. — <i>Scoudelijc</i> (van <i>scout</i> = <i>geldschuld</i>) vindt men W.fri. Stad. II 244,33: <i>Oeck so sal men alle ghastrecht doen des maendaechs... van scoudeücken saken ende van anderen saken.</i>

C.	H.	
	1303-4	Deze vss. met onzuiver rijm ontbreken in C., maar in P. M. staat een equivalent van het eerste. <i>ooc</i> = daarentegen. <i>beginnen</i> of = onder handen nemen, of als één geheel te beschouwen met <i>gaf</i> ; z. a. <i>beginnen ende beriden</i> = den strijd openen, beginnen aan te vallen, zoo zou <i>began ende gaf</i> zijn: „hij begon mij de wanhoop in te blazen”.
1357-8	1305-6	Over het rijm. Zie Am. C. 783-4. Over <i>twifel</i> . Zie Am. C. 768.
	1314	Over <i>had</i> zonder suffix zie Am. H. 423.
	1318	<i>dehi</i> kan ik alleen verklaren door syncope van <i>d</i> tusschen 2 vocalen aan te nemen, 'tgeen bijna alleen in de jongste periode voorkomt (v. H. § 130, vgl. Franck, § 114. 2); b.v. <i>bevaert</i> , <i>hemer</i> , <i>seware</i> , <i>brugoem</i> , <i>see</i> , <i>vre</i> , <i>gena</i> , etc. Het mnl. <i>ik</i> , <i>hij</i> , <i>dee</i> , niet uit <i>deed</i> maar uit <i>dede</i> , maakt mijn opvatting zeker.
	1328	<i>gane</i> is mij onverklaarbaar.
1383-9	1331-7	C.: „Ter cere van den Zondag heb ik dit soelaas; en had ik 't altijd zoo, dan zou ik niet klagen. Toch heb ik het nu volstrekt niet aangenaam; slechts de hel maakt het mij nog veel erger....” Verw., T. e. L. III 254, vermoedt dat de vertaler in vs. 1387 <i>nochtan hebbict borgeet</i> heeft geschreven, en dat de ontkenning — dus in beide teksten — van latere hand is. <i>bore</i> is in het mnl. echter niet geconstateerd anders dan negatief; op den zin van onze teksten is niets aan te merken en M. stemt er geheel mee overeen: <i>iedoch ist es enpor gât, wan</i> (= ofschoon) <i>mir michel wirs tût die ... helle</i> . Er kan dus geen sprake zijn van een verandering, waardoor de samenhang zelfs geschaad zou worden. H.: „Weldra echter zal het niet best met mij staan, maar zal....”
1388	1336	H.: „alleen de hel doet mij nog veel (meer. sc.) leed. ...” vgl. Am. H. 1363. <i>dat</i> is expletief; vgl. M. W. II. 83. beneden.
	1346	Wat voor <i>vaert</i> bedoeld is blijkt H. 1415 en Am.
	1355-6	Indien <i>ic</i> niet was doorgeschrapt, zou de zin zeer goed zijn. Nu kan ik deze 2 regels niet verklaren.

C.	H.	
	1357	„Daar wordt zoo'n hitte mijn deel....” (M. W. III. 1725).
1410-12	1358-60	M. 989. <i>Mir ist die hitze alda bereit, darinne ein berc lanc und breit versmulze, wêre er ouch stêlin, é dû gerûrtes die bra din</i> . N. 768 heeft hetzelfde idee, doch anders uitgedrukt. P. 179.20 <i>ein hitze also grosz das es unsâglich ist, und der ein stâchle in pergnaeme und in darein wârfer verschmûlze in einem angenplick</i> . „...Eer gij een uwer haren kunt aanraken (: Uw hand naar 't haar kunt brengen) zou daar wel een berg van staal smelten, indien iemand er een in wierp.” In H. is <i>die</i> als plur. opgevat; het beteekent, evenals in C.: „indien men...” Zoo ook Inform. 243 (M. W. II 151): <i>diet besteden</i> = „als men het aanbesteedt”; zie voorts C. 1457 en var., C. 1905.
	1363	Over het gebruik van posit. in pl. van comparat. en superl., van comparat. in pl. van superl., en omgekeerd zie Franck, Al. bl. 420 en M. W. i. v. <i>dan</i> , 1ste artikel, voegw., 1. Posit. i. p. v. comp. ook H 1390. Volgens Stoett. § 119 en M. W., II. 51 zou men een posit. + <i>dan</i> met beteekenis van comparatief vinden in gevallen als H. 1014: <i>Mine dunct niet soo goet, dan men worpe in die vloet</i> , Wrake I 1334: <i>Dat god gheen sonden en wreect so sware dan men vader ende moeder niet cert</i> ; deze zinnen zouden op een lijn staan met <i>noch also — dan etc.</i> , waarover Franck. Al. 449, M. W. I 371, Stoett. § 110. Wij hebben hier echter een verschillend verschijnsel voor ons: de verzwijging van het begrip <i>ander</i> of <i>anders</i> na ontkenkende woorden of na vragende die een ontkenkend antwoord verlangen; b. v. <i>niet dan tcruutsien aten</i> , d. i. niet el dan C. 600 en var.; meer voorbeelden: M. W. II 53.2). Dit gebruik is in onze taal nog schering en inslag: <i>Wie (sc. anders) kunnen bommen smijten dan krankzinnige anarchisten?</i> (Provinciaal liberaal weekblad van 16 December 1893); <i>Wat is de huidige maatschappij dan één groote janboel?</i> (de Oproerkraaijer van 17 Aug. 1892.) De ontstentenis van <i>ander</i> , <i>el</i> was in de Middeleeuwen ook anders dan na een ontkenning mogelijk (M. W. ald.), b. v. <i>alle dinck was hem ontseyt dan sorghe ver-</i>

C.	H.		C.	H.	
		driet ende herteleyt, M. Loep. I. 1191. etc.; als een zeer recent voorbeeld zij uit „de Gids” van Febr. 1894, p. 422 aangehaald: <i>Enkelen der volksleiders rekenden dat de tijd gekomen was voor een beetje „onrust” op het eiland, welks rust anders zelden gestoord werd dan door periodiek terugkeerende hongersnood en aanhoudende rooverijen.</i>			zw. verbuiging ook achter syllaben met den vollen klemtoon te verdwijnen (v. H. § 287. Opm. 2.) ziel ook 1496.
1419- -22	1367- -70	M. 997. „ <i>Tar iemant biten Got vordichf</i> ” „ <i>Ez ist bezzer das dū lēzest mich</i> ” — <i>Sus waren die reden des armen</i> — „ <i>Wan Got wil sich niht erbarmen</i> ”. N. 773. „ <i>Kan di nēmet helpen unde bidden Got vor di?</i> ” <i>Hi sprach „it is beter dat dū di makest bi Unde lātest bliven mi armen.</i> <i>Got wil sek nummer over mi erbarmen.</i> P. 179. 23. <i>Nun sag mir womit man dir zehilf mag kommen und ob ich Got ernstlich für dich het oder wie man dir zehilf kommen sol.</i> (var.: <i>mag dir kein gepet helfen, . . . so wil ich got fur dich pitten</i>) . . . <i>wan got der wil sich nimmer mer uber mich erbarmen</i> (var.: <i>nimer erbarmen uber mich armen</i>).	1415-6	1418- -23	M. 1027. <i>Ôwē der vart die ich varen mūz, dā wirt mir nimmer leides bāz, als ich wol irarnet hān.</i> <i>boete</i> = kwijtschelding eener straf. (M. W. I. 1344).
		1378 <i>Het</i> in pl. van <i>sí</i> ; vgl. C. 1218-28. Am.	1472-7		„Toen liet de H. Brandaan zijn relequie voor den dag halen en op dek zetten, om, als de duivels, naderbij gekomen, de relequie zagen, ze schrik aan te jagen”.
		1381 en '92: Over het ontbrekende personale zie Am., H. 482.	1484-5	1430-1	M. 1040. <i>Wir solden vor gevaren sin, riefen sie dō alle.</i> (N... <i>vort gevaren</i> . . . 792). P. 180. 25. <i>Do strach der münich der den zaum stal mit grossen forchten: wir sollen uns ee von hinnen haben gemacht.</i>
		1387 <i>al en macht</i> ; -t, nl. het „hulpen” van de dwale.	1487- -93	1433-9	M. 1041: <i>Die geister vūren mit schalle mit grözer gierekeit zū dem kiele. Dō viel in allen ūz dem giele pech, rouch als ein nebel, darinne gar burndez swebel. Alsus daz glūete dne zil; wd ez uf daz mer gevil, dā brante daz wazzer alsō strō.</i> P. 180. 28: <i>do fuorent die tewfel umb den kiel und fuor und schosz in ausz den meulern swebel und pech und auch grosser stinkender rauch und nebel, so das synahent all verdorben warent, und wie sy in dem mör schwebten, so liessen sy doch grosse stück von schwebel und von bech fallen und das pran in dem mör als ob das mōre gar entzündet waer.</i>
		1388 <i>oft</i> = <i>alse oft</i> d. i. als <i>indien</i> ; ook in de aanhaling uit Rein. in Am. H. 1907. <i>of</i> = <i>alse of</i> d. i. als <i>of</i> , ook H. 1604, 1645 (tgo. var. <i>alsof</i>): C. 1783; voluit <i>passim</i> .	1489		<i>vlamme</i> als plur., hier in den samenhang te verwachten, is bewezen v. H. § 287. C.
		1390 Over Pos. in pl. van Comparat. Zie Am. H. 1363.	1437		„. . . . zwavelvuur, dat zoo gloeide en kookte — waar 't in zee viel brandde het water als stroo.” C. is eenvoudiger en overeenkomstig M.
1446	1394	<i>ende</i> = <i>indien</i> . „ <i>indien men die (voor mij) na mijn dood gaf</i> ”. <i>over</i> = in 't belang van. C. en de El. 1392, Bll. II. 156, 40; I. 19, 31.	1446		<i>dien tiden</i> , ook 1449, is verklaarbaar als locatie van tijd: in het Got. zeer gewoon; b.v. <i>thisai naht, dagam jah nahtam, thamma daga, sibun sintham, antharamma sintha</i> , etc. etc.; vgl. E. Bernhard, <i>Kurzgefasste got. grammatik</i> . § 161, einde; <i>wijler</i> , ohd. <i>hwilōm</i> , ags. <i>hwilum</i> is internationaal; <i>vaak</i> gaat terug op dat, pl. van <i>vak</i> , z.nw. De voorbeelden ontbreken dus niet.
1457	1403	„en hetgeen men nog meer (bovendien) achterna (later) doet” . . .	1449		Het verschil tusschen <i>heere</i> = <i>scharc</i> en <i>here</i> = <i>dominus</i> wordt in het hsteds door de spelling aangewezen, zie de
1464	1405	Zie Am. C. 14 10 2.			
		M. 1024. <i>Daz blūt im von den ougen schōz</i> . Deze aanhaling geldt niet als verklaring: zij wil een verklaring aanleiden.			
1414		In den loop der 15 ^{de} eeuw begint de uitgang -e van feminina der -ō, -jō, -i en			

C.	H.	
		Inl. Met het oog op 1427 zou men hier echter het eerste woord verwachten.
1508		Over <i>borlenden</i> zie C. 1156. Am.
	1460	„...indien zij (Brandaen c. s.) hem (d. i. Judas) hun (d. z. de duivels) hadden onthouden." Men zou hiertegen, op grond van 1443, '6, '50-2 kunnen aanvoeren, dat Brandaen alleen 't was, die Judas had vrij gebeden; was dergelijk bezwaar van kracht, dan moest het gedicht overwogener gestileerd zijn.
1515	1461	Dat hi „vlotede up die zee" kan niet van Judas: alleen van Brandaen gezegd zijn. Met <i>hem</i> is dus de laatste bedoeld. In M. heet het daarentegen, vs. 1060: <i>sie drôwelen dem armen offenbâren, im solde geschên wirs danne é. Die sorge tet im aber wê.</i>
1520-5	1466-71	„Zij hadden gloeiende, scherpe haken bij zich, en draalden niet, ze in zijn vleesch te slaan. Smadelijk namen zij hem mee, met rots en al." M. 1068 luidt: <i>unsanfte sie in trügen von dem glüenden steine. Si quellen sine beine...</i> Zoo ook N. 809.
1531 2	1477-8	Het is alsof er aan deze woorden nog iets is voorafgegaan, maar uit de Duitsche teksten blijkt dat niet. M. heeft duidelijker, vs. 1072: <i>scheldende sie gegen Brandan quamen. Sie sprachen: „durch dich vurbaz mē wirs geschiet Judas dan é".</i> N. 814: „Nû, sprêken se, scal vorbat mēr ome wêr schên wan ér". P. 181 und schullen S. Br. und sprachen: „Im muosz nun vil dester wûrser geschehen".
1534	1480	„Het zal anders met hem afloopen", vgl. C. 119.
	1481-2	Indien men dit rijm wil zuiveren, kan men het eerste vs. naar C. veranderen, (J. B.), of, nog eenvoudiger, in het 2 ^{de} mijn lezen, dat vooral in de jongste periode niet ongewoon was. (v. H. § 329). Ik zeg: indien men....!
1539-45-	1485-9	C. komt overeen met M.; de inhoud van M. 1076 9 is hetzelfde als van C. 1534-9 en var., maar M. 1078: <i>ouch úwer aller schelden daz ist mir gar unmére</i> staat dicht bij H. dan C.; het vervolg luidt echter weer naar C.: 1080: <i>Bi sinem schep-</i>

C.	H.	
		<i>fêre und bie allen gotes vorhten gebot er den verworhten daz sie im niht entlêten wan als sie dâvor hêten zûr anderen sît getân.</i> P. schijnt hier in overlevering één met H. te zijn. Na wat in H. vs. 1477-8 is, volgt 181. 14: „Nain" — <i>sprach S. Br.</i> — „ <i>ich gebewt euch bei dem lebentigen Got, das ir im nit anders tuent wann wie ir im vor habent getan</i> ".
1542		<i>verhoort</i> , verl. dlw. met act. bet. (Stoett. Synt. § 426-7) van <i>verhoren</i> = ongehoorzaam zijn (Hild. gl.), dus syn. van <i>verhorich</i> , ald. „.... gebood hij aan die (Gode) ongehoorzamen";... M. 1082: <i>gebôrt er den verworhten</i> .
	1488	<i>quellert</i> voor <i>quelledet</i> , v. H. § 199.
	1496	<i>verbolghen</i> geeft éénigen zin, als men het bij <i>die here goede</i> voegt. Het vermoeden kan gewettigd zijn, dat H., hetwelk steeds <i>scip</i> i. p. v. <i>kiel</i> heeft, (gl. i. v.) 't ook hier verwijderde. <i>Scip</i> paste niet in 't rijm; <i>met sinen scepe</i> en <i>volghen</i> wisselden van plaats; <i>verbolghen</i> zou 't gat in 't rijm stoppen.
1556	1500	C.: „Dat (nl. de toestand van Judas, en al wat zij daarbij gezien hadden) was eene ontzettende foltering, folterstraf." Vgl. C. 371. H.: „Dat all:s moet wel ontzettend zijn om te ondergaan."
1557-65	1501-7	M. 1093 vg.: <i>Dô kârtē die gûten degene unter des gotes segene gegen daz ôster ende. Dô sâhen sie ûz einer steinwende burnende sêle varen, sie rîfen offenbaren weinende ach unde wê.</i> P. 182.1. <i>Und dô sahent sy ausz des steines wenden fewrin vogel fliegen. Sie hortē auch in dem perg geschrai aller hand zungen, das was westerhalbe nicht anders dann ach und wee.</i>
1558	1502	J. B wil in C. en H. lezen <i>zeghene</i> (p. 77 en 105.) In C. zou <i>zeghe</i> reeds voldoen; maar Segh. 1712 komt <i>seghe</i> = <i>zegen</i> ook voor. Wat de verandering in H. betreft: de lezing <i>zeghene</i> (J. B. p. 105) is zoo goed als zeker oorspronkelijk. Toch vestig ik de aandacht op N. 823: <i>unde lêt uptên dat segel</i> .
1559		Verw. (T. e. L. 254) meent dat hier moet staan: <i>ooster-ende</i> ; overeenk. M. en vs. 1567, vgl. well. H. 430 en Am. De voorstelling

C.	H.		C.	H.	
		die P. geeft p. 181 2, kan voor deze bijzonderheid niet dienen.			In de beide Duitſche tekſten is 't één berg, die de brandende vogels (zielen) bevat en waarvan de hier genoemde verſchrikkelikheden worden verteld. Heel veel waarde hebben zij door het verſchil met C. en H. te dezen opzichte dus niet voor ons. De ſamenhang is in C. geheel duidelijk. In H. niet. Ik beproef de vertaling aldus: „Aan den anderen kant (van de plaats) waar het (zwarte water) voor den dag kwam, (d. i. aan den anderen kant van den berg), (was) een water en...”
1561		<i>alse</i> = als 't ware, een bet. die in het M. W. niet is vermeld, maar in 't Nederl. Wrdb. worden uit de 17 ^{de} eeuw vele voorbeelden gegeven.			
	1504	<i>bernende</i> ; over de casus vormen van het part. prs. zonder -n zie v. H. § 311; dezelfde vorm H. 1574.			
	1505	„Zij zagen brandende vogels en (hoorden) velerlei ſtemmen...” Over de ontſtantenis van een gemakkelijk bij te denken verbum, vgl. Am. C. 25 en voorts nog Stoett, Synt., § 523. Zoo ook C. 1580: <i>daer ute viel een water ende</i> (sc. b. v. <i>quam</i>) <i>een wint</i> .	1580-1	1523	Over ellips van 't ww. in H. zie Am. C. 23 en 25. Bij <i>wint</i> in C. heeft men uit <i>viel</i> een ander werkw. in gedachte aan te vullen, vgl. Am. H. 1505.
1566-9	1508-11	P. 182. <i>Und an dem perg do flosz und ſchluog ein ſunder wasser und see, der was grunilos und der ſchluog</i> (var.: <i>ſchlug so hart an den berg</i>) <i>das man die ſchleg neun meyl hort</i> . M. 1100. <i>Ein grundelöser sê slûc die sêlen stêles an</i> .		1529	<i>van den co.den</i> is geenszins mv. van een naar het hd. gevormd vr. z. nw., (J. B. 12), maar 3 ^{de} s. n. van <i>dat coide</i> ; vgl. voor den declinatievorm Verd. i. v. <i>coude</i> , v. H. § 324.b., Franck, § 211, en voor <i>ol</i> + dent.: Verd., ald., v. H. § 64. Opm. 4, 2 ^{de} al.
	1509	<i>anen</i> kan ik niet van elders bewijzen; vgl. <i>utengelaten</i> , Mor. 1405.	1588	1530	<i>schollen</i> = loslaten, -raken, zich losmaken van (gezegd van een ſchil, bast, etc.) van <i>scholle</i> , vetus j. <i>rusch</i> = <i>gleba</i> , <i>crusta soli vel terrae</i> , <i>scholle van ijs</i> , Kil.; <i>scheule</i> en <i>schulle</i> , vr.; 't zelfde als <i>schil</i> ; de ſcheulen van okernooten, erwten, koolzaad, etc. (Schuermans), mnd. <i>schulle</i> = <i>plagge</i> , <i>rasenstück</i> (Sch. u. Lübben), mhd. <i>scholle</i> = <i>gleba</i> . (Lex. II. 767). Dezelfde bet. heeft <i>scolen</i> , H. 1233, zie M. in Am. H. 1229-37, var.: <i>scorde</i> . Dit woord nog in n.vla.; de Bo.: <i>scholen</i> = wijken, ſchuiven, wordt veel gezegd van de spijs in 't ingewand: <i>mijn eten schoolt niet</i> , d. i. mijn eten ſchuift niet, blijft op de maag liggen; ook gezegd van de nageboorte: <i>het schoolt niet</i> , fr. <i>l'arrière-faix n'arrive</i> , <i>ne s'expulse pas</i> ; <i>de koe schoolt</i> , fr. <i>la vache expulse l'arrière-faix</i> .
1573		<i>daer</i> consecutief even als <i>die</i> , C. 2133. (Stoett. § 190.)			Schuermans: <i>scholen</i> wordt gezegd van het ſteenfruit als de vrucht wel van den ſteen gaat. Verwant zijn: <i>schaal</i> , hd. <i>schale</i> , mhd. <i>schale</i> , waarv. hd. <i>schälen</i> , mhd. <i>scheln</i> , M. 943, P. 178. 17 = abſtreifen, <i>schälen</i> , decoriare, decorticare (Lex. II 695), <i>spalten</i> , trennen, auseinander gehen (Ben. II, 120b). <i>schil</i> , <i>schel</i> , <i>schelle</i> , <i>schille</i> , <i>schelffe</i> = <i>squama</i> , <i>testa</i> , <i>cortex</i> , Kil., waar-
1574	1516	<i>groot als een oven</i> wil zeggen: zeer groot, anders niet; het is een ſpreekwijze, die alleen begrijpelijk kan zijn geweest, doordat zij gebruikelijk was; b. v. Limb. VIII, 58 <i>ſijn hooft was groot als een maetelijc oven</i> ; Breid. 48.r.: (<i>die ſteen</i>) <i>is groot nae die maniere als een ovent ende ſchijnt een marmerſteen te wesen</i> . Segh. 8357. <i>Die roese... noepte tors vrescleke; hi sat also groot als een oven</i> .			
1577-88	1519-30	De beide vorige aanhalingen uit M. en P. sloten bij elkander en nu bij de hier volgende aan. M. 1102. <i>Uz der wende ein vlût ran die was swarz unde kalt. Anderhalbe bran ein wall, das ven der hitze under stunden die harte vlinſſteine ſchrunden</i> (= barſten, ſplijten). P. 182.5: <i>Anderthalb dem perg do fuorent fewrin wellen als ob ein gantzer wald brün. Aber northalb des pergs was es also kalt, das die herten ſtein davon entſprungen</i> .			

C	H.	
		van <i>schillen</i> , <i>schellen</i> = <i>decorticare</i> , (Kil. en Teuth.) en intr.: Limb. Ser. 149b: <i>Dat heme alle sine hut scellen moghe van den vlesche.</i> — mnd. <i>schillen</i> , <i>schellen</i> = <i>schälen</i> , trans., (Sch. u. L.). <i>böom</i> als coll.; vgl. Am. C. 35.
1599	1541	Over <i>aerme scare</i> zie Am. 240.
1600-7	1542-9	M. 1113. <i>Sie quämen nāch den stunden an ein lant dā sie vunden die allermēste ēre die ie gesēn wurde mēre: der weize ungebūwet wūchs dō, der win ungearbeit sō....</i> P. 182. 15. <i>Do kommen sy in ain land, da fundent sy die aller groeszen wunn die iendert auf ertrich gesein mocht, und was das land so frūchtig, daz man alles darin vand das man begerte und haben wolt: koren wein und alles das man bedarft von allen fruchten on alle arbeit.</i>
1603		<i>Daer</i> is wellicht de verkeerde oplossing van <i>d'</i> , hetzij een fout door mij zoowel als Kausler, hetzij door den copist van C. begaan. Men vatte het op als gen. plur. dem. van <i>der</i> ; het is dan gen. partit., afhankelijk van een niet aanwezig woord, b. v. <i>een</i> . „Zelden zag men er een van die, een dergelijke”. De omgekeerde vergissing in de oplossing van <i>d'</i> : Lsp. I. 27. 93, waar 2 hss. <i>der</i> hebben en <i>daer</i> , de ware lezing, in een 3 ^{de} hs. staat. (Bijlage blz. 296).
1605		<i>corenvruchten</i> als smst. geeft hier alleen zin. Kil.: = <i>fruges</i> .
1609	1551	<i>genoech</i> is adverbium = „in voldoende of: in in groote hoeveelheid”, vgl. v. H. § 378. Opm. 4.
1612-20	1554-62	M. 1125. <i>Dā was daz wilt alles zam; der wolf dā nie niht genam. Daz lant daz was dā vollen schōne ganz sō des himels trōne: daz heizet multum bona terra und ist gelegen hirumme dā, daz ez den lūten wēre unkunde</i> (N.: <i>ungelik</i>); <i>und hetten sie die wilden unde niht sō</i> (N. <i>dār</i>) <i>hin geslagen, uns mochte niemant dāvon gesagen.</i> N. komt hiermee overeen, 833 vgg. P. 182.21. <i>Und in das selb land kam nie kein tier das schedlich waer. Und ist auch alle zeit grūen. Und das selb land haisset „Bona Terra” und leit verr von der welt. Wann das got wolt das sy das mör dar trüeg, wann sy mochten sunst nimmer dar kommen sein.</i>
1613-4	1554-6	H. 1554-6 staat vrij dicht bij P.; C. 1613-4 zweemt meer naar M. Daarom kan een

SENTE BRANDANE II.

C.	H.	
		verandering van H. naar C. (J. B. p. 107) nooit verdedigd worden — te minder daar de zin zeer helder is. H.: „De beesten waren nooit anders dan mak in die schoone en altijd groene streek (: in die schoone streek waar 't altijd zomer was).” Men zou H. 1556 ook, naar het voorbeeld van P., als hoofdzin kunnen opvatten met bij te denken praedicaat: <i>es</i> ; vgl. Am. C. 25.
1617	1559	Volgens J. B., p. 13, kan <i>conde</i> alleen het mhd. <i>kunde</i> = <i>heimat</i> , Lex. I, 1771, zijn, waarvan in M.: <i>unkunde</i> , adj., nog een spoor, en dat in H. taliter qualiter door <i>goede</i> uitgedrukt is. Verd., III 1750-1 houdt het woord voor <i>conde</i> = bekendheid, 't bekend zijn; „het land ligt ver van hetgeen aan de menschen bekend is, van de aan menschen bekende plaatsen”; vgl. Rijmb.: <i>die steen es buter liede conde</i> ; — de bet. nadert op onze plaats aan die van ons <i>verkeer</i> , hetzelfde als wat, van personen gezegd, zou genoemd worden <i>gemeenzame omgang</i> , vgl. b. v. Sp.: <i>scipliede die sijns ne hadden gheue conde</i> , d. i. „die geen kennis aan hem hadden”; men zie ook nog vooral de plaatsen die Verd. geeft (ald., 3), waar <i>conde</i> = nauwere bekendheid met een persoon, gemeenzaamheid, vertrouwde omgang. Indien men M., en P. (: <i>verr von der welt</i>), tot beoordeeling van het mnl. zou willen aanhalen, zouden ze voor de op zich zelve reeds natuurlijke opvatting van Verdam pleiten. Is deze de juiste, dan is er van een germanisme geen sprake. <i>goede</i> schijnt mij te zijn dat. s. n. van <i>goet</i> z.nw., = het goed, bezit. <i>Eertscen lieden</i> zou gen. moeten zijn; maar het is onder invloed van 't voorzetsel geraakt; vgl. C. 635, Am. <i>goede</i> kan intusschen ook adj. postpositum zijn. v. H. § 315.b. en opm. Dan heeft het woord veel van een stoplap.
	1561	Indien het 2 ^{de} <i>doe</i> op een schrijffout berust, is <i>daer</i> , dat in C., N. P. staat, veel eerder de oorspronkelijke lezing, dan <i>soe</i> (J. B. 106). M.: <i>Sō</i> .
	1562	„...dan zou het niemand daarheen hebben kunnen brengen” (d. w. z.: het zou er dan

C.	H.		C.	H.	
		nooit gekomen zijn.) Men zou ook <i>niemen</i> als subject kunnen beschouwen. Hier gaan H. en P. weer samen in één opvatting, C. en M. (N.) in een andere. <i>const</i> < <i>conste</i> + <i>t.</i> (v. H. § 84).			<i>lichem sinne von kupfer und von ére vil manic tier hère</i> (= N. 859 vgg.) P. 183.8: <i>Do sahen sy das die maur cittel cristallin was und gar viel edels gestains darin lag. Die mauer was verwurckt mit kupfer und mit ére; var.: ...und was vil edel gestain an der maur verwürckt mit kupfer und öre und mit messe.</i>
	1571	Over <i>swevede</i> , sing., bij het mv. <i>die wolken</i> zie Am. C. 471.			Niet onmogelijk is, dat de vss. C. 1658-60 zoo vreemd zijn tengevolge van een misverstand. <i>Daer waren luttère steen in</i> dat b. v. zeer dicht bij den tekst staat — zoo iets kan zeer goed de oorspronkelijke tekst geweest zijn: H. heeft <i>clær</i> , het ook naast <i>lutter</i> zeer gebruikelijke synoniem daarvan. M. heeft <i>lutter unde clær</i> , van 't kristal gezegd; die tekst zwijgt van edelsteen, maar P. met H. bewijst wel dat de moeder-redactie der Duitsch-Nederl. tekstengroep ze bevat heeft.
1636	1574	<i>woch</i> naast <i>wech</i> , v. H. § 34. a., Franck, § 64. — Over 't part. zonder -n, zie v. H. § 311. P. 183. 4: <i>Und do funden sy einen hangenden wege, do giengent sy mit grossen sorgen auf den perg.</i> Dat <i>hangen</i> de bet. <i>hellen</i> had, blijke uit het volgende: <i>dat hanghende van den berghe</i> = helling v. d. berg, hd. <i>abhäng</i> (M. W. III. 80), dat <i>afhanghende</i> , lat. <i>acclivitas</i> (ald. I. 235): — <i>clevende of anhanghende an en berch of hoighde</i> = <i>acclivus</i> , -vis in ascensu; <i>declivus</i> , -vis in descensu (Teuth). <i>Het hanghen van den bergh</i> = <i>dorsum montis</i> , <i>clivus</i> , <i>latus montis</i> . Vgl. lat. <i>pendulus</i> o. a. = <i>hellend</i> . (Engelbrecht).			Voor 't gebruik van <i>lutter</i> zie men <i>Stal-laert</i> , i. v. <i>gout</i> , 1 ^o aanhaling, en i. v. <i>lutter</i> ; niet alleen daar, ook Limb. S. 236 staat het als syn. van <i>clær</i> : <i>gude mensche, du salt vlitelike huden... dine conscientie lutter ende clær.</i>
	1577	J. B., p. 108 wil <i>scone</i> : <i>syone</i> . Het is jammer den vorm <i>scoon</i> te verdonkeren; dat de adj., die in onverbogen vorm op -e uitgaan, ook daarzonder voorkomen wijst v. H., § 295, opm. 2. aan. Zoo ook <i>groen</i> , H. 1499, 1682, <i>scoon</i> , H. 1681, 2081.			Zooals hier in koper gegoten afbeeldingen van dieren op kristal zijn aangebracht, was de aarde, in goud gegoten, op wit marmer afgebeeld aan het grafsteente, dat Alexander voor Darius liet bouwen (Al. VII 797 vgg.): <i>Hi dede teerst maken een graf. Twee marberstene diere ende goet, daer vele aen ghescreven stoet, waren gheleit een boven andren. Donderste was root alse een vier, doverste steen hi was blanc. Hi maecte an dien ondersten steen viere platen van latoene. Daerup lach een witte serc; daerane stont dat diere werc daerup ghegoten al met goude.</i>
1642	1580	In M. N. P. is 't niet eerst een berg wat zij zien, maar dadelijk een kasteel, de wolken nabij. Hiervan heet het M. 1154: <i>es enwart nie burch sô gút.</i>			<i>kerstaliyn</i> : <i>daer in</i> ; mhd. <i>kristallin</i> : <i>in</i> , J. B. p. 19.
1643		Over het prs. <i>upgaen</i> zie Am. H. 643.	1593-94		
1645		Dit vs. is onmisbaar in 't verband; H. zou, daar 't er in ontbreekt, zonder de andere teksten zeer raadselachtig zijn.	1595		Over het praedicaat in sing. bij meervoudig subj. zie Am. C. 471.
	1587-8	<i>porten</i> : <i>worden</i> ; M. 1159-60: <i>pforten</i> : <i>worten</i> ; N. 854 5: <i>pörten</i> : <i>wörten</i> .			
1656-64	1592-8	„daar waren zoovele letters, was zooveel schrift in edelgesteente op geplaatst”. . . . Dit geeft maar een gedwongen zin. De passage is in H. onberispelijk: „de wanden waren van kristal, rijk bezet van edelsteen; daarop waren met groote kunst uit koper velerlei dieren gegoten”. Dit komt vrij wel met M. N. P. overeen. M. 1164: <i>die büch spreken daz die müere wère al cristallingeodr, schöne, luter unde clär; da so was gegozen inne mit meister-</i>	1666	1600	<i>Recht tgo. crom</i> kon wel 't eerste van de viervoetige dieren gezegd zijn, het tweede van wat kruipt, van de „vele vormen van vreeseliken wormen.” (C. 1679-80). <i>Recht</i> = <i>recht op</i> , <i>overeind</i> , in mnd., b. v. <i>Legge nicht den ellebagen din uppe de tafelen, wultu hovesch sin, men sitte rechte</i> (recte <i>sedeas</i>), <i>wen du ist</i> (Sch. u. L.); <i>krom</i> is een gewoon epitheton van den slang; Jes. 27 vs. 1: <i>De kromme slomme</i>

C.	H.	C.	H.
			<p>Woorden met de bet. <i>trekken</i> als syn. van <i>teekenen</i>, <i>afbeelden</i> gebruikt, zijn niet zeldzaam.</p> <p><i>trecken de letteren</i> = ducere literas; <i>treckletter</i> = litera ductilis, (letter met een krul; van D.); <i>trecken j. beiracken, beworpen</i> = delineare; <i>betrecken</i> = delineare, ruditer de-pingere; (be)treck = delineatio; linearis pictura (Kil.)</p> <p>Verd. i. v. <i>getogen</i> haalt uit Exc. Cr. aan: <i>een getogen metalen tom</i>. Dit is 't <i>trecken</i>, dat in de moderne metaalindustrie <i>walsen</i> heet, d. i. een stuk ijzer b. v. tusschen twee cilindrs zoo persen dat het lang uitgerekt wordt. Zoo maakt men o. a. spoorstaven.</p>
1669	<p>Over het prs. <i>ghebaren</i> te midden van präterita zie Am. H. 643.</p> <p>M. 1171 <i>dō sie die tier sagen, sie müsten von dannen jagen, wan es allesamt strebete ūs der müere, als es lebete</i>; vgl. C. 1689-90 en var.</p>	1699	<p>Over ontstentenis van het subject zie Am. H. 555.</p>
1681	1615	1631	<p>Zie Am. C. 502-3.</p>
1683-4	1617-8	1708-9	<p>„Voorts liepen er vele wonderen voor hen (d. w. z. de jagers — pluralis uit sing. geabstrahced) uit — zoovele, dat. . . .”</p> <p>Al staat het praedicaat in mv., <i>menich wonder</i> kan toch sing. zijn; zie Am. C. 471; het kan hier echter ook plur. zijn. Over de neutrale o-stammen op -er, -el, -en, etc., zonder mv.-suffix zie v. H. § 254; men zal in vs. 5: <i>nu hoort wonder ghi heeren!</i> het voorwerp ook wel als plur. moeten beschouwen.</p> <p>Over de suffix-looze declinatievormen van <i>menich</i> zie v. H. § 373.</p>
	1619-21	1711-5	1641-5
	<p>Mogen wij uit 1621 besluiten, dat even als <i>waer</i> (C. 1204 en var., 1951) ook <i>daer</i> als zinslidw. kan gebruikt worden? In principe is daar niets tegen aan te voeren, maar de bewijzen!</p> <p>Over de ontstentenis van het subject zie Am. H. 555. Uit het collectief <i>willt</i> is het meervoudig subject geabstraheerd; vgl. Am. C. 471.</p>	1641-5	<p>„.... daar dartelden.... paarden, met schabrakken gedekt, in een ruim renperk; daarnaast hielden hen ridders vast, die er als levende ridders uitzagen.”</p> <p>M. 1190. <i>Dā stunden jegere ab sie ranten, ros mit copertüre, dār buhurdierten in der müere rittere ab sie lebeten.</i></p> <p><i>spelen</i> = dartelen, ook C. 1789 en var.; van andere dieren wordt <i>spilen</i> P. 183.21 gezegd.</p>
1691	<p>Over het gemis aan overeenstemming zie Am. C. 471.</p>	1712	<p>hs. <i>cōuerturen</i>. Het M. W. geeft nog 3 plaatsen waar het woord in dezen vorm voorkomt.</p>
1692-3	1626-7	1716	<p><i>dat</i>, expletief doch nā het subject, vgl., Am. C. 925-7.</p>
1695	1629	1649	<p>„....temidden van die menigte.” Deze woorden zijn door J. B. aangevochten, maar zij zijn goed mnl.; men zie hetzelfde gebruik Rein. I 1861; II 4294, 4396.</p>
	1630-40		
	<p>„Vele wonderen waren daar afgebeeld: vischen, herten, evers — en jagers, die dat alles achterna zaten — kortom, zoo vele wonderen, dat ik het niet alles kan opsommen.”</p> <p>Over het gebruik van <i>ende</i> in 1639 zie Am. C. 386 vgg.</p>		
	1630		
	<p>N. 876: <i>gegolen</i>, P. passim in deze passage: <i>ergraben</i>, C. 1661 = H. 1595: <i>gegoten</i>, = M. 1167: <i>gegozen</i>; het is zeer waarschijnlijk dat <i>ghetoghen</i> niet oorspronkelijk is; toch is 't hier volstrekt niet misplaatst.</p>		

C.	H.	
1723	1653	<i>geheere</i> = heerlijk, voortreffelijk etc., in mnl. pass., M. W. II 1125. Dus geen germanisme (J. B. p. 13). <i>eerlijc</i> , in de bet. luisterrijk, prachtig (ald. i. v. 2*), valt samen met gl.bet. <i>heerlijc</i> , dat soms zonder <i>h</i> wordt geschreven.
1724		Over <i>wonders vele</i> , zie Am. C. 35.
1725-8	1655-8	P. 184.7 <i>Und waren die zinnen auf der mauer veste und schoene und gleiszent inwendig als der morgenstern tuot.</i>
1725	1655	<i>verlichten</i> is intransitief.
1737	1665	Een <i>sporeware</i> is een vliegennet. In het fransch heet een zeker soort van net: <i>épervier</i> . (Zie Rijmb. III, XXV; Littré I, 1457. b.). Het zelfde woord lezen wij Rijmb. 17576: (<i>Judith</i>)... <i>vant Holofernese, die sal aldare onder enen dieren sporeware, van siden ende van gonde verheven ende menoch steen daer in gheweuen</i> (vgl. vs. 17623 en '30). Bij Comestor leest men: <i>Sedebat autem Holofernes in conopeo purpura et auro contexta, hoc est sericum reticulum muscarum.</i> (Verw. T. en L. 251.) M. 1202 luidt: daar was <i>manch deckelachen güt und snēwize um me hanc schōne breit unde lanc</i> . P. 184. <i>In dem sal stunden gar wunnekliche bette mit seiden und mit guldin sergen gedeckt, und die hetten allerlai hand farbe und warent mit samet umbhenc ket.</i>
	1668	„...die daar boven de bedden hingen (zoo) prachtig als boven den troon (nl. van den keizer) — sic.)
1743	1672	In de 14 ^{de} eeuw bestond het émailleeren daarin dat men een „en relief” in zilver gesneden teekening overdekte met een laag émail van verschillende kleuren; waar het zilver dikker en het émail dunner was, glinsterde het metaal hierdoor heen; op de andere plaatsen was 't email dikker en niet zoo doorzichtig. Zoo ontstonden licht en schaduw (zie elke Encyclopedie). Zulke emailkunst — maar dan over goud heen — schijnt den vloer van de zale te hebben versierd. Weer wat anders is de vloer in P. bewerkt (184.14.): <i>In der purg was ein hauss das het ein estrich der was lautter als ein glas und was plaw und hert als</i>

C.	H.	
		<i>der stahel, und darein gulden masen gespreuget und verwürckt und was durchlegt mit edlem gestein; in dem selben hausz und in der vest ist es allzeit glast und liehte.</i> Uit deze parallelplaats blijkt ten overvloede dat H. hier verknoeid is: „alles in de zaal is van glas, met tafgedekt, waar goud doorheen scheen.” Echter zijn juist beschreven de kristallen muur en de metalen afbeeldingen daarop; daarentegen is een opzettelijke beschrijving van de vloer beschrijving van de vloer hier zeer op haar plaats. <i>mael, maelerije, maelie</i> = encaustum, encaustice, inustaria; gal. <i>esmail</i> , ang. <i>enamell</i> (Kil.); mhd. <i>goltmal</i> = goldverzierung am helme, Lex. I 1048; <i>mal</i> o. a. = schmuck, zierat, bes. an der rüstung, ald. 2014. — Lexer houdt dat woord voor 'tzelfde als Got. <i>mēl</i> ; ook blijkt bij hem niet dat email-sieraden bedoeld zijn. Het is echter zeer waarschijnlijk dat <i>email</i> , mnl. <i>amaus</i> (= geëmailleerde plaat veelal met afbeeldingen van wapens er op; inzonderheid die welke herauten, trompers van gilden enz. op de borst droegen; wapenschild — M. W. i. v.) en <i>mael</i> (bij Kil., waar het 't woord is voor de in de 16 ^e eeuw beoefende brandverfkunst) met elkaar naar vorm en bet. in verband stonden of gekomen zijn. <i>Maelge</i> (var. <i>mael</i>), in dezelfde bet. als <i>amaus</i> , komt althans voor in Invent. v. Brugge, Gloss. 188 en 190: <i>Van dat hij verschildert heift beede maelgen vander nieuwer halle.</i> Hoe nu nauwkeurig hier de bet. van <i>die goutmale</i> vaststellen? De poging daartoe veronderstelt mogelijk meer bij den dichter dan hem toekomt. Ik heb slechts een richting willen aanwijzen tot verklaring dezer plaats. Mogelijk veel vergeefsche omhaal. — Wijst iemand b.v. voor <i>mael</i> de bet. vlek aan, dan is C. even duidelijk als P. en het relaas over émail overbodig.
1745	1673	Teuth.: <i>Hyllich. vrozen</i> = sanctus, mysticus, almus, celebs, ageus vel agius, sacernus, sacrosanctus. Anders komt <i>vrōne</i> in mnl. nergens voor. mhd. <i>vrōn</i> (Lex. III 529, Ben. III 426 ^b) = was den (geistl. oder weltl.) herrn betrifft, ihm gehört: heilig (Gottes, Cristi), herrschaftlich, öffentlich, b.v. <i>vrōnez brot</i> (= H. Avondmaal); <i>zem grales tempel vr., vr.</i>

C.	H.	C.	H.
			<i>vogele in aller wise über al die burch sungen</i> , P. 184.21: <i>ein minnecklicher anger, der was allzeit grünen und schoen, und an dem zederbaum hiengen gar vil trinckschier, guldine schenckvasz und schoen herlich tisch darauf gericht mit der allerbesten speisz... Und auf den paumen sungen die vogel...</i>
		1688	<i>besiden</i> prp. = buiten; <i>gulsighe monike die dicwijle besiden den convente aten, omdat si sonderlinghe spisen eten wouden</i> , Ruusb. 3.257.
		1761-6	<i>Daer binnen } d. i. in die borch.</i> <i>Daer midden in }</i>
		1689-92	M. 1227. <i>In der burch stünt ein palas daz vil wol gezieret was mit clârem golde reine und mit edelem gesteine.</i> = N. 891 vgg. J. B. wil, om 't rhytmus te herstellen, <i>met goude</i> uit H. 1691 verwijderen. Met hoeveel recht ziet men uit de aanhaling van M. e. N. H. „...dat nog schooner was: versierd met goud en edelgesteente, in ivoor gevat.” <i>stene</i> , als collectief gebruikt, vgl. Am. C. 35. <i>scoonne</i> kan ook adv. zijn bij <i>ghesciert was</i> . C. „er waren tallooze juweelen benevens edelgesteenten, in ivoor gevat.”
		1693	Over ontstentenis van prædicaat zie Am. C. 25.
		1694	Over den vorm <i>neghene</i> zie Am. H. 709. Bedoeld is het „palas.” Zie M. 1231: <i>Ich wîne daz iht âf dirre erden baz gezieret mohte werden den daz selbe palas</i> (= N. 895 vg.)
		1696-7	„...dat nog mooier zou kunnen gemaakt worden of ergens mooier (was) gemaakt.” Ook prædicatief wordt <i>enich</i> in 't mnl. gebruikt, in den zin van <i>er</i> of <i>ergens</i> ; hd. <i>irgendwo</i> . Vooral bij <i>zijn</i> . (M. W. II 665 boven.) Deze verklaring van <i>enich</i> , gelijk het hier wordt gebruikt, bevredigt mij niet, maar ik weet er geen betere voor. Stoett, Synt. § 231, herhaalt haar.
		1779	1705 <i>besonder</i> = stuk voor stuk, afzonderlijk. (M. W.); M. 1235: <i>er schôwete dô besunder vil manicfaldic wunder</i> . Lex. I. 231: o.a. = abgesondert, einzeln; ook C. 2273.
		1706	Over <i>menich</i> zonder suffix zie v. H. § 373. „ groot ” ” ” Am. H. 1234.
1750	1678		Over de ontstentenis van het subj. zie Am. H. 555. Wilde men — dan kon <i>niet</i> ook wel voor subj. gehouden worden. Doch P. 184.19 heet het even te voren van de „zal:” <i>do wirt es auch nimmer von regen nasz</i> , en dat stemt met H. 1678 geheel overeen.
1751	1679		„Dit alles bezagen zij” — <i>alle</i> is a. s. ntr.
	1680		<i>boom</i> is plur.; dat eischt de samenhang; deze en andere zulke ongewone meervormen zijn besproken door v. H. § 250.
1752-9	1680-7		M. 1211. <i>Der anger was ...von schöner grûnheit rich. Dâ was vil edele spise. Die</i>

C.	H.		C.	H.	
1781- -91	1707- -16	Indien C. 1781-91 en var. op C. 1760 volgden, z. a. in M. en P.. dan zou de volgorde van beschrijving wel zoo logisch zijn. M. 1216: <i>die wasser darinne entsprungen. Dem burchherrn dem was undertan die werlt gemeine.</i> P. 184.26: <i>Do entsprungen auch gar wunneklichen prunnen, der quellen warent gar hoch und gar kalt und in iren flüssen giengen manig wunneklich und wunderlich visch. Und in dem hausz was alle die wunn die in aller der welt gesein möcht.</i>			athankelijk van een bij te denken woord (Am. C. 503), dat voorwerp is van <i>speelden</i> , <i>welde</i> , <i>weelde</i> (= voluptas, lascivia, deliciae, luxuria, -ries; vetus (Kil.)) als inwendig object bij <i>spelen</i> = dartelen is goed verdedigbaar.
			1797	1721	<i>meester</i> hoeft niet mv. te zijn, al volgt er ook: <i>wer den si</i> ; zie Am. 471; — het kan echter, wat den vorm betreft; zie v. H. § 249.
1783	1709	„.... heerlijke beken; daar (H. daardoor, nl. door dat water als beweegkracht) maakten molens geluid als van menschenstemmen.”		1724-5	Over ontstentenis van <i>en</i> , vgw., zie Am. C. 1053-7.
1784	1710	<i>klingen</i> naast <i>klinken</i> , tr. en uitr., is gewoon in mnl. <i>verclingen</i> = widerhallen, w. maken geeft Franck, gloss. mnl. gr. op, wrsch. op grond van deze plaats, want het is nergens anders te vinden. Als germanisme zal het niet licht moeten beschouwd worden; de vorming is volstrekt niet onnederlandsch en in mhd. komt 't woord niet voor; wel <i>erklingen</i> , tr. en intr., Ben. I 842 ² .	1803		Over samensmelting van twee gelijklopende pronomina zie Franck. Al. p. 426, aangevuld door Verd., Ts. VI 69; zie nog Warenar 1126, Korenbl. I 448; cf Paul. mhd. gr., p. 382. Ik haal nog aan Al. II 265: <i>een outaer...</i> ; <i>een vier lach up aldaer</i> , dat (= rel. + dem.) <i>volc van Persen ane bede</i> ; en well. IV 1670: alle vorige gevechten zijn <i>nieuwer toe goet</i> , en <i>si dat goede inde doet</i> . Als zeer moderne voorbeelden, met nog andere uit het dagelijksch leven te vermeerderen, wijs ik op het gebruikelijke onderschrift van brieven: <i>steeds je</i> (of <i>U</i>) <i>liefhebbende...</i> , <i>gaat Uw gang</i> , en den volgende zin op het reclamebiljet van een twee-dubbeltjes-hotel: <i>Gaat zien voor aleer U tot een ander wend en overtuigd U</i> .
1788	1714	<i>vloien</i> is vlg. J. B., p. 14, een onhandige verdietsching van mhd. <i>vltten</i> , praet. van <i>vlaejen</i> = sich hin und her bewegen. Lexer III 385), en dus een germanisme. Intusschen is er geen bezwaar het voor het nog altijd goed nederlandsche <i>vloeien</i> te houden. Over de schrijfwijze met <i>o</i> , ook C 748 en var., zie Franck § 29. Men zou denken dat <i>vloien</i> hier = zwemmen. Theoretisch is tegen die veronderstelling geen bezwaar; zoo is b.v. oob <i>vlieten</i> = vloeien en = drijven, zwemmen. Maar die bet. is niet te bewijzen voor <i>vloien</i> , ofschoon P. <i>giengen</i> (zie boven) voor deze opvatting pleit. Mogelijk is <i>vloien</i> in C. = overvloeien, abundare, z. a. Rein. II 3498: <i>die spise vloiede ende die dranc</i> op den ter eere van Bruin en Isegrim verlengden hofdag. Dezelfde bet. kan in H. gelden indien men gemis aan overeenstemming aanneemt naar Am. C. 471; anders kan men <i>vl.</i> opvatten als syn. van ons <i>stroomen</i> in: <i>het stroomde nieuwsgerigen op de plaats van het ongeluk.</i> — „Het stroomde visschen in...”	1809- -11	1733-5	Dit slaat op C. 1030-1114.
			1812-4	1736-8	M. 1242: <i>Dô hiez sente Br. die schifman und die herren zû dem schiffe këren.</i> N. 902.... <i>den schepman...</i> Met 't oog op M. en een plaats als C. 1088 is <i>stierman</i> en <i>heeren</i> object van <i>bat</i> . Dat het als plur. moet beschouwd worden maakt H. bovendien nog zoo goed als zeker; deze tekst heeft stellig den vorm - <i>manne</i> gekozen als rijm op <i>verbrande</i> , dat voor 't germanisme <i>verbran</i> (Am. H. 1271) in de plaats gesteld werd (J. B. p. 17). Voor <i>stierman</i> zie gl.
1790	1716	C. 1790-1 is zeker de echte lezing; vgl. M. (boven). H. heeft <i>alr. w.</i> in gen. part.	1816	1740	<i>jeghen hem staen</i> in H. is een uitdrukking die in den samenhang niet past. Blijkens het vorige vs. en 1764 zijn zij reeds <i>op</i> het schip. Hoe het zij — P. heeft ongeveer dezelfde lezing, 185. 8: <i>do sy zuo dem kiel komment, do sahent sy gegen in her kommen ein.... volck.... Do frewtin sich die münich das sy in dem schif warent und das sy in nicht underwegen komment waren.</i>

C.	H.		C.	H.	
		M. 1245 (= N. 905) komt met de begrijpelijker lezing van C. overeen: <i>Dô sie an den kiel quâmen, hinder in sie dô verndmen ein volc....</i>			<i>menschliche brust</i> (= N. 912); dat zou in onze teksten ook beter voegen. Op de 2de plaats verkorten M. en N. te veel om te kunnen vergelijken.
1820	1744	De <i>Walsch(e)rande</i> komen ook voor C. 2021 en var., en in snig.: C. 1964 en var. Op de laatste plaats heeft M. 1393: <i>der eine geist</i> ; P. 187. 12: <i>der teufel</i> (vgl. 22). C. 1909 heet de woordvoerende <i>Walscherant: die wonderlike gheest</i> , M. 1313: <i>der ver-stalle geist</i> ; C. 1817 heeten de gedrochten <i>een volc van wonderliker ghedane</i> , var.: <i>e. v. wonderlijc ghedaen</i> , P. 185. 9: <i>ein wunderlich gestalts volck</i> . Verw., V. e. M. 249 houdt <i>walsch(e)rant</i> voor een verbastering van mhd. <i>waltschrate</i> = harige boschgeest (ohd. <i>scrato</i> , mhd. <i>schrat</i> = pilosus, larva.- Grimm, Myth., 447, Ben. II. 205); J. B. p. 14 meent dat <i>waltschraze</i> in het voorbeeld heeft gestaan (Lex. III 663, II 788; Symons op Kudrun, 112. 3). In P. komt dit woord voor, doch daar zijn er de vijanden der <i>walschranden</i> mee bedoeld: <i>waldschratten und schratzen</i> luidt het 187, 19 en 21, die daar verder worden omschreven als (<i>roer und jarpaum</i> ; Schroeder p. 195 vraagt of dit laatste woord iets als Dryaden beteekent. We zijn hier op een gebied, waar alleen gissers toegang hebben.	1752		<i>ruut</i> = <i>ru</i> (d. i. behaard, ruig; C. 356 = M. 240: <i>rûch</i> , P. 166. 2 var.: <i>einen geharten leib</i>), vgl.: <i>ruut ende grof laken</i> , Kron. v. Vlaand. I. 7. (Uitg. der Bibliophilen). Kil. geeft <i>Ruyd</i> alleen m. d. bet. <i>rudis</i> op; de afl. <i>ruydigh</i> echter plaatst hij naast <i>ruych</i> , dat hij dus wellicht voor een samengetrokken vorm houdt en waaraan hij de bett. <i>rudis</i> en <i>horridus</i> toekent. De dentaal is stellig anorganisch en door epenthesis in 't woord gekomen; in dit geval zijn beide woorden één.
		Blommaert schreef <i>si</i> , zonder de lezing van het hs. te vermelden — overigens zeker wel terecht.	1830-1	1754-5	C. „Zij hadden bogen in de hand en de pijlen reeds er op (: met geladen (sic) bogen).” In H. „...en hadden (<i>ge-</i> ter aanduiding van 't plusqu.pf., M. W. II 942.6) de pijlen (er) op gelegd.” Over ontstentenis van <i>dacr</i> zie Am. H. 482.
	1746		1756		<i>Ghewettlet</i> is gevormd als <i>ghesettlet</i> e. a., waarover v. H. § 202. Opm. 2.
1825 vgg.	1749 vgg.	Het werkwoord is bij te denken; vgl. Am. C. 25.	1757		<i>Si had de</i> , zie Am. C. 471.
	1750	<i>scrouwen</i> , praet. pl v. <i>scrien</i> ; v. H. § 171. c.	1759		Over <i>wilt</i> , <i>i-</i> of <i>u-</i> st, naast meer gebruikelijk <i>wilde</i> zie v. H. § 295, Opm. 2, C.
1827-8	1751-2	H.: <i>buuc</i> : <i>ruut</i> , mhd. <i>bûch</i> : <i>rûch</i> . P.: <i>peuch</i> (pl.): <i>rauch</i> . (J. B. p. 18.) <i>buuc</i> (= de geheele romp; M. W. i. v.), en <i>onder</i> (<i>om</i>) <i>die voete ru</i> zijn uitdrukkingen die niet overeenstemmen met C. 1975 en var.: <i>half zijn wi ru ende hondijn</i> . P. heeft op de eerste plaats (185. 11): <i>die hetten.... hende als die menschen und daran hundesclawen und hetten hels als die krenich und peuch die warent underthalb der gürtel rauch....</i> waarmee beter overeenstemt 186. 28: <i>auch müssen wir leib haben als die hund</i> . M. 1250 heeft: <i>vûze hundin, crancheselse</i>	1760		Over <i>rauwe</i> , 3 s. Ind. Ipf. zie Am. C. 760. M. 1264. <i>Lât den kiel semfte gân ein lutzel von dem griese uf daz sie uns niht erschieze</i> . P. 185.18. <i>Nun eilent dester pasz mit dem schif auf das sy uns nicht schießend</i> .
			1841	1765	<i>vliet</i> = <i>amnis</i> , <i>fluvius</i> , <i>flumen rivus</i> (Kil.) is hier misplaatst. Wij weten niet beter of deze „multum bona terra” ligt aan zee (C. 1597 vgg.)
			1844-6	1768-70	M. 1268. <i>Mich nimt michel wunder, ab die lûte got irkennen, ich wil in got vor-nennen</i> . N. 922 ... <i>ef de lûde ôk godde vorchten edder kennen. Doch wil ek one Gode nenen</i> . P. 185.20. <i>Und nimbt mich wunder das sy got erkennen. Was sol ich nun von got mit in reden</i> . „(Op dat punt) wil ik van hen een verklaring hebben.”
			1855		M. 1277. <i>biz er geredete mit in</i> . P. 185.23 <i>das sy mit in geredten</i> . <i>enen spreken</i> ook Velth. II. 41.59: <i>die coninc</i>

C.	H.		C.	H.	
		<i>dedem vaste sluten in ene camer ende bleef daerbuten om dit sprekende sine ghenooten die seyden: „...“; Couchy, I 748: hi kende an zijn ghebaren Amelieure harde wale; hi hadden te meneghen male beide ghesproken ende ghesten; H. 943: (hi) sprac den breidel dieve.</i>			macht reikt tot overal. Wat aanmatiging dus, te zeggen dat gij God zoudt hebben aanschouwd.”
1859-60		Deze vss. worden in H. noch de 3 Duitse teksten gevonden. M. 1280 <i>sie swigen alle zühant, wan einer sprach darunder: „Br...“</i> (N. 931 vg.). P. 185.25... <i>und schwigent stül, wann einer redt under in und sprach: „Br.</i>	1825		<i>Ende = zelfs.</i>
1865-6	1787-8	<i>du kinnet, minnet</i> , Am. C. 975. C. heeft veranderd; vgl. M. 1285... <i>den dü uns dā vornennest; nū wēnestū daz dü in wol kennest.</i> (= N. 936-7). P. 185.27. <i>Nun hat dich got den du uns hie vornennest her gesant. Aber du sollt wissen, das wir got etwan pasz erkanten dann du.</i> Een vorm als <i>du cunnes</i> is verklaard v. H. § 223. b. Over de vocaalverkorting van <i>nommen</i> zie v. H. § 5; over de verdubbeling der <i>m.</i> ald. § 114; over den umlautsvorm § 36.	1905		vgl. Am. C. 1410-2.
1867-70	1789-92	C.: Wij kenden hem van vroeger, toen hij op zijn troon gezeten was, (en) toen wij allen hem aanschouwden. M. 1287. <i>Wir irkanten in michel baz: dā er in siner gotheite saz, ē Lucifers valle, dō sāhe wir in alle</i> (= N. 937 vg.). P. 185.28 <i>du sollt wissen das wir got etwan pasz erkanten dann du: do er in seiner mayestat sas do warent wir in seiner milte.</i>	1909-10	1831-2	<i>gheest: (du) weets</i> (H.: <i>wits</i>); M. 1313-4: <i>geist: (du) weist</i> ; N. 952-3: <i>geist: (du) wēst.</i>
1885		„Gij beeldt u zeer veel in!” (M. W. i. v. bedrogen).	1910-8	1832-8	H.: „Uw ongeloofvigheid zal u nog veel nadeel berokkenen; waarom hebt gij dat boek verbrand, waar deze waarheid in stond, (d. i. de waarheid over 'tgeen ik u hier heb verteld? — Gij hadt 't niet moeten doen want) wat is u dat opgebroken!” In C. volgen 2 regels, wier inhoud in de Duitse teksten ook ontbreekt; niet zonder reden staat even te voren niet <i>dese</i> maar <i>die</i> , d. i. in 't algemeen de waarheid, de dingen z. a. ze zijn. — „Nu hebt gij met eigen oogen gezien, waar gij vroeger geen geloof aan hebt willen slaan (en thans zijt gij weer ongeloofv!”)
1882-93	1804-15	De zin van C. en H. is duidelijk. De redactie van H. komt echter 't dichtst bij M., dat nog 't minste bekort van de duitse teksten; 1302: <i>din rede ist ungewēre. Wer mohte gesehen sine craft? Want sie ist unendehaft. Des dū dich hst angezogen, daz es niht dich hāt betrogen diner ougen tunkel skhin. Wā mohtestū im kumen sin irgen sō nāhen, wen die engel nie gesdhen....</i>			M. 1314. <i>Brandān, wan dū daz weist und des wilt niht gelouben hān, des saltū grōzen schaden entfsān. Um daz bīch dā die wārheit an was geschriben, leit ist dir worden daz. Darumme tūn die wistliche, die....</i> P. 186.1 <i>du wilt nit gelauben wann was du sichst und des doch wol waist; das hat dich pracht in grosse arbeit: wann du hast ein puoch verprant das die gāntzen warheit sagt und du muost darum in disem elend ictzo wandlen und sōlichs erfahren und sehen. Darumb sind die vil weisser, die....</i>
1894-1908	1816-30	„Waar zoudt gij hem gezien hebben? Tegelijkertijd was hij Zoon op aarde en voerde den scepter in den hemel, en bovendien was hij al te zamen: Vader, Zoon en H. Geest, de eenige en opperste koning. Zijn	1834-5		Constructie zie Am. H. 555.
			1836		Ik waag een verklaring: <i>datstu</i> met vocaalverkorting vóór <i>ts</i> , (v. H. § 5) uit <i>daetstu</i> < <i>dadestu</i> . Zoo, voor <i>st</i> , een vocaalverkorting in <i>mester</i> , H. 984. 1910, 2121.
			1923-33	1843-56	M. 1322: <i>Ein rede sage ich dir darunder, die schreib sente Johannes, wie eines gūten mannes geloube was gewichen. Er sprach gar zwivelichen, er en woldes niht geloubic wesen, wie er ez dicke hōrte lesen,</i>

C.	H.	
		<i>daz got von dem tōde irstūnde, er ensēhe selber sīne wunde; dō er die greif unde sach, der gotes sun im dō zusprach: „...</i> H. 1846: „Hij had zelfs, toen de tijding van Gods opstanding tot hem kwam, gezegd, (dat) hij het niet wilde gelooven, zoolang hij niet met eigen oogen had gezien, dat..., en zoolang hij niet eigenhandig...” C.: „Toen de tijding van Gods opstanding tot hem kwam, wilde hij het, ofschoon God het hem had voorzegd, niet gelooven, voordat hij met eigen oogen had gezien...; eerst moest hij (hem) eigenhandig aanraken en insgelijks zijne wonden bevoelen.” (Ook kan men <i>wonden</i> als gemeenschappelijk obj. van <i>bevaen</i> en van <i>lasten</i> beschouwen).
1926		<i>vorspreken</i> = voorspellen, -zeggen, vgl. Troyen 2261, Oversee 56 (cf. Strof. ged. blz. 187-8, Disp. 139).
	1854	<i>baerdem</i> is òf intr. + dat., òf reflex.
	1855-6	<i>anesach: sprac</i> ; M. 1331-2: <i>sach: zūsprach.</i> (J. B. p. 18).
1935-6	1859-62	„Thomas, wilt gij, daar gij mij gezien en mijn wonden betast hebt, nu erkennen dat ik ben opgestaan?” Dit is geheel overeenk. M. 1333: <i>Geloubestū mī, Thōmas, sint ich dir bezeiget hān daz, dā dū sere zwīvelles an, daz ich von dem tōde bin irstān?</i> C. heeft een lezing die zeer nadert aan Joh. 20:27: „Breng uwen vinger hier en zie mijne handen en breng uwe hand en steek ze in mijne zijde en wees niet ongehoovig maar geloovig.”
1941-2	1867-8	<i>Kerst: (du) best</i> ; M. 1341-2: <i>Crist: bist.</i> (J. B. p. 18).
	1869-70	Deze vss. staan alleen in H.; misschien bewaart M. er een spoor van in 1342-43: <i>Daz dū geloubic worden bist, des saltu lōn entphan hie; michel sēliger...</i> „degenen die het ook nog, in het vervolg zullen gelooven....”
1943	1871	Men kan <i>saich</i> in C. als posit. i. p. v. comparat. opvatten, waarvan meer voorbb. bij Franck. Al. bl. 420. Daartoe zou H. nopen en M. 1344: <i>michel sēliger aber sint die, die...</i> Ik beschouw het liever als positief, naar Joh. 20:29: „Zalig zijn, die niet zullen gezien hebben en nochtans zullen geloofd

C.	H.	
		hebben”. In P. hebben 2 varr. cvenzoo (186, 8): <i>Wann du griffen und gesehen hast und gelaubest du, so pist du saelig; aber saelig sind, die es gelaubent und nicht sehent.</i>
1947-8	1875-6	<i>kerst: es</i> , mhd.: <i>crist: ist.</i> (J. B. p. 19.)
1949	1877	<i>ie</i> voor <i>i</i> : v. H. § 76. opm. <i>zwijninen</i> als acc. pro nomvo, (vgl. Am. H. 367) op te vatten is met 't oog op <i>die</i> niet mogelijk; ik houd het dus voor gen. van 't stoff. adj. als z. n. gebruikt: „De mond der zwijnachtigen”. Over stoffelijke zelfstandig gebruikte adj. in gen. plur. op -en zie v. H. § 324 f.
1959-6	1878-84	M. 1351: <i>Ich wil dir ouch tūn kunt, wā (= dat, Lex. III. 621) wir got gesāhen: wir wāren im sō nāhen, dō Lucifer der alde mit unrechter gewalde zū himele werben (= z. gedragen) wolde anders dan er solde.</i> N. 958: <i>Ek wil dī dōn kunt, dat we gode sāgen unde wēren gode so nā, dat L. der olde, mit unrechter gewalde in himelrike werken wolde anders wen he scolde.</i>
1951	1879	<i>gien</i> 1 pl. praet. van <i>gaen</i> , een in 't mhd. gewone vorm; in mnl. alleen nog, L. o. H. 3428, Al. X 795, telkens in 't rijm. In den Brand. kan 't zeer goed door den vertaler overgenomen zijn; L. o. H. is bij de Duitsche grens ontstaan; in den Al. hoeft 't niet van Maerl. afkomstig te zijn. (Franck. Al. p. 500-1). Dat de vorm vreemd was, bewijst de verandering in H.; <i>indien</i> = zoo, aldus, op deze wijze, staat meermalen in het rijm zonder veel beteekenis. (M. W. III. 842. 2). <i>waer</i> = dat, vgw.
1956	1884	C. „.... toen Lucifer zich voorstelde in den hemel een andere plaats te bekleeden, in een andere verhouding te staan dan waarin hij staan moest”.
1957-74	1885-1900	„Daar tegenover hielden wij ons onzijdig, onverschillig; wij verklaarden ons vóór noch tegen. (vgl. 1969-71 en vervolgens). Wij waren engelen geweest, zoo.... maar, toen L. viel, moesten wij allen vallen; toen sprak God tot ons W., omdat wij een gezindheid als van het zwijn hadden betoond, dat niets zal doen uit edelen aandrif — het is dom, het wentelt zich in den modder; in 't slijk of ander vuil voelt het zich even behagelijk als op een zindelijke plaats. Wij (nu) zondigden als het zwijn: vandaar dat

C.	H.	C.	H.
	wij aan het zwijn gelijk moeten zijn". — De zin is anacoluthisch, echter is de samenhang zeer duidelijk. Evenzoo in H.; vs. 1893 begint een oratio obliqua die niet volgehouden wordt. Ter verklaring kan alleen dienen P. 186. 23: <i>Doch wolt er unser engellische geschöpft und schoenheit nicht lassen und machet uns dise geschöpfte der schweins-höubter, umb das wir unvernünftig warent als die schwein sind, das enwaisz was es lieb haben oder fürchten sol und nit waisz was es selber ist und dick lieber in dem kot (var. kat) und misthül ist dann in dem lauttern wasser.</i>		Kil.: <i>quaed, quaet, quat</i> , kat. ger. sax. sicamb. vet. Flandr., j. <i>kaet</i> : <i>stercus, oletum</i> . (Over de versch. vormen zie de Et. Wrdbb. v. Franck, i. v. <i>kwaad</i> en Kluge i. v. <i>kot</i>). Deze bet. van het substantivische adj. gaat uit van de bet. vuil: <i>quaet water</i> = troebel, vuil water. Stall. II. 1232; Hild. 59. 74.
1966	1894	1969	<i>yewers</i> is z. a. <i>daer</i> bij <i>dil</i> , etc. pronominaal adverb. bij <i>iet</i> , (M. W. III 804) waarvan dus de gen. <i>vuils</i> afhangt.
	<i>dat</i> slaat op het begrip <i>zwijn</i> , 't welk schuilt in 't stoff. adj. <i>zwijnen</i> . <i>dor doget</i> , M. W. II 265. H.: „dat zelfs niet met angst, als men het vrees aangaat, er toe te krijgen is iets — hetzij goed of kwaad — te doen”. <i>dor vrese</i> zou ook kunnen beteekenen: „om 't (mogelijke er aan verbonden) gevaar”. Deze opvatting kan hier niet juist zijn: die woorden zouden dan te veel berekening toekennen aan het varken, dat hier juist als toonbeeld van domheid wordt gekenschetst. Zijn onverschilligheid wordt in <i>dor vrese</i> naar mijn opvatting aangeduid; zijn vadsigheid in de volgende twee vss.	1972	Het hs. geeft wel aanleiding tot de lezing <i>verzwijniden</i> (Kausler), doch het haaltje zou dan op de <i>i</i> ontbreken, en, wat meer is, zoowel door vorm als bet. levert de verklaring van het woord groot bezwaar op, terwijl <i>verzwijmden</i> onberispelijk is. (<i>hem</i>) <i>verzwijmen</i> = feilen, mistasten, zich vergrijpen (Lsp. Gl.); meer voorbb. Oud. i.v.
	<i>list</i> m. en vr. (Ts. II. 45; v. H. § 276. Opm. 1) = verstand, wijsheid, kennis, schranderheid, slimheid, list. (Lsp. gl.). <i>boos</i> = slecht, wat niet deugt. (M. W. i. v., 2). „het heeft een slecht, min verstand, is dom; vgl. Seghel. 6144: <i>dat ors hadde alsulke luste van Gode dattet verstoet wale, so wat men seide, alle tale</i> (,had van God zoo veel verstand gekregen, was zoo verstandig... ”); vgl. P.: <i>unvernünftig</i> en vs. 1973 en var.: dat <i>onwijse zwijn</i> . 't Is geheel onnoodig, in <i>list</i> een germanisme te zoeken (J. B. p. 15); ook, hoeft men niet op grond van deze plaats aan <i>bose</i> de van elders her niet bewezen bet. dom toe te kennen. (M. W. i. v. 3).	1978	1904 „de manier van doen der honden.” vgl. Hild. 59.70: <i>Tis een deel der papen zeede, datsi hem ghaerne laten mieden.</i>
1957	<i>in sijn quaet</i> = in zijn vuil, d. i. zijn drek, uitwerpselen; z. a. wij spreken van <i>paardenvuil</i> . Rijmb.: <i>Tobias sliep....; boven hem stont een swalewen nest; daer viel hem in sine oghen dat quaet nederward van hoghen, entie goede man wart blent.</i>	1980-5	1906-11 P. 186.29: <i>Wen der hund kennet den pillet er nicht an, wen er aber nicht kennet, den pillet er an, wie vil in sein meister stillet. Also tetten wir zuo himmel; wir liessen Lucifer unvermeldet do er sich wider got setzet und wärent es im nit. Und das wir im es nit rietten, davon so hat uns got die gnad getan, das...</i> C.: „want een bekende zal hij nergens van aanklagen (: hij zal niets uitbrengen van een bekende) omdat deze hem bij name kent; zonder blaffen blijft hij er bij staan, indien hij (d. i. de bekende man) hem (d. i. zijn meester) schade aandoet — al is hij (d. i. de hond) aan zijn meester nog zoo gehecht.”
1896		1907	<i>vremt</i> in H. is, naar P. te oordeelen, niet de oudste lezing; toch laat het zich zeer goed verklaren als men het in de nog zeer gewone bet.: niet tot het eigen huis, de eigen maatschap behoorende opvat, b.v. <i>vremde kinderen</i> (d. z. andermans kinderen) <i>opvoeden</i> ; <i>het is niet aangenaam steeds vreemden</i> (d. z. niet onbekenden maar: gasten, anderen dan de gewone huisgenooten) <i>aan tafel te hebben</i> ; ook elders in mnl. b. v.: <i>Lieve heer oom</i> — zcgt Reinaert tot Isengrijn, II,

C.	H.	C.	H.
		2037-9	1963-5
	7178 — <i>wi sijn</i> (7211) <i>doch so na gheboren, dat wi billixs scade noch toren die een den andren niet doen en souden; ic had node strijt gehouden teghen u, had ics moghen ontgaen, mer ghi spracet mi te camp eerst aen; ...ic entoonde nie al mijn cracht op u, of ghi mi vrcemt waert; want dat die neve den oom spaert, dats grote reden ende een welstaen.</i>		In <i>Traetscen</i> schemert de oorspr. mnl. lezing <i>waltscraten</i> nog door; het oudste voorbeeld van den vertaler had stellig <i>waltschrazen: sträzen</i> . (Verw. V. en M. 249). J. B. p. 20 meent dat voor <i>traetscen</i> moet gelezen worden <i>schraetscen</i> en dat in het origineel van de mnl. redacties niet <i>waltschraze</i> maar het simplex daarvan bestaan heeft; immers P. 187. 19 en 21 heeft <i>waltschratten und ...schratzen</i> . Dat <i>traetscen</i> , of wat er anders mag bestaan hebben, niet begrijpelijk was ook voor een middeleeuwer, blijkt wel uit de geslaagde poging in C., om de passage verstaanbaar te maken. <i>Tr.</i> werd vervangen door <i>cracht</i> = strijdkracht dat uitstekend zin geeft; om het rijm is <i>straten</i> — dat ook in P. staat: <i>die weg und strassen</i> — in <i>grachten</i> veranderd: dat kan en als gracht, sloot of derg., en als wal, dijk, etc. bedoeld zijn. (M. W. i. v. 2). P. 187. 18: <i>gegen den (hellschen scharen)</i> muosten wir uns weren und kommen in zuo hilf wol lausent waltschratten und also vil schratzen, mit den hellent sy die weg und strassen verlegt.
1990	1916		
	„...hebben wij aldus al wat wij maar wenschen kunnen”, ook C. 2150 en var., vgl. Franck op Al. VIII, 1073.		
1991	1917		
	<i>enen</i> (3 ^e nv.) <i>verlaten ere dinc</i> (2 ^{de} nv.) = i m d. iets kwijtschelden; ook Belg. Mus. IV 363: <i>maer des incomens daerna wart hem verlaten</i> ; Wisen raet v. Vr.: <i>Woudi hem noch ene werwen noch bidden, dat hijs mi verlate</i> ; zie Oud. i. v.; M. 1371: <i>Ouch hat uns got der helle irläzen</i> .		
1992	1918		
	<i>quellen</i> is vrij dwaas. Veel beter is H. en P. 187: <i>Und das wir im es nit rietten, davon so hat uns got die gnad getan, das wir mit Lucifers genossen sind und auch nicht in die helle verstossen sind</i> .		
2005-7	1931	2043	1969
	Men zoeker vooral geen consecutief verband tusschen C. 2005 en 't vlg. vs. „God heeft ze zeer goed teruggevoerd”, d. i. hij heeft ze behoed voor de draken, C. 1647 vgg. en andere gevaren, vgl. C. 2013 vgg., M. 1382 vgg., P. 187.10.		
	C. 2006: <i>dat</i> vgw., dat demonstrativa relatief maakt. Het gebruik van <i>dat</i> in de constructie van <i>so</i> met adv. in superl., (Stoett. Synt. § 117) heb ik elders niet kunnen vinden.	2043-4	1969-70
	2007: <i>dat</i> aankondiger van het subject.		
2025	1951	2044	1970
	Uit C.: <i>draken</i> mag men opmaken dat H. den mhd. vorm <i>trachen</i> (Lex. II 1846-7) onveranderd heeft behouden. (J. B. p. 17). Héél duidelijk is het vs. niet. M. 1394: <i>Wir waren in ein ander lant verre uber walt gevorn mit sechzhundert scharn und han begangen grözen strit</i> . P. 187.12. <i>Wir waren auszgefaren vil verr in fremde lant: do hettend sich an die strassen gelegt wol sechshundert hellischer schare, mit den muosten wir streitten und waren wider sy gefaren</i> .		1981
			De inf. is bij te denken; vgl. Am. C. 25. De beteekenis van <i>achtersten morghen</i> is raadselachtig, evenals van <i>in den achtersten daghe</i> , vs. 2043. <i>achterst</i> , adj. = laatst. (M. W. I 38). Is <i>morghen</i> als syn. van <i>dach</i> te beschouwen, en dit te nemen in de bet. <i>termijn?</i> (vgl. Al. VI, 998); althans is met den visch het laatste der vreeselijke avonturen gekomen. — Uit een mislezing van <i>achtenste</i> kan <i>achterst</i> ontstaan zijn. Echt is de lezing zeker niet, want C. heeft op beide plaatsen <i>ellefsten</i> ; M. 1407: <i>an dem zwelften morgen</i> ; 1419: <i>biz an den cilften morgen</i> ; N. 987: <i>went an den andern morgen</i> ; P. 188. 4: <i>pisz an den ailften morgen fruon</i> .
2033-4		2056	1982
	„...en hebben met hen gevochten, toen wij hen hadden opgezocht (: en gevonden)”. 1960-2 „Toen wij hen aanvielen, hadden wij een groote krijgsmacht — die was zeer groot. (Ook) zij hadden...”		In die „grootte zorghen” komen zij niet door dat „die wonderlike liede riepen in haren bediede na den H. Brandane”, z. a. men aanvankelijk zou denken, maar eerst na de ontmoeting met den „cleenen man”, die de zee mat, bij het verschijnen van een vreeselijken visch, waar de grote zorghen

C.	H.		C.	H.	
		weer genoemd worden (C. 2115). In M. ontbreekt de ontmoeting met den cleenen man, en sluit de episode van den visch aan bij wat in C. vs. 2068 is; daar komt dan beter uit wat met „die sorgen” (1408 en '20) is bedoeld.			der H Dryvuldigheid met uw menschelijk verstand omvatten.’” (Drijvers, de Reis van S. Brandaen p. 68.)
2058	1986	Het M. W. rangschikt <i>bediet</i> op deze plaats onder de bet.: de woorden waarin een verhaal vervat is, rede, inhoud der rede (i. v. 2. b.). Dat geeft echter een gezochten zin. Taal moet de bet. zijn, die zich kan ontwikkeld hebben uit die van verklaring, uitlegging: vertaling. Op de grens hiertusschen staat het woord Theoph. 13: <i>Dese mieracle willic bescriven ... vanden latine in dietschen bediede.</i>			Door Dr. G. Kalff wordt de aandacht gevestigd op de volgende passage uit het volksboek <i>Malegijs</i> (8 ^e uitg.) p. 110. „Als zy dus zeilden midden in de zee, zo zaagen ze op een groen blad dryven een naakt kindje met een pot in de hand, doende niet als scheppen en drinken. Zij waaren alle hier in verwonderd, wat het beduiden mogt en het kind sprak: „...ik moet de zee uirinken, want het is my tot penitentie ingesteld, dat ik het doen moet.” Oriande antwoordde: „al had gy begonnen, doen de waereld begon. zo zou men niet gewaar (ge)worden, dat er een stoop water geminderd was.””
	1991	<i>goeden raet hebben ere dinc</i> is letterlijk vertaald uit het mhd. (J. B. p. 17.) M. 1415: <i>inwers gûtes wol wir haben rât.</i> <i>guoten rât haben</i> c. gen. = iets kunnen missen, Lex. II 347; Ben. II. 571 ² .	2078		<i>nobore</i> ook Parth. 2591.
2064	1992	C. <i>want</i> = zoodat, Ts. V. 94. H. „...past ons heelemaal niet.” vgl. M. Loep. II 2517. <i>plat geschent</i> = geheel ongelukkig; en Oud. i. v.; ook <i>plats</i> , id. i. v.; mnd. <i>plat</i> , adv. = schlechterdings, gänzlich, geradezu (Sch. u. L. i. v.) <i>plat uut j. rond uut.</i> Kil. plane, prorsum, omnino; ook mnd <i>plat út.</i> (Sch. u. L.); <i>plat uut segghen</i> = plane et aperte dicere; <i>plat af segghen</i> = praecise negare: praecidere plane; — <i>plat af, plat uut</i> (de Bo) = vlak af, ronduit, zonder omwegen.	2009		<i>drupen</i> , st., als caus. = doen druppelen komt ook voor Jan. Yp. 47: <i>op aen stede drupet cont water, omme dat leet te vercoelene</i> ; waar Verd. (i. v. <i>drupen</i>) wil lezen: <i>dropet</i> , doch ten onrechte blijkens onze plaats en de 2 aanhalingen M. W. i. v. <i>drupen</i> , waar hij het st. <i>drupen</i> als caus. erkent in de uitdrukking: <i>door sijn beddestroo drupen</i> = in zijn bed wateren.
			2082		<i>nap</i> is masc.; het relatief volgt hier het natuurlijk geslacht van 't simplex en ziet het grammatisch geslacht van 't deminutief (vgl. Segh. 3855. <i>Tscoenste wijff die noit ontfinc ter werelt lijf</i> ; Flor. 2539: <i>Een water daer aldore</i> (dien boomgaard) <i>gaet, die van den torre neder... gaet</i> ; zie nog Am. H. 1168), z. a. b. v. meervoudige begrippen, grammaticae in 't ev. staande, het ww. in plur. bij zich hebben (C. 471 Am).
2069-2110	1997-2012	„Dit sprookje komt nagenoeg overeen met dat andere, volgens hetwelk de H. Augustinus een zekeren dag op den oever der zee wandelde, verdiept in de geheimenis der H. Dryvuldigheid: die heilige werd uit zijne mijmeringen gewekt door het zicht van een klein knaapje, dat met een mosselschelp water ging putten uit de zee en dit naar een putteken droeg, dat het op den oever gemaakt had. Op de vraag van Augustinus wat het daarmee van zin was, antwoordde het kind: „Ik ga heel de zee in dit putteken doen.” Augustinus riep natuurlijk uit dat dit niet zijn en kon, waarop het knaapje hernam: Ik zal eer de zee in dit putteken meten dan gij het mysterie	2083		<i>ende</i> d. i. a. t.
			2017		<i>Ich moete</i> is mij onverklaarbaar. M. <i>Ich mezze daz mer</i> (1723), C. <i>ic mete</i> . De verandering ligt voor de hand — maar wat kan de bedoeling geweest zijn van H.?
			2090	2018	<i>iet es gescepen enen</i> = iets is imd. beschoren; (door God, 't noodlot) op-, weggelegd, bepaald; b. v. Bijdr. Bijgel. 17: <i>Somme kerstenlude segghen: wat een gheschapen is dat wert hem, hy doet nochtan wat hy wil.</i> (M. W. II, 1589). H. 2160: <i>Daer quamen heme jeghene die goede Gods deghene, alsoo alse God hadde gheschapen, ende ontfinghen die heren</i> („gelijk

C.	H.		C.	H.	
		God (hun) had bevolen"). (Over de misvatting in C. aldaar, zie Am. C. 2234). <i>Wattie natuer wercken sal of ie ghe-wracht van aenbeghin, dat heeft haer God gegeven in ende gescheppen, als een heer die machtich is van wiser leer</i> , (dat is haar van God ingegeven en hij heeft ingezet, dat zij 't zou voortbrengen, hij heeft dat alles voorbeschikt: „vorscepen"). Hild. 193.63. Een germanisme (J. B. p. 13) kan de uitdrukking na deze aanhalingen niet meer heeten. M. 1724: (<i>Ich</i>) <i>hoffe daz mir Got b'scher gnade, als ichz al gemenzen hân</i> .	2053-4		<i>wijt: sint</i> , vlg. J. B. p. 20 een rijmpaar dat alleen bij terugvertaling in mhd. rijmt: <i>wit: sit</i> . M. 1425 heeft <i>wit</i> in het vs., N. 993-4: <i>wit: strit</i> . <i>sijt</i> is mnl., vgl. Kil. i. v. <i>sijd</i> , en kan zeer goed in de oorspr. vertaling gestaan hebben.
	2027-8	<i>Sprac: sach</i> , mhd. <i>sprach: sach</i> ; J. B. p. 18; M. heeft <i>sprach</i> , 1731, buiten rijm.	2124	2054	Heeft in een vorig hs. gestaan: * <i>no Weder eer *na der tijt</i> , en is het teeken dat naar <i>no</i> op den rand verwees over 't hoofd gezien? Ook kan <i>no</i> tusschen <i>eer</i> en <i>na</i> in de pen gebleven zijn, wat meer gebeurd is; b. v. waarsch. Floris 3523: <i>die enen dief met dieflen vinghe het ware [scame] came hi int ghedinghe</i> . <i>Noch seder noch oyt sint</i> in H. schijnt bij eersten oogopslag verdacht: twee synoniemen in tegenstelling met elkaar gebruikt! — <i>Of</i> is tegenstellend maar kan ook „schijnbaar gelijkstellend" zijn z. a. 't Nl. W. (i. v. <i>of</i>) dat noemt voor gevallen als <i>de abeel of witte populier</i> ; het stelt twee woorden naast elkaar, zij mogen al of niet gelijk in bet. zijn, en is dan syn. van <i>ook</i> (<i>wel</i>), en; b. v. <i>hier of (en) daar, hoog of (en) laag</i> ; — <i>heinde of (en) omtrent</i> (Nl. W. i. v. <i>om'rent</i> I. 1.); zoo is ons nooit <i>ofte nimmer</i> gevormd, en <i>ooit of ergens</i> in een als negatie bedoelde vraag (uitroep). Ook <i>noch</i> is tegenstellend, maar oorspronkelijk — Got. <i>nik</i> is identisch met lat. <i>neque</i> — nevenstellend en als zoodanig de negatie van het hier bedoelde <i>of</i> . Aan <i>noch seder noch oyt sint</i> valt dus niets te berispen. We hebben te doen met een „versterking van het begrip door de samenvoeging van twee woorden van gelijke bet." (Nl. W. t. a. p.) vgl. b. v. H. 1700: <i>het en wert nemmermere ghemaect soo goeden werc no soo vaste no soo sterc</i> ; Rein. I 1980: <i>no dor goet no dor miede</i> ; 1196: <i>traghe no lat</i> .
2104	2036	<i>gheestelike kindre</i> , vgl. C. 459. Am.			
	2037	<i>sine</i> kan ik niet met waarschijnlijkheid verklaren.			
	2041-2	<i>dijns: sign</i> ; M. 1743-4. <i>Der heilige engel pflege din! Wir mugen niht lenger bie einander sin</i> .			
	2043	Zie Am. H. 1981.			
2119	2049	M. 1421: <i>Ein visch der was vreisam</i> ; N. 989: <i>frésam</i> , P. 188. 5: <i>ein ungefuoger</i> (var.: <i>ungestuomer</i>) <i>visch</i> . C. komt daarmee overeen; <i>vreesam</i> = <i>snoed</i> , verschrikkelijk, gevaarlijk: Troyen, 2579, Brab. Y., 1370, L. o. H. 1812. H. heeft dit woord, dat in Teuth. en Kil. niet meer voorkomt, gehouden voor het in bet. er tegenoverstaande <i>vreedzaam</i> , dat slechts met de ontkenning zin gaf. Dit woord komt voor o. a. Verw., Bll. II 167. 23: <i>Dat es wel een gheluckich man, die een wijff dwingen can, dat si vreedsam, vroet 'si ende reyne</i> , (Teestye); v. d. Houte, 530: <i>Salomoene die na u sal besitten, trike langhen tijt vreedzomlike</i> (var. <i>vredelelike</i>). Teuth. <i>Restlyck, restich, vreedsam, sachtmoedich</i> = <i>pacificus, quietus, tranquillus, mitis, mansuetus, lenis, portunus, paciens</i> . Kil <i>vredsaem, vredsamigh</i> = <i>pacificus, placidus</i> . <i>vredsaemheyd, vredsamlick</i> (adv.). Onze vorm vertoont syncope van <i>a</i> tusschen 2 vocalen, vgl. v. H. § 130.	2126-37	2056-67	M. 1428. <i>Der visch dri tage vor in vlöz, den zagel wante er zû dem munde. In sô gelâner stunde vluzzen sie vierzén nahte zit, als uns daz bûch vergît, in des visches ringe mit nôt; dick: was in nâ der tût. Swanre sich der visch rûrte, daz mer daz schif vûrte, als ez in die luft wolde und aber wider solde in daz abgrunde</i> . N. 996. <i>De visch vor one drê dage vlôt: went sek rôrde de visch, dârvan denne dat schip sek in den luchten hêlt unde wedder in de grunt vil</i> . P. 188.11. <i>Der visch bog den schwantz zuo dem maul und in dem selben ringe</i>
	2051	<i>sijn scip</i> , d. i. <i>hun scip</i> , vgl. 2045: <i>si waren</i> , en C. <i>haren kiel</i> ; cf. Am. C. 45.			

C.	H.		C.	H.	
		<i>fuorent sy wol viertzechen tag dasz sy nie darausz kommen mochten; und wann sich der visch regt, so ward der qual von dem visch also gross, das er den kiel aufhuob in die lüfte und viel dann wider herab alsob er in den abgrunt viele.</i>			<i>weidelichen schranzen, sie hörten schöne tanzen von wannen und von wiben, sie hörten vihe da triben, ros und der rindere genöz.</i>
2133-7	2063-7	H. 2063-7 is de letterlijke vertaling van M.; „de zee doet het schip gaan, alsof het de lucht in moest en dan weer in den afgrond zou vallen.”			P. 189. 7:und hoerten do nit verr grossen geprücht und wunderlich gross gedoen von lewitten und von vich: sy hoerten glocken lewitten, mesz singen, vich ausz-treiben, tantzen, hoffsien, singen, wainen, klagen, lachen, pfeiffen, busunen, trumetten, pferd, küe verher schreien, sy hoerten maniger hand gedoen.
		C. 2133 is stellig verknoeid. De 4 andere teksten zeggen dat de visch zich, niet hen bewoog.	2097		<i>mel</i> , adv. = insgelijks, mede, ook.
		<i>verroeren</i> = iets van zijn plaats bewegen, ook Hild., 43.66.	2170	2098	<i>gilen</i> , Kil. <i>ghijlen</i> , j. <i>gheilen</i> ; lascivire, zw. intr.; mhd. <i>gilen</i> ; = overmoedig-, uitgelaten zijn, dartelen; M. W. i. v. geeft alleen deze pl. Het kan hetz. woord zijn als <i>gilen</i> = ludificare, fallere (Kil.).
2134		<i>die</i> , consecut.; vgl. Stoett. Synt., § 190 en Am. C. 1573.			Misschien is de bet. schallen en moet men eerder denken aan een ww. van den stam van <i>gellen</i> , <i>gülen</i> . (Verd. t. a. p.).
2137		<i>achterwaert</i> , bijw., van tijd alleen in de uitdrukking <i>hier a.</i> aangewezen (M. W. I. 50). Doch, evenals men <i>achter</i> zonder voornw. bijwoord kon gebruiken (ald. 21), kon men 't blijkens deze plaats ook <i>achterwaert</i> doen.			<i>scellen</i> is in 't mnl. hapax-eirêmenon; ohd. <i>scellan</i> , mhd. <i>scellen</i> , st.
2139	2069	<i>vallen</i> = zich (in een vaartuig) werpen, bergen. Oud. i. v., Lsp. gl.			Teuth.: <i>schallen</i> , <i>lyden</i> in C. <i>clyncken</i> ; <i>clyncken</i> , <i>clynge</i> ; — <i>lyden</i> = clangere, sonare, ty nnire, tynnitare, pertinnire.
	2077	<i>gheheert</i> , op deze pl., wordt door v. H. § 135. Opm., genoemd als voorb. van de <i>h</i> als graphisch middel om weer te geven wat wij door een trema aanduiden. Het is dan van <i>eren</i> = eeren, speciaal: onderscheiden, vgl. C. 2252: <i>ere doen</i> , evenzeer met God als subj. en een sterveling als voorwerp der handeling. In M. W. geen voorbeelden van het w. in deze nuance van bet. Zeer mogelijk is het een niet geheel zinloze verschrijving voor <i>gheneert</i> , want M. 1449: <i>irnert</i> , N. 1008: <i>ernert</i> , P. 188. 22: <i>geholfen</i> . (J. B. p. 116).			<i>schel</i> in C. <i>clanck</i> .
2150	2080	Zie Am. C. 1990.			<i>schal</i> „ „ „ „
2153	2083	als hendiadys te beschouwen; Am. C. 44.			<i>clanck</i> , <i>gheluydt</i> , <i>schal</i> = Clangor, Tynnitus, Sonus.
2155	2085	M. 1462, P. 188. 28, <i>vier wochen</i> .			Indien <i>schal</i> en <i>schel</i> naast elkaar voorkomen, kunnen dat ook <i>schallen</i> en <i>schellen</i> ; dan is <i>scellen</i> geen germisme, en geëlimineerd om 't rijmw. <i>bellen</i> , e. germisme te ontgaan.
2159		In H. wordt nergens het verdwijnen van den visch vermeld; in den samenhang kan dat echter niet gemist worden. M. 1453, N. 1011, P. 188. 17 vertellen het ook.	2099		ohd. <i>scellan</i> , mhd. <i>schellen</i> = klinken, schallen, nl. <i>schallen</i> . Franck. Et. W.
2163	2093	<i>dinne</i> = helder, glad, fijn, doorschijnend. (M. W.).	2174		<i>vrouwelijke</i> uit <i>vroudelike</i> met syncope van <i>d</i> tusschen 2 vocc., en aanvulling van hiaat door <i>w</i> ; v. H. § 130.
		P. 189. 6: <i>do was das mör gar dünn</i> .			<i>onlede</i> , vr. = bezigheid, arbeid; negotium, impedimentum, occupatio, vacatio (Kil.); = drukte, wereldsch gewoel, Lsp. II. 4.66; gl. i. v., en nog 3 plaatsen bij Oud., i. v.: 3; = amusements, vermaken, z. a. hier, en Lsp. III, 25. 119: <i>noch vint men onlede die goet en is noch quaet alse soudsspel ende ooc tsollen, scaecspel ende mit cloten rollen</i> .
2164-74	2092-2102	M. 1471: <i>Die glocken hörten sie clingen, die pfaffen vil wol singen, kirchvolc lüte rüfen; sie hörten schrien und wüfen von</i>	2107		<i>te rade werden</i> en <i>in een werden</i> , zijn ieder voor zich reeds = overeenkomen, besluiten.

C.	H.		C.	H.	
2179-89	2107-17	M. 1493: (<i>Sie</i>) <i>wurden des inein, das sie wurfen den sinkelstein, wie tief der wd wère: der sinkel der was swère: bie einer kurzen stunde geviel er zû dem grunde. Dar nâch was in allen gâch: die anker wurfen sie darnâch: die wurden zûhant gebunden sô das sie niergen kunden kumen. Daz wart in swère.</i> P. 189. 18: <i>sy wurfen an der stat ir anker und senckelstein in das wasser; da funden sy schier grund. Darnach wurfen sy ire anker nach: die wurden schier behestet, das sy ir nicht wider gewinnen mochten. Do enwesten sy nicht wie sy tuon solten.</i>	2213	2141	<i>häufig</i> ” maar soms — treft men dat aan; vgl. Kern, Klankl. d. Limb. serm. § 87. Door deze schrijfwijze zijn in mnl. werken meermalen misvattingen veroorzaakt; b.v.: Al. II 1071, Flor., hs. B, 1859, Brand. C. 99.
2180		<i>zinckelsteen</i> hoeft, ofschoon het alleen hier voorkomt, geen germanisme te zijn (J. B. p. 15), want Kil.: <i>Senckel</i> , Ger. Sax. Sicamb.; <i>perpendicularum</i> , <i>bolis</i> . <i>senckel-snoer</i> Germ., Sax.; <i>amussis</i> , <i>linea</i> . <i>sinck-loot</i> , <i>bolis</i> : <i>perpendicularum nauticum</i> : <i>molorthus</i> . <i>sinck-</i> , <i>sinckel-sand</i> .	2214	2142	<i>haven</i> , naast <i>heven</i> en <i>heffen</i> , komt nog eens voor, nl. in <i>onthaven</i> in Etst. v. Dr. (M. W. i. v.) <i>heffen</i> = in de hoogte heffen; <i>onsen Here h.</i> = de hostie omhoog heffen; M. W. i. v.
2184	2112	H. heeft <i>steen</i> in ev, overeenk. M. en P.; met <i>si</i> moeten dus wel „die heren” bedoeld zijn, wat ook de bedoeling van P. <i>da funden sy schiere grund</i> zal wezen: „zij hadden spoedig grond.” In C. beschouw ik — ook naar M. — <i>si</i> , als; „die steene.” <i>Den ancker scieten</i> is de technische term. (M. W. i. v. <i>anker</i> .) Voor <i>ghegane</i> en <i>ghevane</i> vs. 2117 vgl. C. 986.	2214	2146	„voor Maria, d. i. voor het Mariabeeld aan boord”; vgl. C. 109 vgg.
2201	2129	M. 1510. <i>Nu enmuge wir niht mære unser kunst geniesen.</i> H. <i>Const</i> = kennis (nl. van het zeevaren). „Nu geeft ons alle zeemanskunst geen baat” C. is niet gemakkelijk te vertalen. Mag men voor <i>genieten</i> uit de bet.: ondergaan, zich houden aan, z. schikken in (M. W. i. v. 5.) besluiten tot een als ten einde brengen? <i>Een vonnis g.</i> = aan een vonnis gehoorzamen, e. v. ondergaan — nog één stap: „een vonnis uitzitten.”	2227-9		<i>zeil</i> is collectief; vgl. Am. C. 35.
2212-6	2140-4	C.: „Dan wil ik dat wij dit boek weldra omhoog houden en opdragen (: om 't op te dragen) aan de H. Maria, want wij gaan spoedig terug naar ons vaderland.” — J. B. wil in H. 2143 terecht lezen <i>varen</i> (p. 118): „ <i>Sehr häufig steht w für einfaches u</i> ” (Wattenbach, anleitung zur lat. Paläografie p. 54); ook in mnl. hss. — niet „sehr	2230		Constructie zie Am. C. 25.
			2234	2160	<i>vrome</i> zie Am. C. 1745.
			2273		Over H. zie Am. C. 2090.
			2274		C. heeft de uitdrukking verkeerd begrepen: <i>se</i> kan slechts accusatief zijn, dus er staat: „zoals God hen geschapen had, d. i. naakt!”
			2275		<i>besondere</i> = stuk voor stuk, afzonderlijk, vgl. Am. C. 1779.
					omschreven gen. partit.; het woord, waarvan hij afhangt, ontbreekt, vgl. C. 502-3 Am.
					De vorm <i>spieghel</i> ook Sp. H., Prol. 30.
					Kennelijk doelt de afschrijver van C. op Sp. Hist. III 6, c. 56 en 57, waar het een en ander van S. Brandaen als reisgezel van St. Maclou wordt meegedeeld; ofschoon onze afschrijver slim genoeg is den lezer niet te vertellen dat Maerlant de eigenlijke historic van Brandaen zelve achterwege liet en op het gezag van Vincentius getuigde (c. 56, vs. 15):
					<i>Maer dat die jeesten te min dogen, alsere vele in schijnt gelogen: bidi scheet men die dinc hier uut.</i> (Sp. Hist., Inl. L.)
					Wij mogen gerustelijk aannemen dat de vss. 2262-75 in het Comb. Hs., die in het Hulth. ontbreken, niets zijn dan een inlapsel van lateren tijd, die niet tot bewijs kunnen strekken voor den tijd der vervaardiging. (V. e. M. 241).
					In den Al. van Maerlant wordt ook over de wonderbare reis van St. Brandaen gesproken (VII, 1747 vgg.), maar wat daar staat geeft geen recht te veronderstellen dat Maerlant ons gedicht kende; in elk geval heeft hij daar niet er aan gedacht. Deze plaats geeft dus evenmin aanwijzing van den ouderdom van ons gedicht.

Om mijn werk toegankelijker te maken, heb ik een zaak- en een woordregister vervaardigd. Zij vormen wel geen volledig register op mijn aantekeningen, maar zullen toch eenigszins van dienst kunnen zijn, indien men zich, hetzij daarin oriënteren wil, hetzij, na inzage, 't een of ander wil terugvinden. In het woordregister zijn een aantal woorden opgenomen, waarover in de Aantekeningen niet wordt gesproken; deze artikelen geven een somtijds misschien gewenschte aanwijzing mijner opvatting van sommige plaatsen.

Een volledig glossarium op de teksten was geenszins mijn bedoeling; dat behoeft tegenwoordig ook nauwelijks meer. Hier en daar zal men intusschen woorden aantreffen, die ik slechts heb opgenomen om de aandacht van den Lexicograaf erop te vestigen.

Am., voor of achter 't cijfer van een tekstvers geplaatst, verwijst naar de Aantekening daarop.

Z A A K R E G I S T E R.

attractie van den tijdvorm, Am. C. 108; vgl. i. v. **magnetisme**.
bijwoord; versteende 3de mv. van b. n. als bijw., Am. C. 827;
 schijnbaar een praedicaatsadj., Am. C. 1197.

deelwoord, tegenwoordig —, onverbogen in 2den, 3den,
 4den ev. m., 2den, 3den ev. onz., 3den mv., Am. H. 1504.

e. apocope van —:

in 3e ev. van m. en onz. o-stammen, Am. H. 501;
 in 1e en 4e mv. van m. en onz. o-stammen, Am. H. 450.
 in ev. van vr. -ō, -jō, -l stammen en zwakke femi-
 nina, Am. H. 1414.
 in de verbuiging der adj., zie i. v. **naamwoord**.
 na *-cht*, in *moest* en in *hadde*, Am. H. 423.
 in *ic*, *hi moet* conj., Am. H. 603.
 mv.-uitg. bij m. zw. z.nww., Am. H. 370.
 uitg. 1-3 ev., Ind., Impf. bij st. ww., Am. H. 1050.

ellips zie **ontstentenis**.

-en uitg. 1e ev. prs. Ind., bij st. en zw. ww. } Am. C. 760.

„ 1e en 3de ev. Impf. Ind. bij zw. ww. }

„ 1e, 2e, 4e mv., m. en onz. o-st, Am. C. 150.

expletivae bij het grammatisch subj.; } Am. C. 925-7.
 volgende op het subj., }

hendiadys, Am. C. 44.

instrumentalis van poss., C. 968 Am.;

van b. nw.? C. 220 Am.

lidwoord, bepaald, is afwezig bij zekere woorden, Am. C. 211.

bepaald en *onbepaald*, als eenheid beschouwd met zijn

z. n. (en b. n.), Am. C. 422,

onbepaald, gevolgd door overtreff. trap of in denzelfden

nv., of in genov. partitvo., Am. 734; vgl. i. v. *ander*.

locativus van tijd, Am. H. 1446.

magnetisme van zinnen, Am. C. 542-5.

„ vormen, Am. C. 635.

n epenthetisch vóór *d* in *-ede*, praet-suff. der zw. verv.:
 Am. C. 1156.

naamval, tweede —; bezittelijk vnw. } onverbogen in den
 2den nv.: i. v.v. }
 onbepaald „ } **voornaamwoord**
 lidwoord. } en **lidwoord**.

gen. part, al of niet omschreven door *van*, afhan-

gende van een ontbrekend woord, Am. C. 502-3.

vierde — in plaats van 1sten nv., Am. H. 367.

zie ook i. vv. **instrumentalis** en **locativus**.

naamwoord, bijvoegelijk —: apocope van *-e* bij *-io*, *-jo*,
-i en *u*-stammen, Am. H. 1577.

apocope van *e* na vnw. of bep. lidw., Am. H. 1234.

verbogen als postpositum, Am. C. 92.

ontkenning, onlogische —, Am. C. 1058-9.

ontstentenis van een w.w.-vorm, Am. C. 23 en 25.

van *ander*, in 't bijzonder na ontkenning, Am. H. 1363.

„ 't persoonlijk voornw. i. v. **voornaamwoord**.

„ 't aanwijzend voornw. i. v. „

„ 't lidwoord i. v. **lidwoord**.

„ een woord dat den gen. part. regeert i. v. (2de)
naamval.

„ 't voegwoord *dat* i. v. **dat**.

„ *ende* i. v. **ende**.

„ *en*, ter inleiding van een bijzin na ontkenningen
 hoofdzin, i. v. **en**.

„ *alse* in *alse of* i. v. **alse**.

overeenstemming van *getal* ontbreekt, Am. C. 471 en C. 975.

van *geslacht* ontbreekt, Am. H. 1168.

„ *tijd* ontbreekt, Am. H. 643.

s. genit-suff. geapocopeerd, Am. C. 1193.

door misverstand voor of na een andere *s* ingevoegd
 of uitgevallen, Am. H. 1037.

t im auslaut geapocopeerd na *ch*, *f*, *s*, Am. C. 1035.

tautologie, Am. C. 62.

trap, stellende —: i. pl. van vergrootenden trap, Am.
 H. 1363.

verzamelwoorden, Am. C. 35.

voornaamwoord, aanwijzend en persoonlijk —:

is afwezig als object, Am. H. 482; „

„ „ „ subject „ C. 571; „

„ „ „ Grammaticisch subj., Am. H. 1247.

persoonlijk — kondigt een z. n. aan dat als appositie

volgt, Am. C. 1038.

betrekkelijk — *die*, ev. en mv. = *indien iemand*, —

men, Am. C. 1410-2.

die en *daer* = *zoodat hij*, — *daar*,

Am. C. 2134.

bezittelijk — *sijn* ook met betrekking tot het vr. en

het mv. gebruikt, Am. C. 45.

als eenheid beschouwd met zijn z.n., Am. C. 422.

onbepaald — als eenheid beschouwd met zijn z. n.,

(ook C. 469?) Am. H. 623.

twee gelijkluidende opeenvolgende voornww smelten.

samen, Am. C. 1803

WOORDREGISTER ¹⁾

acht, adj., Am. C. 20.
adere, bet., C. 238 Am. en C. 742-9 Am.
aencomen, c. datvo, Am. C. 122.
al(le), bijw. = *omnis* en = *totus*, vóór
 lidw. of vnw. + z. nw. in ev. en mv.,
 in pl. van **al**, b. n., H. 734, Am.
allene, bet., C. 401, Am.
alse = *als 't ware*, Am. C. 1561.
alse uit **alse of** = *als indien* en =
alsof weggelaten, Am. H. 1388.
ander gevolgd door possess. + z. nw.
 in genit, Am. C. 422.
bediet, z. nw. = *taal, sprache*, Am.
 C. 2058.
beeste = *koe*, C. 1162, Am.
beginnen door **ende** met een ander
 ww. verbonden = **beg. + te + dat**
 ww. in inf. ? Am. H. 1304.
berekenen, iet enen — Am. C. 658.
bernen, st., zw., Am. C. 925-7, Am.
 H. 1271.
berouwe, z. nw., onz., H. 1320.
berouwen, inf. v. h. impers. als z. n.,
 C. 1372. (M. W. i. v.)
besingelen, Am. C. 1003.
bese niet = *dom*, Am. C. 1967.
boten, C. 423, Am.
brant, m. en n., = *brandend stuk hout*;
 mv. *brande*, H. 627, C. 1094 en var.;
 „ ... *den*, C. 646;
 „ ... *dere*, C. 1105;
 „ ... *ders*, H. 1051.
breidel, = *gebit*, Am. C. 781.
breken, intr., 't werkw. van den dood-
 strijd. Am. C. 238.
brennen, zw., C. 925-7, Am.
daer, als zinslidwoord ? Am. H. 1619-21.
dal; te — e = *weg, heen*, Am. C. 733.
dat, zie i. v. **expletivae**.
dat = *omdat*, Am. 120, C. 911. C. 1822.
 C. 1942 en var.
 = *zoodat*, C. 365 en var., II. 345,
 825, 1510, C. 1172 en var.,
 = *opdat*, C. 605, H. 1128, C. 1226
 en var., C. 1855.
dat, zinslidw., ontbreekt C. 616, 1038,
 1102 en var., C. 1414 en var., II.
 1849, 1878. (Stoett, Synt., § 470).
 voegw., ontbreekt na **dan**, H. 1015
 (Stoett, ald., § 123).
degen, Gods —, Am. H. 450.
dies = *daarom*, C. 1986 en var., C. 2032.
omdat, H. 369, 1392, 1914-5.
om — = *id.*, II. 1482, 1746.

dicke = *voortdurend, onophoudelijk*,
 H. 357.
doen, intr., m. 3de m. v. d. pers., (M.
 W. i. v. III, 2).
lede —, C. 972, C. 1052 en var.;
wers —, C. 1388;
dede — + inf. = *dedet* + die inf.,
 Am. C. 105.
droghenare, C. 907.
drupen, st. = *doen druppelen*, Am.
 H. 2009.
duvele, sing.-vorm, Am. C. 132-3.
een; over-, in-, C. 742-9, Am.
ellende, b. n., Am. C. 490.
en, om een bijzin m. d. hoofdzin te
 verbinden, ontbreekt, Am. C. 1053-7.
ende, ontbreekt, Am. C. 434;
 vat een kwijtgeraakten zin weer
 op, Am. C. 389.
 = *dat*, zinslidw., II. 555.
 = *betr. vnw.*, H. 582.
 = *indien*, H. 1394, C. 776.
 = *at*, C. 488, H. 1216, C. 2083.
gedinge, Am. C. 945-6.
gelike, die — = *illud, dit, het volgende*,
 Am. H. 554-5.
gelovich, c. gen. = *geloovig aan, over-
 tuigd van* (ook andere dingen dan
 godsdienstige), Am. H. 1113.
in enen = *vertrouwende op ind., ald.*
gemac, onz. = *een geriefel. ding*, Am.
 C. 115.
genade, in mv., C. 487, Am., H. 568,
 C. 2107.
genieten, zw., Am. C. 49.
goot (?), Am. H. 835.
hangen, intr. = *hellen* (v. e. berg),
 Am. C. 1636.
have; lees — i. p. v. **havene** ? Am.
 C. 307.
-heit na een z. nw., Am. C. 1317.
-here door bijgedachte i. p. v. **-ere**,
 suff. van het nomen actoris, Am.
 C. 653.
jaer ende dach, Am. H. 1171.
kerle = *lang overkleed*, Am. C. 313.
keren = *hijschen*, Am. C. 265.
kiel — *groot schip* (M. W.) C. 700, 708,
 718, 721, '7, 982, 1030, 1012, 1104,
 1181, 1305, '2 1315; var.: *scip*.
kiele, Am. C. 414.
kint, Gods- = *vroom mensch*, bijz.
 = *monnik*, C. 459 Am.
coene sijn over enen, Am. II. 669.

commer, Am. C. 346.
corenvrucht, C. 1605, Am.
cose, z. n., Am. C. 1045.
crage m., zw., C. 968, Am.
lant, bijz. = *oever*, Am. C. 44.
laten, = *nalaten*, C. 499 en var., H. 386.
lavenesse, C. 403.
leider, Am. C. 374.
letanie, in mv. H. 923.
 — **iere** (!), C. 978, vgl. Am., en noot
 in den tekst.
lief, onz., Am. C. 997.
list, m., Am. C. 1967.
mesvallen, Am. C. 119-20.
met = *met... mede*, C. 439, Am.
na = *naar*, II. 982, Am.
nacht, Am. C. 1337.
nedere, bijw., C. 916, II. 967.
nemen = *gewinnen*, (M. W. i. v. 3. b.
 kol. 1917), C. 1795 en var., 1913
 en var., 849 en var., 1374 en var.,
 1360 en var.
nicht, Am. C. 716.
nochtan = *althans*, II. 588, Nat. Bl. III,
 1720.
noot; van node sijn c. gen., Am. C. 504.
of, zie **alse**.
olivehonic, Am. C. 747.
om = *aangaande, ten opzichte van*, Am.
 H. 1198.
 = *ten gevolge, nithoofde van, wegens*
 H. 548.
onder = *aan d. voet van*, C. 455.
 = *naar*, „ „ „ C. 1560.
onderdaen, b. n., Am. C. 534.
ongeval; te enes — le = *tot imds*
ongeluk, (vgl. M. W. II, 1780, be-
 neden).
ongeweltheit, Am. C. 1317.
onlede, vr., Am. C. 2174.
ontfaen = *gewinnen* (zie i. v. **nemen**)
 C. 1374 en var., C. 1417.
 = *aanvaarden, aannemen, (boete*
= vergeving v. zonden), C. 684 en
 var., C. 900 en var., 1360 en var.
onthouden, refl. = *sich ophouden, zer-
 toeven* H. 584.
ontwegen = *in 't ongeluk storten*
of: geraken, H. 1048.
onwaert, b. n., Am. H. 910.
ooc = *daarentegen* (vgl. Al. p. 490),
 H. 1304; Al., IX, 656;
 = *nog meer, ook 'nog*, etc., H. 1403,
 1869.

¹⁾ Hierin is niet de spelling der teksten maar van het M. W. gevolgd.

op ende neder, Am. H. 504.
 opgaen, Am. C. 729.
 over, Am. C. 1446.
 over menige mille = *vele mijlen ver*
 C. 1306 en var., 1569 en var.
 plat, Am. H. 1992.
 quaet, onz., Am. H. 1896.
 raet; goeden — hebben, c. gen., Am.
 H. 1991.
 raste = *mijl*, Am. H. 773.
 recht = *het op imd. toe te passen recht*,
 C. 889.
 rekenen = *vertellen*, Am. C. 658.
 recke, Am. C. 467.
 riem, mv.: Am. C. 1106.
 roef = *geroofd voorwerp*, C. 128.
 ruut b. n., Am. H. 1752.
 sac(!), 3 s. praet. van *sien*, Am. H. 627.
 sale, C. 734, 737, 742, 779, 804 en
 varr., 809 (var. *stede*, om 't rijm),
 1730, 1741, etc.
 sane, Am. H. 1000-4.
 scale; zee —, Am. C. 521-2.
 scande = *leed, onheil* (vgl. *scenden*,
 H. 870, C. 942 en var.) C. 792 en
 var., vgl. C. 782 en 796.
 scellen, Am. C. 2170.
 scieten, Am. C. 1156.
 scilt; te sinen — de comen, Am.
 C. 563.
 scipman, Am. C. 1039.
 scole (der duivels), C. 895 en var.,
 931 en var., vgl. Al. X. 35: *hel-*
sche schole.
 scol(!)en, Am. C. 1588.
 scoudelijc, Am. H. 1303,
 sege, m., Am. C. 1558.
 sell, Am. C. 94.
 sin, Am. C. 452, ook C. 723.
 sinckelsteen, Am. C. 2180.
 smesse, Am. C. 115.
 so, zie i. v. *expletivae*.
 so dat = *zoodat*, C. 543 en var., C. 1568.
 soene = *verzoening*, Am. C. 698;
 = *vergoeding*, C. 1987 en var.
 sondelike, C. 904.
 spel n., Am. C. 1711.
 sporware, Am. C. 1737.
 spreken; enen-, Am. C. 1855.
 springen = *met snelle vaart gaan*, C.

1315 en var., H. 1249; vgl. *scieten*,
 H. 2088 (en Am. C. 1156) en *ver-*
springen, i. v.
 steenwende, Am. C. 448.
 stierman, Am. C. 1039.
 stijl, C. 738 en var., (M. 478: *sülen*
 = N. 393, P. 169. 24).
 stoc; over — ende stene, H. 843 (P.
 171. 23: *uber stöck* (var.: *staud*)
und uber stain), C. 980 en var.
 (N. 532: *over stok unde over*
steine).
 stole, vr., C. 1224 en var., = een strook
 linnen of zij, ± 2 M lang en ruim
 1 d. M. breed; de priester draagt haar
 om den hals onder de biecht; zij
 is 't symbool der verleende juris-
 dictie (vgl. Am.)
 struuc, C. 892, zie i. v. *stoc*.
 swielen, een noodvorm, Am. C. 380
 te + z. n. = *met* + id., Am. H. 822
 tempel = ?, Am. C. 613-4.
 tien, st., Am. H. 1630.
 tyroop, Am. C. 742-9.
 toe, Am. C. 848.
 torn(e), torenmoet, Am. C. 1099.
 torre, = *stad*, Am., C. 1292.
 traetsce, Am. C. 2037-9.
 tsomp, Am. C. 992.
 twifel, Am. C. 768.
 valle, z. n., Am. H. 832, ook C. 1870
 en var.
 van = *ten gevolge, uit hoofde van*, Am.
 H. 381; ter omschrijving v. gen
 part.: Am. C. 503, C. 667.
 varen, intr., Am. C. 723.
 verbidden = *door gebed ertoe bewegen*
(dat), C. 183, 362 en var.
 verdingen, Am. C. 945 6.
 verhoort, dlw., Am. C. 1542.
 verkiesen, Am. C. 857.
 verclingen, tr. en intr., Am. C. 1784.
 verogen, Am. C. 526.
 versellen, Am. C. 428.
 verselen, Am. C. 682.
 verspringen = *uit den koers slaan*,
 C. 1309, vgl. i. v. *springen*.
 vlak, z. n., Am. C. 294.
 vlake (?), Am. C. 875.
 vlieten, st., = *stroomen*, C. 1681 en var.

vlieten, st., = *vloten*, zw.;
 1.) *drijven, varen* (b. v. van een
 schip), C. 1854 en var.
 vloot, 3 s. praet., C. 269, 419 en
 var., C. 749 en var., H. 1462, 2000,
 C. 2158.
 vlotede, 3 s. zw., C. 1207, 1516.
 vlootte, C. 2072, H. 1157, kan
 ook van *vlieten* zijn.
 2.) *zwemmen* (van visschen), C. 2126
 en var.
 vloten, 3 p. praet. = 1): H. 1045, 54,
 = 2): C. 1700 en var.;
 vlooten = 1): C. 1098 zijn v. rmen
 die zoowel bij *vlieten* als bij *vloten*
 kunnen behooren.
 vloet, Am. C. 156.
 vloeyen, Am. C. 1788.
 vloten, zie i. v. *vlieten*.
 vorme = *gedaante*, bijz. van kruipend
 gedierte, C. 1679, 1691 en varr.,
 vgl. Al. V. 998 *beesten ende*
woorme van so wonderliker
voorme.
 vreemt, Am. H. 1907.
 vreesam, Am. C. 2119.
 wachten c. gen. of met na, Am. C. 585
 en Am. C. 1240-1.
 = *bewaken*: C. 1651; var.: *hoeden*.
 wallen, st., Am. C. 365.
 walscherant, Am. C. 1820.
 water = *rivier, beek*, etc., C. 733,
 1578, 1782 en var.; = *bron*? Am.
 C. 742; var. *borne*, ook 751 en var.
 weder, z.nw. = *stecht weer*, C. 876 en
 var., H. 1251. (M. W. i. v. *ge*.)
 wedere bijw., C. 771, 915, H. 1252,
 Bll. II, 41, 195.
 wederstaan, Am. C. 14. C. 197.
 wege: van God —, Am. C. 1213
 wel = *zeer*, C. 1943, H. 1018, (varr.:
vele), C. 2028 en var.
 weren; let — = *afweren*, C. 1430 en
 var., H. 1386.
 werf, m., Am. C. 296; C. 305, '9,
 325, 334.
 wijs; *set es enen* —, Am. C. 178.
 wroeger = *aanklager* (Lsp. gl.) bijz.
 = *valsche* —, *betichter*, C. 660, Belg
 Mus IV, 233, Bll. III 120. 4.

TOEVOEGSEL.

Blz. 27⁶. Met de sterke praeterita op *-e* als *rauwe*, *hiete*, etc., vergelijk men *funde*, het westsaksisch praeteritum van *findan*, „nach art der schwachen praeterita" gevormd. (Sievers, Afs. Grammatik, § 386, Am. 2.)

NOODZAKELIJKE VERBETERINGEN.

Aant. C. 124, einde, staat: Doct. III 116, lees: 1116.

Pag. 30^a, r. 4 v. b. staat: 1123, lees: 1163.

„ 39^b moeten de getallen 1168 en 1167 in kolom H van plaats verwisselen.

STELLINGEN.

1. — Zoogenaamde critische uitgaven moeten vooralsnog als schadelijk voor de wetenschappelijke studie van het Middelnederlandsch worden beschouwd.

2. — Het Middelnederlandsch kende een partitieven genitivus singularis van soortnamen met collectieve beteekenis (b. v. : *vele wonders*, *vele dincs*, *vele ondiers*, L. o. H. 3970).

3. — *Vriendeloos*, Brandaen, C. 124, is niet, naar de verklaring in het Glossarium op den Moriaen, een afleiding van *vrient*, b. nw., maar van *vriende*, vr. = *vriendschap*.

4. — In den oorspronkelijken Middelnederlandschen Brandaentekst heeft niet *slijc*, C. 706, ook niet *gras*, H. 677, maar *gruus* gestaan.

5. — Van *adere* moet de beteekenis *gemoed*, *geest*, *zin* (M. W. I. 57) niet afgeleid worden uit de beteekenis *arteria*, maar uit die van *inadere*, d. i. *ingewand(en)*.

6. — Te onrechte neemt Moltzer, Flor. 1859, uit hs. B. *waer* in den tekst op, in plaats van *vaer* uit hs. A.

7. — Te onrechte neemt Moltzer, Flor. 3356, uit hs. B. *langen* in den tekst op, in plaats van *laghen* uit hs. A.

8. — De door De Vries (Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1867, p. 24) voorgeslagen verandering van *doen* in *dan*, Flor. 887, is door Moltzer te recht, doch op grond van een verkeerd argument verworpen.

9. — In 't Gloss. op Ferg., p. 195, is de uitdrukking *der minnen smet* onjuist verklaard.

10. — *Tijt* heeft Al. II. 1112 de beteekenis *jaar*.

11. — In het Angelsaksisch werd *hē* gebezigd, waar wij *men* zeggen, zelfs wanneer noch *monn* noch *hwā* voorafgingen.

12. — Te onrechte is *Jean Baptista Houwaert* naar aanleiding van den *Handel der Amourensheyt* van plagiaat beschuldigd.

13. — De bezwaren, tot dusver ingebracht tegen de gewenschte, door Kollewijn c. s. voorgestelde vereenvoudiging der spelling en verbuiging, zijn niet krachtig genoeg en het vraagstuk zelf is niet belangrijk genoeg, om nog verder verzet tegen het invoeren dier vereenvoudiging te rechtvaardigen.

14 — Het zou wenschelijk zijn dat er in Nederland slechts één Universiteit voor Openbaar Neutraal Hooger Onderwijs ware.

15. — De aangewezen plaats tot vestiging dier Universiteit is Amsterdam.

